

YAKIN TARİH DERGİSİ

2019 Cilt 2 Sayı 5
2019 Volume 2 Issue 5
ISSN: 2602-2060

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Dergi, Türk Dünyası Yakın Tarihi ve Eğitimi ile ilgili çalışmaları yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergi, Ocak ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

Derginin tümü ya da bir bölümü ESTÜDAM Müdürlüğü izni olmadan kopyalanamaz veya yayınlanamaz, ancak atıf gösterilerek alıntı yapılabilir.

İletişim Adresi:

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Sahibi ve Başkan

Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Rektörü Sorumlu Müdür

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ESTÜDAM Müdürü

Editör

Prof. Dr. Mesut ERŞAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Editör Sekreteri

Zekeriya YILDIRIM, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğü

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Prof. Dr. Hilmi ÖZDEN

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Prof. Dr. Selma METİNTAŞ

Doç. Dr. Nuri KAVAK

Dr. Öğr. Üy. Mehmet KAYIRAN

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Yahya METİNTAŞ

Dr. Öğr. Üy. Oktay BERBER

İÇİNDEKİLER

Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması	1 - 26
Mustafa Yahya METİNTAŞ	
İzmir İktisat Kongresi	27 - 70
Mehmet KAYIRAN Selami SAYGIN	
Milliyetçilik Akımının Balkanlar'daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875)	71 - 97
Mehmet KAYIRAN	
Milli Mücadelesi ve Rauf Orbay Bey	98 - 104
Hilmi Özden	
Yazım Kuralları	105 - 109

ANKARA ANTLAŞMASI'NIN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE TARTIŞILMASI

DISCUSSION OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY FOR ANKARA TREATY

Mustafa Yahya Metintaş¹

Özet

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Arap İsyanının liderlerinden biri olan Hicaz Emir'i Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal bugünkü Suriye coğrafyasında bir Arap krallığının kurulması ve bu devletin Kralı olabilmek için büyük bir mücadele sergilemiştir. Ancak Emir Faysal'ın çabaları İngiltere ve Fransa'nın Sömürgecilik niyetleri ile çakışmıştır. Emir Faysal bütün çabalarına rağmen Fransızlara yenilerek Suriye coğrafyasını terk etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın ortak çalışmaları ile bu ülkelerin Suriye, Filistin ve Lübnan mandaları 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti Konseyinde resmen tanındı. Manda yasasının yürürlüğe girme tarihi 29 Eylül 1923 olup, bu tarih sonrasında Fransızlar Suriye'ye tamamen hâkim oldular.

Fransızlar sadece Suriye coğrafyasını değil Güney Anadolu'nun büyük kısmını da sömürgeleştirmek niyetinde idiler. Milli Mücadele sırasında Adana, Antep, Maraş, Urfa gibi bölgelerde Fransızlara karşı yoğun bir mücadele sergilenmiş ve Fransızlara bu bölgede tutunamayacakları kabul ettirilmiştir.

20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye Fransa'yı Anadolu'da işgal altında bulunan toprakların büyük kısmının boşaltılması konusunda ikna etmiş, karşısındaki İtilaf Devletleri bloğunu bölmüş ve güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir.

Özellikle sınırlar açısından Türkiye Büyük Millet Meclisi için Ankara Anlaşması tatmin edici bulunmamış ama genel olarak Meclis üyelerinin çoğunluğu için o zaman ki şartlar çerçevesinde elde edilebileceklerin en iyisi olarak değerlendirilmiş ve kabul edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara Antlaşması

¹ Dr. Öğr. Üy., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

Emir Faisal, the son of Sharif Hussein, , one of the leaders of the Arab Revolt in the First World War, demonstrated a great struggle to establish an Arab kingdom in Syria and to be King of this state. However, Emir Faisal's efforts coincided with the colonization intentions of Britain and France. Emir Faisal, despite all his efforts, was forced to defeat the French and abandon the geography of Syria.

On July 24, 1922, the joint efforts of Britain and France and the mandates of Syria, Palestine and Lebanon were officially recognized in the Council of the League of Nations. The enactment date of the mandate law is 29 September 1923, after which the French dominated Syria completely.

The French did not only intend to colonize the Syrian geography but also most of southern Anatolia. During the Turkish War of Independence, In the regions such as Adana, Antep, Maraş and Urfa, there was an intense struggle against the French and The French understood that they could not hold this area.

20 October 1921 by the Ankara Agreement signed between Turkey and France. With this agreement France agreed to withdraw from the occupied areas in Anatolia. Turkey has gained the support of France with this deal.

For the TBMM were not satisfactory Ankara Agreement, especially in terms of borders. But, for the majority of the members of the TBMM, the agreement was accepted as the best according to the conditions of that time period.

Key Words: Grand National Assembly of Turkey, Turkish War of Independence, Ankara Treaty

Giriş

Ankara Anlaşması'nın (20 Ekim 1921) imzalanmasına giden yol Güney Anadolu'da Fransızlara karşı Kuvayı Milliye'nin elde ettiği zaferlerle başladı. Fransız işgal güçlerine karşı Adana, Mersin, Tarsus, İslahiye ve Silifke de oluşturulan Kuvayı Milliye güçleri düzenli ordunun da desteği ile Fransızlara karşı çok sert bir direniş gösterdiler. Maraş, Urfa ve Antep te her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği çatışmalar söz konusu oldu. Özellikle Kuvayı Milliye'nin düzenli ordu tarafından desteklenmesi sonrasında, Fransızlara karşı bölgede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hâkimiyeti giderek alan kazandı ve Fransızlar güney illerimizde hâkimiyetlerini TBMM'ye kabul ettiremeyeceklerini yavaş yavaş anladılar.

Olayların güney illerimizde bu şekilde gelişmesi ve aynı zamanda Batı Cephesi'nde Yunan ordusuna karşı elde edilen başarılar, Fransızların Türkiye Büyük Millet Meclisi ile gizlice barış amaçlı görüşmelere başlamasına yol açtı. Müzakere süreci 1920 Mayıs'ında başladı ve gizli tutuldu. Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile 10 Mayıs 1920'de başlamak üzere yirmi günlük geçici bir ateşkes anlaşması imzalandı.² Müzakerelerin başlaması ve Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması aynı zamanda Fransa hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Türk milletinin meşru temsilcisi sayması anlamına geliyordu. Oysa Mayıs 1920'ye kadar Fransızlar tüm temaslarını İstanbul hükümeti ile kurmuşlardı. Ama bu aşamada asıl alıp müzakere etmeleri ve anlaşmaları gereken tarafın Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu anlamış görünüyordular. Şüphesiz bu Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde önemli bir siyasi başarı idi. Bu müzakere sürecinin başlaması ile İtilaf Devletleri arasında gerçekleşen çatlak giderek genişleyecek ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla Fransa itilaf Devletlerinden kopacaktır. Ancak Mayıs 1920, Türk milli mücadelesi açısından oldukça erken bir tarihtir. Fransızlarla başlayan müzakereler ilk etapta olumlu sonuçlar vermez.

Görüşmeler sırasında Fransızlardan Misakı Milli sınırları içinde bulunan bölgelerin tümünün boşaltılması istenir tabii bu istek olumlu karşılanmaz dolayısıyla ateşkes bir barış anlaşmasına dönüşmez. Bu arada Batı Cephesi'nde elde edilen ikinci İnönü zaferi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti resmen Londra Konferansı'na davet edilir. Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İtilaf Devletleri nezdinde bir siyasi ve askeri taraf olarak kabul edilmesi açısından önemli bir gelişmedir. Bu şartlar altında İtilaf Devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilcileri de dinlemek onların da görüşlerini almak gereğini duymaktadırlar.³

Ne yazık ki Londra Konferansı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin diplomatik açıdan çok hazırlıklı olmadığı bir platform olmuştur. Her ne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, konferans sırasında Misakı Milli Barış planını tüm dünya kamuoyu önünde tanıtmak ve savunmak imkânı bulsa da, sonuç itibarıyla konferanstan tanıtım ve propaganda dışında bir kazanç elde edilememiştir.

Bunun yanında atılan bazı hatalı adımlar da göze çarpmaktadır. TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Londra Konferansı sırasında Yunanistan'ı yalnız bırakmak amacıyla İtilaf Devletleri temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yapmış ve bazı ikili anlaşmalar

² Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Ankara 2001, s. 161.

³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**.

imzalamıştır⁴. Ancak bu anlaşmaları yaparken TBMM'den herhangi bir talimat almadan hareket etmiş, bu nedenle de Ankara'ya dönünce ağır bir şekilde eleştirilmiş ve istifa etmek zorunda kalmıştır. İmzaladığı anlaşmalar da TBMM tarafından misakı milliye aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Bekir Sami Bey'in Londra'da yaptığı anlaşmalarda ciddi sorunlar vardır. Örneğin 11 Mart 1921 tarihinde Fransızlarla imzaladığı anlaşma, Suriye sınırıyla ilgili Sevr Anlaşmasının tadili niteliğinde hükümler içeriyordu. Buna göre; Türkiye – Suriye sınırı İskenderun Körfezi'nden Payas⁵ kazasının hemen güneyindeki bir noktadan başlayarak Meydan-ı Ekbez'e⁶ ulaşacak ancak Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacak; buradan Kilis'e ulaşacak Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde Güneydoğuya yönelecek, Suriye sınırı içinde kalacak Çobanbey kasabası ve istasyonundan itibaren demiryolunu takip ederek Nusaybin'e ve Dicle Nehri'ni takip ederek Cizre'ye⁷ ulaşacaktı. Nusaybin Türkiye'de Cizre Suriye'de kalıyordu⁸.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının Batı Cephesi'nde, 21 Mart 3 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen İkinci İnönü Savaşı'nda Yunan ilerleyişini bir kez daha durdurması, Ankara'daki Hükümetin pozisyonunu İtilaf Devletleri karşısında biraz daha güçlendirmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekili olarak görev yapan Fevzi Paşa (Çakmak), vekâleten Hariciye Vekilliği görevini de yürütmektedir. Fevzi Paşa'nın yönlendirmesi ile TBMM hükümeti, 1921 Mayıs'ında Dışişleri Bakanlığı görevlisi Münir Beyi Fransızlarla başlayan müzakereleri sürdürmek üzere en azından aradaki bağın kopuşunu engellemek için Fransızların Anadolu'daki ana karargâhının bulunduğu Adana'ya göndermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de Fransa'nın da çıkarları iki taraf arasındaki müzakerelerin sürmesinden yana idi.

Münir Bey Adana'ya giderken yanında iki taraf arasında anlaşmazlığa yol açan Suriye sınırı ile ilgili Fransızları tatmin edeceği düşünülen bazı teklifler götürüyordu. Münir Bey'in elindeki plana göre Türkiye ile Fransa mandası altındaki Suriye arasındaki sınır İskenderun Körfezi'nde bugünkü İskenderun şehir merkezinin kuzeyinde bulunan Sarıseki Kasabasından başlayacak Afrin, el Bab ve Münbiç Türkiye'de kalmak şartıyla Halep'in kuzeyinden geçecek

⁴ İzzet Öztoprak, "II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 42, Kasım 1998, s.1085, Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", **Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 142-143.

⁵ Bugün Hatay Dörtyol ilçesi sınırları içinde.

⁶ Bugün Suriye sınırı içinde.

⁷ O zamanki ifade ile Cezire-i İbn-i Ömer.

⁸ Yavuz Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Arşiv Belgeleri Açısından (1919 – 1922)**, TTK Yay. Ankara 1994, s. 114 – 117.

ve Fırat nehrine ulaşacaktı. Fırat'ın doğusunda Caber Kalesi ve Rakka'yı⁹ da içine alarak, Hasekinin güneyinden geçtikten sonra Sincar dağları civarında Telafer'e (Türkmeneli) oradan da Irak sınırına yani "Musul'a ulaşacaktı. Bu teklifte, Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı anlaşmaya nazaran Suriye'nin kuzeyinde oldukça geniş bir bölgenin Türkiye'ye bırakıldığı görülüyor. Ancak Fransızlar Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin teklifini Suriye'deki çıkarlarına ve burada oluşturmak istedikleri düzene uymadığı gerekçesiyle kabul edilemez bulmuşlardır. Buna rağmen iki tarafta müzakerelerin devamı konusunda ısrarcı olmuştur.

Harita: 1921 Mayıs'ında TBMM temsilcisi Münir Bey'in Fransızlara teklif ettiği sınır çizgisi. İskenderun – Hatay bölgesinin büyük kısmı Türkiye sınırları dışında bırakılmıştır.

13 Haziran 1921'de Fransızların gayri resmî temsilci olarak Ankara'ya gönderdikleri eski bakan ve Fransız Parlamentosu eski başkanı "Henry Franklin Bouillon" ile TBMM – Fransa görüşmeler tekrar başladı. Bekleneceği gibi Türk tarafı Misakı Milliye ısrar ederken Fransız temsilci hem Sevr'in bir emri vaki olduğunu iddia ediyor hem de Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı anlaşmanın temel alınmasını istiyordu. Ancak Türk tarafının özellikle kapitülasyonlar ve tam bağımsızlık konularındaki kararlılığı görüşmelerin bir kez daha kesilmesine yol açtı¹⁰.

⁹ Orta Suriye Bölgesinde Fırat nehri kıyısında bir kent. Suriye iç savaşı sırasında bir süre DAES adlı örgütün merkezi konumunda olmuştur. Bugün YPG kontrolindedir.

¹⁰ Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII / Temmuz 1997 / Sayı: 38, s. 401 – 402.

TBMM Ordularının Sakarya Zaferi ile 13 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Sakarya'nın doğusunda Yunan askeri gücü bırakmamış olması ve Yunan Ordusunun Ankara'yı tehdit edecek saldırı gücünün kati surette imhası üzerine, Fransızlar Ankara hükümeti ile gayri resmi barış görüşmelerine tekrar başlama ihtiyacı hissettiler.

24 Eylül 1921'de Ankara'da Franklin Bouillion ile TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet arasında ikinci aşama Türk – Fransız görüşmeleri başladı. Mustafa Kemal Paşa'da zaman zaman görüşmelere katılıyordu. Türk tarafı, sınırın Payas'tan başlayarak Çobanbey – Nusaybin arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolunun güneyinden geçtikten sonra Musul vilayetine kadar uzanmasında ısrar ederken, Bouillion'da Fransız hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, her şeye rağmen, hiçbir taviz vermek niyetinde değildi.

Aslında hem Ankara hem de Fransızlar bir anlaşma ortaya çıkarmak istiyordu, ancak TBMM'nin Misakı Milli taleplerindeki ısrarı buna karşılık Fransızların bu planın olduğu gibi uygulanmasının mümkün olamayacağı, Fransa'nın, kuzey bölgesi de dâhil olarak Suriye'de hayati çıkarlarının bulunduğunu ısrarla belirtmesi olası bir anlaşmayı zora sokuyordu. Bu noktada şu hususu dikkate almak gerekebilir. Milli Mücadele hareketinin amacı, olabildiğince çok toprak ele geçirmek değildi. Hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın da pek çok kez belirttiği gibi, kapitülasyonların kaldırılması, kayıtsız şartsız millet egemenliğinin ve tam bağımsızlığın sağlanması idi. Bu noktada Fransızların ısrar ettiği sınır hattının kabulü kolay değildi. Ancak Türkiye'nin o zaman içinde bulunduğu iç ve dış şartlar daha iyisinin gerçekleştirilebilmesini engelliyordu.

Sonunda, Ankara Hükümeti ile Franklin Bouillion arasındaki görüşmelerde, ciddi ihtilafa neden olan Kuveik Suyu, Pozantı – Nusaybin arasındaki Bağdat Demiryolu imtiyazı gibi meseleler Fransızların istediği şekilde halledilmek üzere anlaşıldı, Fransa'da Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı anlaşmada belirlenen sınır hattının daha güneye alınarak kısmen Türkiye'nin lehine düzenlenme yapılmasını kabul etti. Böylece ulaşılan mutabakat sonrası 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM ile Fransa arasında “Ankara Anlaşması” imzalandı. Anlaşmanın 8. ve 9. Maddeleri Türkiye – Suriye sınırı ile ilgilidir. Buna göre, sınır İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinden başlayacak ve Meydanı Ekbez'e doğru gidecektir. Oradan Kilis Türkiye'de kalacak şekilde güneydoğuya yönelecektir. Çobanbey istasyonundan itibaren Bağdat demiryolu ile birleşecektir. Bundan sonra sınır, demiryolu boyunca Türk toprakları üzerinden Nusaybin'e ulaşacaktır. Nusaybin'de Türkiye sınırına

dâhil olacaktır. Nusaybin'den Cizre'ye yönelecek ve Dicle'ye varacaktır. Demiryolundan yararlanma konusunda her iki ülke eşit haklara sahip olacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolu bu bölge Suriye'de kalsa da Türkiye'ye ait sayılacak, bakımı ve korunması Türkiye'nin yükümlülüğünde olacaktır. 9. Madde 'ye göre ise Caber Kalesi ve çevresi Türkiye'ye ait olacak, Türkiye orada muhafız bulundurup, bayrak çekebilecektir¹¹. Ankara Anlaşmasında sınırlar Misakı Milli açısından tatmin edici görülmebilir. Bu anlaşma ile ilgili olarak bugün bile tarihçiler arasında ortak bir kanaat oluşmamıştır. Ama o zaman ki şartlar çerçevesinde, sınırlarla ilgili konuların dışında birazdan bahsedeceğimiz ek kazanımlar dikkate alınmıştır. Çünkü Türk – Fransız Anlaşmasının imzalanması ile TBMM İtilaf Bloğunu bölmüş, Fransa gibi güçlü bir Avrupa ülkesinin, daha sonraki dönemlerde değişik konularda desteğini elde etmiştir. Nitekim Taha Akyol, o dönem Yunan Genelkurmayında görev yapan Albay Spyridonos'un anılarında Ankara'nın Fransa ile anlaşmasının “*Anadolu'daki Helen nüfusu ve Yunan ordusu için en büyük darbe olduğunu*” yazdığını aktarmaktadır¹².

Ankara Anlaşmasının TBMM'de kabulü de, bekleneceği üzere, hiç kolay olmamıştır. TBMM bu Anlaşmanın hükümlerini uzun uzun tartışmış, zaman zaman mebuslar arasında gerilimler yaşanmış, bazı mebuslar anlaşma hükümlerine ağır eleştiriler getirmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın son derece sakin ve nazik bir üslupla yaptığı etkili ve ikna edici konuşmalar Anlaşmanın onaylanmasını sağlamıştır. TBMM'de Anlaşma hükümlerinin tartışılması sırasında ortaya atılan görüş ve eleştirilere, yapılan itirazlara ayrıca bunlara karşı TBMM Hükümeti üyelerinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevaplara, yaptığı açıklamalara aşağıdaki bölümde yer verilmektedir.

1. Ankara Anlaşması'nın TBMM'de Görüşülmesi

Anlaşma hükümlerinin TBMM'ye onay için sunularak tartışmaya açılması 12 Ekim 1921 Çarşamba günü oturumda başlamış, görüşme ve tartışmalar 18 Ekim 1921 Salı günü oturumun sonuna kadar sürmüştür.

TBMM'de Ankara Anlaşmasının görüşülmesi boyunca yaşanan tartışmalar hakkında fikir verebilecek bazı örnek alıntılar aşağıda yer almaktadır:

¹¹ Mustafa Budak, a.g.m., s. 404.

¹² Taha Akyol, “Savaşta Diploması”, Hürriyet, 17.11.2017.

Edirne Mebusu Şeref Bey, 13 Ekim 1921 tarihinde TBMM gizli celse oturumunda yaptığı konuşmada, dokuzuncu maddede belirtilen Payas¹³ mevkiinin hemen güneyinden çizilecek sınır hattının net bir şekilde belirlenmesini, Suriye’de kalacak kısımların açıkça belirtilmesini, onuncu maddede “*Süleyman Şah Türbesine Türk bayrağı çekilebilecektir*” ifadesinin “*Türk bayrağı çekilecektir*” şeklinde değiştirilmesi gerektiğini, Fransızlara Türk sınırları içinden askeri nakliye hakkının karşılığında aynı değerde bir şey alınmadan verildiğini bu durumun düzeltilmesini, gelecekte bizimde gerekli olduğu takdirde demiryolu hattının Suriye sınırı içinde kalan kısmından bizim de aynı maksatla yararlanıp yararlanamayacağımızı belirtmiştir¹⁴. Nitekim gelecek günlerde bu istekler yaşanacaktır.

Anlaşmaya oldukça sert eleştiriler yönelten **İzmit Mebusu Sırrı Bey**, Suriye sınırını Fransızlarla kararlaştırmanın Suriye’yi Fransızlara terk etmek anlamına geleceğini belirtmiştir. Suriye’nin kuzeyinde tarihin derinliklerinden beri Türkmenistan olarak adlandırılan Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin coğrafi açıdan da Anadolu’nun bir parçası gibi olduğunu bu bölgenin ve sakini durumundaki kesif Türk – Türkmen nüfusun Suriye sınırı dâhilinde kalmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. *Sırrı Bey*’e göre bir önemli ilkesel sorun daha vardır ki, Fransızlara bir anlaşma yapabilmek için Misakı Milli kararlarının bizzat tarafımızca ciddi şekilde çiğnenmesi gelecekte başka ülkelerle yapılacak müzakere ve anlaşmalar için kötü bir örnek olacaktır.

Sırrı Bey konuşmasını şu sorular ile tamamlamıştır: “- *Demiryolu hattının bizim sınırlarımızda kalan kısmından nakil olunacak Fransız askeri ve askeri malzemesi için herhangi bir ödeme Fransızlarca yapılacak mıdır? Anlaşmaya göre Fransız himayesindeki Suriye sınırı Cezirei İbni Ömer’e (Cizre) kadar ulaşmaktadır. Bunu kabul ettiğimiz takdirde bizim Musul ile ilgili hak iddiamız nasıl ciddiye alınacaktır?*”¹⁵

Mersin Mebusu Selahaddin Bey, hükümet üyelerinin Anlaşmanın neler getirip neler götüreceği konusunda meclisi bilgilendirmesi gerektiğini söyledikten sonra itirazlarını ve eleştirilerini açıkça dile getirmiştir. Selahaddin Bey, Misakı Milliden önemli tavizler verildiğinden yakınmaktadır ve bu konuda üzerinde durduğu iki husus demiryolu hattı ve sınır konusu olmuştur. Bu tavizlerin düşmanlarımızı daha fazlasını isteme konusunda teşvik edeceğinden endişe ettiğini dile getirmiştir. Selahaddin Bey’in eleştirilerinde özellikle İskenderun – Hatay bölgesinin kaybından dolayı bir yakınma söz konusudur. Yine onun

¹³ İskenderun kent merkezinin kuzeyinde yer alan kasaba Ankara Anlaşmasına göre, Türkiye sınırı dışında kalırken bugün Türkiye sınırlarına dâhildir.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 92, Celse 2, 13 Teşrinievvel 1337, s. 298 – 300.

¹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 92, Celse 2, 13 Teşrinievvel 1337, s. 303 – 304.

dikkat çektiği anlaşma metnine göre sınır bölgesinde mevcut olan demiryolu hattı, İskenderun körfezinde Payas'tan başlıyor, Meydanı Ekbez – Kilis – Çobanbeyli üzerinden Türkiye'de kalacak olan Nusaybin'e varıyordu. Ancak anlaşmaya göre Payas, Meydanı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye sınırı içinde kalacaktır. *Selahaddin Bey* demiryolu hattının bu şekilde iki ülke arasında paylaşılmasının yaratacağı sakıncalardan da uzun uzun bahsetmiştir. Özellikle üzerinde durduğu konu anlaşma hükümlerini eleştiren çoğu mebus gibi askeri nakliyat meselesidir. Anlaşmada Suriye hükümeti demiryolu hattının her iki ülke sınırları içinde kalan kısmından asker nakledebilecektir, ama önemli bir ayrıntı vardır; Türkiye'nin de böyle bir hakka sahip olduğuna dair bir hüküm anlaşmada yoktur. “Eğer Adana'dan Mardin, Urfa civarı bölgelere asker nakletmek istersek Fransızların tutumu ne olacaktır. Eğer sudan sebeplerle ortak hattı asker naklimize kapatırlarsa yine Misakı Milli sınırları içinde bulunan ama İngilizlerce işgal altında tutulan Musul bölgesinde askeri durumumuz zayıflamayacak mıdır?” *Selahaddin Bey*'in konuşması bu sorularla tamamlanır¹⁶.

Oturumda söz alan **Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey**, Anlaşma hükümlerine nispeten olumlu yaklaşmıştır. Hafız Mehmet Bey, metnin Sevr'e göre olumlu, ancak Misakı Milli planına göre olumsuz olduğunu ifade etmiş, buna rağmen Anlaşma hükümlerinin kabulünün yürütülen mücadelenin nihai başarısı için fayda sağlayacağını ifade etmiştir¹⁷.

Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey, Anlaşmaya genel olarak aleyhtar bulunduğunu ifade ettikten sonra özellikle İskenderun bölgesini ve onun güneyinde kalan Türklerin çoğunlukta olduğu geniş bir coğrafyaya haiz bölgenin Suriye'ye terkini eleştirmiştir. Bunun yanında Anlaşma ile Adana, Kilikya gibi bölgelerin kurtarılmasını bir kazanç olarak değerlendirmiştir¹⁸.

Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, anlaşma hükümlerini kabul edilemez olarak değerlendirmiştir. O'na göre, Anlaşma “tam bağımsızlık” ilkimizi ciddi şekilde zedelemektedir. Ayrıca anlaşma, diğer mebusların da dikkat çektiği üzere pek çok noktada Misakı Milli kararlarımıza aykırı hükümler ihtiva etmektedir. Normal şartlar altında bu hükümlerin kabulü mümkün değildir. Eğer bizi böylesi hükümleri kabule mecbur eden askeri, siyasi, mali, dâhili, harici şartlar varsa bunların hükümetin Meclise mutlaka açıklaması gerekmektedir¹⁹.

¹⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 92, Celse 2, 13 Teşrinievvel 1337, s. 305 – 307.

¹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 92, Celse 2, 13 Teşrinievvel 1337, s. 321 – 322.

¹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 93, Celse 2, 15 Teşrinievvel 1337, s. 322 – 324.

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 93, Celse 2, 15 Teşrinievvel 1337, s. 324 – 325.

16 Ekim 1921 Pazar günü TBMM gizli oturumunda Ankara Anlaşması ile ilgili görüşmeler devam etmiştir. İlk sözü alan **Mardin Mebusu İbrahim Bey**, Mardin'in güneyine tekabül eden geniş ve tarıma elverişli bir arazinin Suriye'ye bırakıldığından yakınmıştır. Buna karşılık sınırın Türkiye tarafından kalacak bölümü verimsiz topraklara haizdir. Bu durum Mardin ve çevresinde yaşayan vatandaşlarımız için iktisadi bir çöküş anlamına gelecektir.

Konya Mebusu Vehbi Efendi, Anlaşma dolayısıyla Hükümeti ağır ifadeler ile eleştirmiştir. TBMM olarak sözümüzü kabul ettirebilmek için askeri açıdan olabildiğince güçlü olmamız gerektiğini ifade ettikten sonra, Yunan ordusunun hala Eskişehir ve çevresinde bulunduğunu belirtmiş ve Heyeti Vekile 'de bu kadar acizlik oldukça bu müzakere bundan daha ileri gitmez demiştir. Yeis içindedir; *"...olacağı budur"* der ve ekler *"Mümkün olduğu kadar bir şey koparılsa koparılın, koparılamaz ise bu Anlaşma tasdik edilsin. Belânın biri üzerimizden kalksın"* diyerek sözlerini sonlandırır²⁰. Vehbi Efendi, her ne kadar anlaşma ilkelerini tasvip etmese de Fransızların istedikleri verilirse, mücadele etmek zorunda olduğumuz cephenin daralacağını düşünmektedir. Bu politik bir tavır değildir.

Karesi Mebusu Basri Bey, Anlaşma hükümlerine şiddetle karşı çıkmış ve Anlaşmayı *"haysiyet ve şerifi millimizle kabili itilâf olmayan bir vesikai hüsrân ve esaret"* olarak tanımlamıştır. Basri Bey sözlerinin devamında şimendifer gibi, maadin gibi iktisadî hâkimiyetimize, mektepler, mütehasıslar namı altında siyasî ve harsi istiklâlimize ağır darbeler vurulduğunu ifade etmiş ve kendi namına bu vesikai hüsrânı baştan nihayete kadar reddettiğini belirtmiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey, Anlaşma hükümlerini kabul edilemez bulan mebuslardandır. Vehbi Bey'e göre, Antakya ve çevresini, tamamıyla Türk ekseriyetiyle ve Türk ırkıyla meskûn olan kısmı, doğrudan doğruya Fransızlara terk edilmektedir. Fransa idaresi kabul edilmektedir ve bölge Türkleri de Fransızlara "merbut" gösterilmektedir. Vehbi Bey, Anlaşmaya göre İskenderun mıntıkası için Fransa Hükümetinin özel bir yönetim kuracağını ancak bunun Yunanlıların İzmir'e yaptığından farklı olmayacağını, Türklerin gerçeğin aksine ev sahibi durumunda olamayacaklarını ancak misafir olarak görüleceklerini belirtmiştir. Vehbi Bey, Türk halkını azınlık durumuna düşürmek için oraya Fransızlar tarafından Fellahların ve Ermenilerin getirilmesi ihtimalinden bahsetmiştir. O'na göre bu nokta çok mühimdir. Meclis ve hükümet bu mesele üzerinde hassasiyetle durmalıdır. Oradaki Türkler azınlık durumuna düşürülürlerse kısa süre içinde imha edilmeleri işten bile değildir.

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 94, Celse 1, 16. 10. 1337, s. 336 – 337.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmada ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği Anlaşmanın kabul edilmesinin yerinde bir karar olacağını belirtmiştir. Konuya oldukça pragmatik yaklaşan Ali Şükrü Bey, sözlerinin devamında Anlaşmanın tadili konusunda ısrarın anlamsız olduğunu, itirazların Fransızlarca kabul edilmediği takdirde yapılacak bir şey olmadığını, bu Anlaşmanın hiç olmazsa Adana'yı, Urfa'yı kurtarmamızı sağladığını belirtmiş ve Anlaşmanın kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Mebusların Anlaşma metnine yönelttiği eleştirilere ve konu ile ilgili sordukları sorulara karşı, dönemin Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey**, müzakereler esnasında pek çok kez, cevabi açıklamalar yapmış ve görüşlerini bildirmiştir. TBMM'nin 12 Ekim 1921 tarihli oturumunda **Yusuf Kemal Bey** kısaca şunları söylemiştir;

“...Vaziyeti askeriyemiz, siyasiyemiz ve maliyemiz bize böyle bir muahedeyi kabule mecbur ediyor mu? Diye soruyorlar.

Zaten halledeceğimiz yegâne mesele budur. Çünkü evvelce de arz ettiğim veçhile ki kendi namuma arz ediyorum, size takdir olunacak bir itilafname müsveddesi getirmiyorum. Sadhezar teessüf ki mağlubiyetimizin neticesini ilk duyacak vesika ve Osmanlı İmparatorluğunun ve kendi hatalarımızın hâsılı bütün bir tarihin toplayıp, toplayıp yığıldığı şeyleri görmeye, acılarını duymaya başlıyoruz.

Niçin getiriyoruz? İşte onun için... Biz, mesaili hariciyei siyasiyemiz itibariyle elbette ve elbette düşmanlardan birini ve kuvvetlerinden birini düşman saflarından çekmek elbette bu memleket için faidelidir. takdir edeceğimiz budur... Demin arz ettiğim gibi bir düşmanı düşman saflarından çekmek, umuru hariciye ve mesaili hariciye noktai nazarından muvafıktır. Bunu söylüyorum ve mesuliyeti kabul ediyorum. Bunu mukayese ettiğimiz vakit belki bazı hususatta iyi hareket edemedik. Azamı istihsal edebileceğimiz şeyleri istihsal edemedik. Bunları tarihe karşı söylüyorum... O halde düşüneceğimiz şey, biz Fransa ile uzlaşmayalım, devam edelim. Yalnız şurayı düşünelim. Uzlaşmadığımız, devam ettiğimiz zamanda üç ay sonra, beş ay sonra, bir sene sonra daha iyisini istihsal edecek miyiz? Bence bütün vereceğimiz karar budur. Bunu takdir edelim. Avrupa siyasetinden haberdar olamazsak, kendi siyasetimizle dost tedarik edemezsek, dost bulamazsak olmaz. Bu düşmanların içerisinde asgari kendimize dost bulmaya çalışmalıyız...”

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in söyledikleri TBMM hükümetinin anlaşmayı samimi bir şekilde hangi pratik amaçlarla yaptığını açıkça anlatmaktadır. Nitekim aşağıdaki ifadeler de aynı niyet görülmektedir²¹:

...Efendim; Franklen Büyyon buraya geldiği vakit. Hükümetten müracaat ettiler. Yani Franklen Büyyon burada iken İngilizler Hükümetimize müracaat etti. Franklen Büyyon gitti, Harington çıktı. Harington gitti, Franklen Büyyon geldi. Bundan üç gün evvel bilvasıta bize daha ciddi bir müracaat vaki oldu... ...Takdirime göre biri bize elini uzattığı zaman diğeri aman ben de uzatayım diyor. Biri çektiği vakit diğeri de çekiyor. Bu zamana kadar oynanan oyunlar bunu böyle gösteriyor. Hüseyin Avni Bey biraderimizin sualine cevap olarak arz ediyorum. Fransızlarla olan itilaf bizi dostluğa sevk ediyor. Arz edebiliyor muyum? Yani dostumuz oluyor. Çünkü biz Fransızlarla itilaf akdediyoruz. Fransa ile itilaf şüphesiz bize daha ziyade itilaf kapısı açacaktır. Biz eminiz ki bu suretle bize diğerleri de müracaat edeceklerdir. Esas itibariyle Hüseyin Avni Beyin sorduğu suale cevap veriyorum. İşte vaziyetimiz budur”.

Yusuf Kemal Bey, 15 Ekim tarihli oturumda da mebusların “kapitülasyonların” devam ettiği ve Misakı Milliden taviz verildiği yolundaki eleştirilerini cevaplayarak, Anlaşmanın bazı hükümlerinin hatalı değerlendirildiğini açıklamaya çalışmıştır²²:

“... Müessesatın memleketimizde vaktiyle tesisi, daha doğrusu kapitülasyonlar o zamanlar Devletimiz tarafından, Padişahımız tarafından lütfen verilmiş imtiyazlardı ve ihsanlardı...

O zaman verilmiş idi. O verilen, bugünkü hukuku âdiyeye göre... Bunlar kapitülasyonlarla mümtaz bir halde idi, yani bir devlet dâhilinde o devletin arzusu olmaksızın diğer devletler tarafından açılmış mektepler vardır. Yani Mektebi Maarif Nezaretimiz teftiş edemez, bilmem doktoruna, tabibine gidip bizim Sıhhiye Nezaretimiz sual soramaz. Çünkü kapitülasyonlar vardır. Bizi ezen budur, bizim hakkı istiklâlimize dokunan budur...

Biz diyoruz ki, ne müessesat idame ettireceğiz, ne idamei mevcudiyetlerine müsaade edeceğiz. Şu şartla ki, o müessesat bizim Devletimizin menfaatine muhalif propaganda yapmayacak, bulunamayacak diyoruz. Binaenaleyh öyle zannediyorum ki, ilk defa olmak üzere kapitülasyonların ilk temel taşını parçalıyoruz. Fransızlarla müessesat meselesinde...

²¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 91, Celse 2, 12 Teşrinievvel 1337, s. 294 - 296.

²² TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 93, Celse 2, 15 Teşrinievvel 1337, s. 328 - 329.

Türk kanunlarına muhalif olursa, biz diyeceğiz kanunlarımıza muhaliftir, kapatırız. Çünkü taahhüdünü ifa edememiştir.

Misakı Millinin esasları noktai nazarından, yani hududu millimiz dâhilinde istiklâl ve hürriyeti tamımız noktai nazarından mesele tetkik edilirse Misakı Millimize muhalif hareket etmiyoruz. Fakat arazi noktai nazarından tamamıyla emelimizi istihsal edemiyoruz. Niçin veriyoruz? Eğer mukavele akdetmek, imza etmek lâzım ise, bu zarurete binaen veriyoruz. Yoksa Fransızların hatırı için, şu veya bu ihtiyaca binaen vermiyoruz. Hiç bir vakit de Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti kolunu kesip de acıyarak kangren olmaması... Antakya Türk'tür ve daima Türk kalacaktır ve benim kalbim daima onunla beraber kalacaktır. Bütün Türklüğün menfaati namına buna katlanmak zorundayız”.

Ankara Mebusu Meclis Başkanı ve Başkomutan **Mustafa Kemal Paşa**, 16 Ekim 1921 Cumartesi günü ikinci celse oturumunda hem Anlaşma hükümlerine yöneltile eleştirilere cevap vermek hem de kendi düşüncelerini açıklamak için kürsüye gelmiştir. Sözlerine; “...anlaşma muhteviyatı, şartları kendisini reddettirmek için söz söylemeğe parlak nutuklar vermeğe fevkalade uygundur ki anlaşma burada reddedilebilir. Kanaati fikrimle arz edeyim ki gerçek böyle değildir.” diyerek başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında henüz müsvedde halinde bulunan anlaşma hükümlerinin milli davamızla kesinlikle çelişmediğini ve Misakı Milli ile mutabık olduğunu söylemiş, kendi görüşüne göre hükümlerin kabulünün bir mahzur arz etmeyeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Fransa'nın Suriye ile ilgili bütün çıkarlarının bu bölgenin Irak ile siyasi ve iktisadi temasına ve bütünlüğüne bağlı olduğunu ifade ettikten sonra, Fransızların, sınırın Suriye – Irak bağlantısını sağlayacak şekilde düzenlenmesini ayrıca iki taraf arasındaki demiryolu hatlarının kullanımı konusunda hak sahibi olmayı hayati bir mesele olarak gördüklerini, bunları elde etmedikçe Kilikya'nın boşaltılmasının Fransızlar için kabul edilemez olacağını söyleyerek sınır konusundaki eleştirilere Fransızlar açısından durumu açıklayarak cevap vermeye çalışır.

Mustafa Kemal Paşa sözlerinin devamında, Anlaşmanın Türkiye ile Fransa arasında nihai bir barış anlaşması olmadığını fakat nihai bir barış anlaşması için zemin teşkil edeceğini, Fransa'nın bu anlaşma ile Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesini tanımasının, saygı göstermesinin ve kabul etmesinin sağlanacağını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması sırasında sarf ettiği “...Fransa Hükümeti bize diyor ki, sizin hâkimiyetinizi ve istiklâlinizi, sizin arzunuz dairesinde sarfî mesaiyi kabul ediyoruz” sözü üzerine, Malatya Mebusu Lütfü Bey “– Ne ile temin ediyor” sorusunu

yöneltmiştir. Lütfü Bey'in sorusuna Mustafa Kemal Paşa; “ — *Ne olursa olsun, bizim gayemiz budur. Fransa Hükümeti bize çalışacağını vadediyor. İşte mahiyeti bundan ibarettir.*”²³ Diyerek cevap vermiştir. Burada da Fransa'nın diğer İtilaf devletlerinden ayrı bir tutuma çekilmeye çalışıldığı, en azından niyetin böyle olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra sınır meselesine gelmiş ve şu önemli açıklamaları yapmıştır:

“... Şimdi arkadaşlarımızın en çok düşünecekleri mesele ve tetkik edecekleri mesele hudut meselesidir. Hududu iki noktayı nazardan mütalaa etmek lâzımdır. Birisi, Misakı Milliye mutabık mıdır? Evvela birinciyi tetkik edelim. Misakı Millimize göre hudut meselesinin hiç bir tezat teşkil edecek noktası yoktur. Hududa müteallik madde birinci maddedir, zannederim. Birinci maddeyi okuyacak olursak, okuyalım; “Münhasıran Araplarla meskûn olup, mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı ahalinin serbestçe efkârını beyan etmeleri şartıyla mezkûr hattı, mütareke dâhilinde dinen, ırken, yekdiğerine merbut şeraiti içtimaiyelerine tamamıyla riayetkâr, Osmanlı, İslâm ekseriyetine müteallik aksamı hiç bir vakit inkısam kabul etmez.” Bir hattı mütareke tasavvur ediyor. Hattı "mütarekeyi hududu milliye gibi tasavvur eyliyor. Onun üst tarafındaki yer inkısam, tefrik kabul etmez. Hattı mütareke nedir, var mıdır böyle bir hat? Yoktur... Bizim hududu millimiz bizim mesut ve müstakil yaşayabileceğimiz bir hududu milliye olur ve menafimize azamî mutabık çizdirebileceğimiz hudut hangisi ise, işte o hududu millimiz olacaktır... Bu hudut Misakı Millimize münafi değildir... Misakı Millimizde muayyen ve müspet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tespit edeceğimiz hat hattı hudut olacaktır”²⁴.” Milli bir devlet ve bir millet oluşturulabilmek için hem kimlik olarak hem de kuvvet olarak var olup, gelişilebilecek bir coğrafya hattı hududu belirlenmiş olmalıdır. Milli bir devlet ve onun milletini kurma tahayyülü içindeki Mustafa Kemal'in bu ideale doğru bir tutum takınması doğaldır ve o ideal doğrultusunda haklıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerine Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, “Efendim, Misakı milliye tezat teşkil ediyor” diyerek karşı çıkmıştır. Buna cevaben Mustafa Kemal Paşa, "Efendim, mütareke akd olunduğu zaman İskenderun'da bizim kuvvetimiz vardı. İngiliz ve Fransızlar derhal oradan çıkacaksınız, dediler. Orasını düşman eline vermeğe razı olmuşlardır. Binaenaleyh İskenderun dahi düşmanın tahtı işgalinde idi". Diyerek cevap vermiştir. Bu cevaptan sonra Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, söz alarak anlaşma hükümlerini

²³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 94, Celse 2, 16. 10. 1337, s. 354.

²⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 94, Celse 1, 16. 10. 1337, s. 355.

oldukça sert ifadelerle eleştirmiştir²⁵. Tunalı Hilmi Bey, özellikle Fransızlara bırakılan Antakya bölgesi üzerinde durur. Burada 245.000'den fazla Türk'ün yaşadığından söz eden Tunalı Hilmi Bey, Fransızların burayı göçmen iskânı suretiyle beş altı senede bir Frenk ve Ermeni toprağı haline getireceklerinden endişe ettiğini belirtmiştir. Bu endişe, aslında, TBMM'nde hükümet üyeleri dışında umumi bir kanaattir ve çok da önemlidir.

Eleştirileri bu husus ile sınırlı olmayan Tunalı Hilmi Bey konuşmasının devamında Hatay – İskenderun bölgesinin terkinin yaratacağı iktisadi sorunlardan bahseder. Tunalı Hilmi Bey'e göre Antakya'nın terki Anadolu'nun iktisaden gelişmesini engelleyecektir. İskenderun, Anadolu için adeta bir ihracat kapısıdır. Bu kapının kapanması Anadolu'nun iktisaden çöküşü demek olacaktır ki Maraş, Antep, Urfa, Erzurum, hatta Sivas ihracatı hep İskenderun vasıtasıyla yapmaktadır.

Tunalı Hilmi Bey'in konuşmasında sunduğu eleştirileri ve uyarıları önemsemek gerekir. Özellikle yukarıda ifade ettiği iktisadi endişeler önemlidir, bu kaygılar, yani Tunalı Hilmi Bey'in kaygıları doğru çıkarsa, yeni Türkiye kısa zaman sonra ciddi ekonomik sıkıntılara maruz kalabilir, gelişmesini sağlayamayabilir, bağımsızlığını koruyamayabilir. Nitekim Tunalı Hilmi Bey'in konuşması sonrasında konunun biraz daha tartışılması gerektiği, Anlaşma hakkında daha açıklayıcı, daha tanıtıcı bilgiler verilmesi gerektiği, hemen bir karara bağlanamayacağı görülmüş, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğı üzerine ilerleyen günlerde yeni oturumlarda konunun tekrar ve etraflıca ele alınması kararı verilerek, oturum sonlandırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1921 Salı günü cereyan eden oturumda Franklin Bouillion ile olan müzakere sürecini anlatmaya devam etmiştir²⁶. Konuşmasının büyük bir kısmını Meclisin en çok üzerinde durduğu sınır konusuna ayıran Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden alınmış, onun düşüncelerini özetleyebilen bazı alıntılar aşağıdadır:

“...Franklin Bouillion, bu hudut meselesi hakkında çok söz söyledi, değişiklik taleplerimizdeki ısrarımız üzerine, “binnetice, buna muktedir değilim, çünkü daha evvel mevzuubahis oldu, Heyetiniz itiraz etti ve reddetti. Bunu Briyan'a²⁷ yazdım aldığı cevap da malumunuzdur, “bu hudut meselesini kabul ettiremediğimiz takdirde vazifeniz avdet etmektir”, cevabını aldım”. Mamefih ben, dedim ki kendisine; sizin maksadımızı tamamıyla anladık. Fakat bizim de Meclisimizin behemehâl tatmini lazımdır... Ve bir harita açtık ve Şark

²⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 94, Celse 2, 16. 10. 1337, s. 357.

²⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 96, Celse 3, 16. 10. 1337, s. 362 – 366.

²⁷ Ankara İtilafnamesi imzalandığı sırada Fransa Başbakanı.

parçasından başladık. Hududu böyle Cizre'ye ve Dicle'ye isal için çalıştık ve uzun uzadıya bahislerde bulunduk. Dedim ki; bu Cizre'yi size veremeyiz. Behemehâl Dicle'ye mülaki olmanız arzusunun tatmin için başka bir hudut arayalım. Cizre bizde kalsın. Bunun cenubunda başka bir hudut arayalım. Birçok tettebbudan sonra kendisi muvafakat etmemiştir. Yalnız reddedememiştir... İskenderun ve Antakya'da hukukumuz mahfuzdur. Burada Türk lisanı mahiyeti resmîyeye haiz olacaktır, dedi. Sonra o havalı Türk memurlarla idare olunacaktır. Mektep meselesi vardı. Harslarının inkişafı temin olunacaktır. İskenderun, Antakya diğer iki kaza Türk memurlar tarafından idare olunacak. Yani mutasarrıf, kaymakam Türk olacak. Lisanı resmîsi Türkçe olacak. Mektepleri ise Türk mektebi olacak. Yapılmış olan şey budur...

Efendim, silah meselesi hakkında Fevzi Paşa görüştü. Bu imza olunup mevkii meriyete konulduktan sonra biz size silah ve melbusat vereceğiz ve her şey vereceğiz. Bunun için derhal memurlarınızı tayin ediniz. Ne kadar silah ve ne cins istiyorsunuz... Şimdi biz peşin para vererek alıyoruz. Bana da bilmünasebe şöyle söyledi: Şimdi siz alacağınız silahların parasını peşin veremezsiniz. Bir sene sonra iki sene sonra verirsiniz diyor. Şimdi arkadaşlar da Heyeti Alinize bu izahatı vermezden evvel Heyeti Vükela ile de bu maddeler üzerinde Anlaşmanın heyeti umumiyesini mütalaa ettik. Binnetice bu Anlaşmada birçok mahzurlar olduğunu itiraf ediyoruz. Ancak heyeti umumiyesi itibariyle davayı aslimizi ihlal edecek bir şekil tasavvur etmiyoruz... İkincisi bu Anlaşmayı kabul etmekle umumi menafimize pek büyük hizmet olunabileceği kanaatindeyiz. Bir maddi hizmet ve siyasi hizmet, yani bu garp siyasetinde hüsnü tesir edecek, Rusya ile siyasetimize de hüsnü tesir edebilecektir. Bu işleri önemli görüyoruz.

Üçüncüyü de arz edeyim efendim. Davayı aslimizi muhil olmamak şartıyla ufak tefek mahzurlar bizi sarsacak şeyler değildir... Anlaşma günü gelirse kuvvetli olursak bu hattın haricinde bazı toprakları istemekten bizi hiçbir şey alıkoyamaz... Ben kendi muhakememi kendi kanaati vicdaniyemi arz ediyorum. Bunun bütün mesuliyetini üstüme alarak söylüyorum. Bunu yapmakla bütün memlekete, orduya ve millete, atıye hizmet edeceğimize kaniyim. Tasvip sizindir... Bunu kabul etmekte bugün için mahzur yoktur faide vardır. Nasıl arzu ediyorsanız öyle olsun”

Urfa Mebusu Hacı Hayali Efendi'nin sınırı on kilometre daha güneye kaydırmanın imkânının olup olmadığını sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa, - Çok çalıştık; mümkün olmadı- cevabını vermiştir.²⁸

²⁸ Aynı eser, s. 366 – 367.

Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey, yukarıdaki açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, oldukça sıkıntılı bir dönemde Anlaşma oluşma şartlarını tatmin edici biçimde açıklamış görünmektedir.

Ankara Anlaşması, Misakı Milli'nin sınırlarla ilgili hükmü açısından tatmin edici değildir. Ancak bu anlaşma ile Güneydoğu Anadolu'da ve Çukurova'da devam eden savaşlar sona ermiş Maraş, Urfa, Adana ve Antep yöresinin işgalden kurtarılması sağlanmıştır. Ayrıca Anlaşma, İtilaf devletleri arasındaki bölünmeyi ve Fransa'nın İngiliz, Yunan bloğundan kopmasını da pekiştirmiştir. Fransa için artık tek meşru hükümet TBMM'dir. Doğu Cephesinden sonra Güney Cephesi'nin de kapanması Yunan ordusuna karşı kesin savaşa girme imkânını arttırmıştır²⁹.

Bu noktada Ankara Hükümeti'nin Fransa ile yapılacak anlaşmadan beklentilerini, konuşmaları ve tartışmaları esas alarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Fransa ile resmi muhataplık tam olarak sağlanmış olunacaktır.
2. Fransa, çatışmanın dışına çıkarılacaktır.
3. Fransa ile İtilaf devletleri arasındaki işbirliği bitirilecek, İtilaf devletleri bloğu Fransa'yı kaybederek ciddi güç ve tesir kaybına uğrayacaktır.
4. Güney bölgemizde Adana, Urfa gibi stratejik alanlar alınacak, böylece Anadolu bütünlüğü içinde Fransa tesiri ortadan kaldırılacaktır.
5. Milli devlet için özellikle eğitim ve kültür alanında fiilen özgün haklar kazanılacaktır.
6. Kapitülasyonlardan arınma işi kısmen kolaylaşacaktır.
7. Silah temini yapılabilecektir.
8. Bölgede Türk idareciler görev yapacaktır.
9. TBMM diğer devletler nezdinde itibar kazanacaktır.
10. Anadolu'daki mücadelede düşman kuvvetlerde azalma olacaktır.

Yukarıdaki kazanımlar, Milli Devlet idealinde koşan bir ekip için çok önemli kazanımlar olarak değerlendirilebilir.

20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye İtilaf Bloğunu bölmüş ve güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir.

²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 222.

Yusuf Kemal Tengirşek ile F. Boullion tarafından 20 Ekim 1921’de Ankara’da imzalanan Türk – Fransız Anlaşması 13 madde halinde düzenlenmiştir. Anlaşma’nın hükümleri özetle şöyledir³⁰:

Madde 1- Her iki taraf işbu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında harbin sona ereceğini bildirirler. Ordular, mülki memurlar, ahali keyfiyetten derhal haberdar edileceklerdir.

Madde 2- İşbu anlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleriyle mevkuf veya mahpus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.

Madde 3- İşbu anlaşmanın imzasından başlayarak, en geç iki ay içinde Fransız kıtaları 8. maddede de yazılı hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4- Üçüncü maddede belirtilen müddet zarfında seçilecek bir karma komisyon bu maddenin ne şekilde tatbik olunacağını tespit edecektir.

Madde 5- Her iki taraf boşaltılan arazide, buranın işgalini müteakip genel af ilan edecektir.

Madde 6- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli’de açıkça tanınan azınlıklar haklarının, bu hususta müttefikler ile bunların düşmanları ve bazı dostlar arasında yapılmış mukavelelerdeki esaslara dayanarak, kendi tarafından teyit olunacağını bildirir.

Madde 7- İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır. Bu mıntıkanın Türk ırkından olan ahali kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaklardır... Türk lisanı orada resmi dil olacaktır.

Madde 8- Üçüncü maddede zikredilen hat: İskenderun Körfezi’nde Payas’tan başlayarak Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbeyli istasyonuna gidecek ve demiryolu Türkiye’de kalmak üzere Çobanbeyli’den Nusaybin’e varacaktır. Payas ile Meydan-ı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye’de kalacaktır. İşbu anlaşmanın imzasından itibaren bir ay içinde mezkûr hattı tespit etmek üzere her iki taraf delegelerinden mürekkebe bir komisyon seçilecek ve bu komisyon tespit muamelesine nezaret edecektir.

Madde 9- Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman’ın dedesi Süleyman Şah’ın Caber kalesinde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye’nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir.

³⁰ İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945), Cilt I, 2000, s. 50 – 52, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara 1974, s. 42-43.

Madde 10- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu parçasını, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna vermesini kabul eder. Türkiye Hükümeti Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli'ye kadar Suriye arazisinde demiryolu ile askerî ulaştırma yapacaktır.

Madde 11- İşbu anlaşma yürürlüğe girdikten sonra seçilecek bir karma komisyon Türkiye ile Suriye arasındaki gümrük işlerini düzenleyecek, bu işlem yapılincaya kadar her iki hükümet hareketinde serbest olacaktır.

Madde 12- Türkiye ve Suriye, Kırık Suyu'ndan hakkaniyet üzere faydalanacaklardır. Suriye Hükümeti, masrafı kendisine ait olmak üzere Fırat nehrinin Türkiye kısmından su alabilecektir.

Madde 13- Madde 8'de belirtilen hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya otlak resmi ve ne de başka bir resim vermeksizin hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekette ödemeleri kararlaştırılmıştır.

Bu Antlaşma, Türkiye ile Fransa arasında savaşın bittiğini belgeliyordu. Hatay-İskenderun dışındaki bugünkü güney sınırimız, yani günümüzdeki Suriye sınırı, Fransızlarca kabul edildi. Bu sınırın kuzeyini Fransızlar boşaltacaklardı. Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kalmıştır, ancak anlaşmaya İskenderun'daki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesini sağlayacak hükümler konulmuştur³¹.

Bu Antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'ndan beri çarpıştığımız düşmanlardan biri, TBMM'nin kurduğu devletin varlığını tanıyarak kurtuluş mücadelemizden çekilmiştir. Anlaşma Devletleri arasındaki birlik de böylece çözülmüş oluyordu. Güneyde Fransızlara karşı açılan cephe de kapandığı için orada güvenlik sağlanmıştır. Şimdi bu eski cephedeki birlikler Batı'da, Yunanlılara karşı kullanılabilir.

2. Fransa Mandasında Suriye

İngiltere ve Fransa ise zaman zaman kendi aralarında rekabete girmekle birlikte, Arap coğrafyasında çıkarları doğrultusunda yaptıkları paylaşımları hayata geçirmek için

³¹ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789 - 1999), İstanbul, 2000, s. 589.

çalışmalarına devam ettiler. Osmanlı İmparatorluğundan koparılan Suriye, Irak ve Filistin’de manda idarelerinin kurulmasına dair nihai kararlar 19–26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansı’nda alındı. Bu konferans, Ortadoğu’nun kaderini çizen paylaşım kararlarının uygulanması için dünya ölçeğinde ilk resmi adım olarak kabul edilebilir.

Eski Osmanlı vilayetleri, Wilson Prensipleri³² gereği açıkça sömürgeleştirilemiyordu. Bu yüzden söz konusu coğrafya manda olarak adlandırılan bir paylaşım ve yönetim sistemi tasarlanarak, sömürgeci ülkelerin istek ve çıkarları doğrultusunda parçalandı ve belirli ilkeler çerçevesinde Milletler Cemiyeti’nin gözetiminde ilgili sömürgeci ülkelere verildi³³.

Konferansta alınan kararlara göre Suriye ve Lübnan Fransız mandasına bırakılırken, Irak, Filistin ve Ürdün ise İngiliz mandasına bırakıldı. Bu gelişme Şerif Hüseyin önderliğindeki isyanı anlamsız bırakıyor, dahası bu isyanı “ihamet” hükmünde olması noktasına getiriyordu. İsyancı Araplar, Arap milliyetçileri, yüzlerce yıl mutlu ve huzurlu yaşadıkları kardeşlerine karşı, devletlerine karşı top yekûn kullanılmışlardı³⁴.

Fransa Suriye’nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız orduları Beyrut’tan hareket ederek Şam’a doğru hızla ilerlemeye başladılar. Emir Faysal, elindeki askeri güç ile Fransız ilerleyişini ve başkent Şam’ın 25 Temmuz 1920’de Fransızların eline geçişini engelleyemedi³⁵. Faysal Avrupa’ya kaçmak zorunda kaldı ve İngilizler 1921’de onu Irak Kralı yapana kadar da Ortadoğu’ya geri dönemedi³⁶.

Fransa Suriye için İngilizler ve Arap isyancılar karşısında kısmi politik başarı gösterirken, sahada ise TBMM’nin desteklediği güçler karşısında durumları gittikçe zorlaşır. Özellikle San Remo Konferansı kararlarının yol açtığı ciddi hayal kırıklıkları, Arap milliyetçilerinde hoşnutsuzlukların artmasına neden olur, protestolar yaygınlaşır, yönü Fransızlara karşı değişen isyan hareketleri gittikçe artar ve etkili hale gelir, Fransa’nın sahadaki sıkıntısı iyice artar³⁷.

³² ABD başkanı Woodrow Wilson ABD’nin barış koşullarını 8 Ocak 1918’de açıkladı. Bunlar bilinen 14 ilkedir. Wilson ilkelerinin tam metni için bkz. Wilson, Woodrow, «America’s Terms of Peace, Message to Congress, January 8, 1918», World War Issues and Ideals, Boston, 1918, s. 287-294.

³³ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, Bilig, Kış/2009, sayı 48, s. 140.

³⁴ C. Tevfik Karasapan, a.g.e., C. 1, s. 287; Cevdet Küçük, “Lübnan Meselesi”, T. D. T. D., İstanbul, 1987, s. 39.

³⁵ Fransız ordusu ile Emir Faysal’a bağlı güçler arasındaki Meyselun Savaşı için bkz. Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938), Atatürk Araştırma Merkezi, s. 449.

³⁶ Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 78.

³⁷ Salih Tuğ, İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, 1969, s. 279.

Fransa, 1922 yılında Lübnan ve Suriye mandasını Milletler Cemiyeti'nden teslim aldı. Şam'ın işgalinden sonra Fransız Başbakanı Alexandre Millerand, Suriye'nin bundan sonra Fransa'nın elinde kalacağını “(Suriye'nin) tamamı ve sonsuza kadar” diyerek ilan etti³⁸.

İngiliz ve Fransızların ortak çalışmalarıyla Suriye, Filistin ve Lübnan mandaları 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti Konseyinde resmen tanındı³⁹. Manda yasasının yürürlüğe girme tarihi 29 Eylül 1923 olup, bu tarih sonrasında Fransızlar Suriye'ye tamamen hâkim olmuşlardır.

Manda yönetimleri bu ülkeler kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erişip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar bazı büyük devletlere verilen ve yükümlülükleri olan bir yetkiydi. Sonraki on yıl boyunca manadalar haline getirilen bu topraklardaki nüfus, keyfi ve suni şekilde bölündü. Bölgedeki mandacı güçler olan Fransa ve İngiltere, yeni sınırlar ve toplumsal hudutlar belirledi. Hatta Fransa, Suriye'de daha da ileri gidip ulusal bir hükümet yönetimi altında yarı özerk eyaletler meydana getirdi. Irak ve Suriye topraklarında son elli yıldır yaşanan sancı ve dökülen kanın altında açıkça bu uygulamalar vardır. Suni bölünmeler, etnik ve dini toplulukların suni lokalizasyonları, toplulukların kültürel olarak daha önce olmayan suni unsurların katılarak kimlik bölünmelerinin keskinleştirilmesi, belli grupların zenginleştirilmesi, toplulukların arasına kan davlarının sokulması, yönetimlerin çoğunluğa değil, azınlıklara verilmesi sömürgecilerin sıklıkla yaptığı uygulamaların önde gelen örnekleri arasındadır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Arap İsyanının liderlerinden biri olan Hicaz Emir'i Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal Tıpkı babası gibi İngilizlerle sıkı bir işbirliğine gitmenin gerekliliğine inanıyordu. Bu sayede İngilizlerin inayeti ile Araplar bağımsızlıklarını elde edecekler ve belki de tüm Arapları içine alan büyük ve bağımsız bir Arap Devleti kurulabilecekti. Bunun yanında İngiltere ve Fransa'nın 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki uygulamaları Arap İsyanının liderleri arasında derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Büyük ve bağımsız bir Arap Devleti kurulamadığı gibi, Arap coğrafyası küçük parçalara bölünmüş ve mandacılık denen Yeni bir yöntem ile hızlı sömürgeleştirilmiştir.

³⁸ Ayşe Tekdal Fildiş, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış” Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 52, 2013, s. 52 - 60.

³⁹ Stephen Longrigg, **Syria and Lebanon Under French Mandate** (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1958), s. 374- 380.

Bu dönemde Emir Faysal bugünkü Suriye coğrafyasında birleşik bir Arap krallığının kurulması ve bu devletin Kralı olabilmek için büyük bir mücadele sergilemiştir. Ancak Emir Faysal'ın çabaları İngiltere ve Fransa'nın Sömürgecilik niyetleri ile çakışmıştır. Suriye coğrafyası özellikle Fransa'nın İhtiraslarının önemli bir hedefi durumunda idi ve Fransa Ortadoğu'nun bu önemli parçasını Emir Faysal ile paylaşmak niyetinde kesinlikle değildi.

Fransızlar Suriye'ye hâkim olmak için burayı kolayca yönetilebilir küçük parçalara bölmeyi bunu da Ermeni, Dürzi, Marunî gibi azınlıkları Arapların yanında ön plana çıkararak yapmak istiyorlardı. Bu bağlamda Fransa, Lübnan – Suriye coğrafyasına hâkim olduktan sonra bölgede böl ve yönet şeklinde bir politika izledi. Fransız politikaları zaman zaman İngiliz politikaları ile de çatıştı, çeşitli tavizlerle uzlaşmalar sağlanabildi.

Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirdiği görüşmelerde büyük hayal kırıklığı yaşayan Emir Faysal Nisan 1919'da Şam'a dönmüş. Arap topraklarının dilim dilim parçalanması ve paylaşılması karşısında Arap milliyetçilerinin de baskısı ile "...muhakkak ki bağımsızlık verilmez alınır. Biz de onu kendi gücümüzle alacağız..." demek ve bunu bir politika haline getirmek zorunda kalmıştır.

Emir Faysal liderliğindeki Arap milliyetçilerinin Fransız işgal ordusuna karşı gerçekleştirmeye çalıştığı askeri direniş Fransız Ordusu ve Araplar arasında 24 - 25 Temmuz 1920 tarihlerinde gerçekleşen Meyselun Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğramış. Fransızlar elde ettikleri bu zafer ile Suriye'de hâkimiyetlerini perçinlemişlerdir. Bu başarısızlık üzerine Emir Faysal Suriye'den kaçmak zorunda kalmıştır.

Emir Faysal, sonraki yıllarda, Araplardan Halife'ye karşı savaşmalarını, fedakârlık yapmalarını istediğini, Avrupa devletlerinin amaçlarına hizmet etmiş olduğunu anladığını ve bu durumdan hicap duyduğunu itiraf etmiştir.

Fransa gayrimüslim azınlıkları devlet yönetiminde ve ordu içinde güçlendirerek, Müslümanlar arasındaki mezhep anlaşmazlıklarını destekledi. Fransızlar ayrıca Suriye'yi idari olarak da bölgelere ayırdılar. Önce Lübnan Suriye'den ayrıldı ve Beyrut merkez olmak üzere himaye altında bir devlet kuruldu.

Suriye topraklarında Şam ve Halep merkezli iki devlet ayrı yönetim bölgesi kuran Fransızlar ayrıca birer Nusayri ve Dürzi özerk yönetim birimi de oluşturdu. Böyle bir idari yapılanmayı gerçekleştiren Fransa daha sonra bu devletleri Suriye federasyonu olarak tek devlet haline getirdi. 1925 yılında ise bu devletin ismi Fransa mandası altında Suriye Devleti olarak belirlendi.

Suriye bölgesinde, bu süreçte İtilaf devletlerinin önemli düzenlemelerinden birisi de Filistin'in Suriye'den ayrılması olmuştur⁴⁰. Ayrılma fiilen 1920 yılında belirginleşse de, ilk işaretleri 1917'de verilir. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, "Balfour Deklarasyonu" olarak adlandırılan mektubu Birinci Dünya Savaşı sırasında, 2 Kasım 1917'de Siyonist lider Lord Rothschild'a gönderir. Balfour mektubunda, İngiltere'nin savaş sonrası, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için tüm imkânlarını kullanacağını bildiren vaatler yapar.⁴¹ Filistin'in Suriye'den ayrılmasıyla, Filistin bölgesinde bir Yahudi devletinin kurulması doğrultusunda önemli bir adım atılır. Böylece Osmanlının uzun yüzyıllar boyu bir arada, huzur ve mutluluk içinde tuttuğu coğrafyada Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail şekillenmeleri gerçekleştirilir. Bölünmeler, kasıtlı olarak coğrafi, etnik, dinsel ve ekonomik ayrımlara göre değil, sömürgecilerin sömürgeciliklerini devam ettirme niyetine göre şekillendirilir.

Arap halklarının liderleri Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle işbirliği halinde oldukları için gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Milli Mücadele'nin diğer liderleri, bu kişileri hiç bir zaman samimi ve güvenilir bulmamışlardır. Bu nedenle Arapların lideri durumundaki kişiler ile sivil halk, milliyetçi Arap kadroları ve bunların oluşturduğu direniş teşkilatlarını birbirinden ayrı tutmuşlardır.

Özellikle Suriye'nin kuzeyi Misakı Milli sınırlarına dâhil olduğu için. Bu bölgede Milli Mücadele harekâtının büyük bir kısmı boyunca tıpkı Anadolu'da yapıldığı gibi bir Kuvayı Milliye hareketi organize edilmeye çalışılmıştır. Suriye'deki Kuvayı Milliye harekâtı Halep şehrinde yönetilmiştir. Özdemir Bey'in kurduğu "Suriye - Filistin Müdafaa Heyeti Osmaniyesi Cemiyeti"nin merkezi Halep'ti. Bu cemiyet doğrudan Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirler doğrultusunda faaliyet göstermiştir.

Arapların zaman zaman bazı kuşku içine düşerek, Türk işbirliğine tam olarak güvenmedikleri olmuştur. Türk yetkililer ise Arapları bu işbirliğine ikna etmek için devamlı surette çaba harcamışlardır. Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin diğer liderleri bağımsızlık ve Osmanlı Devleti yanlısı Araplarla işbirliği yapmak için azami gayreti ve özeni göstermişlerdir. Yürütülen ortak mücadele sonucu kuşatılan Fransız birlikleri takviye için

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980), Ankara, 1987, s. 198.

⁴¹ Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2016/3, Sayı:25, s. 69.

sadece deniz yolunu kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu durum Fransızların Türkler ve Araplar arasında iki ateş arasında kalmalarını sağlamıştır.

Bununla birlikte, özellikle Halep'te ve Kuzey Suriye'nin diğer kısımlarında yaşayan Türklerin Türkiye ile kaderlerini birleştirme çabaları aynı bölgede yaşayan bağımsızlıkçı Araplar ile bazı sürtüşmelerin çıkmasına yol açmıştır. Suriye'nin Kuzeyinde önemli bir Türk nüfusunun yaşaması bunun en önemli sebebi idi ve kaçınılmaz olarak zaman zaman Türkler ve Araplar karşı karşıya geliyordu. İngiliz ve Araplara karşı Türklerin bazı gösteriler gerçekleştirmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu tür eylemleri çoğu zaman sınıra yakın bölgelerde bulunan Kuvayı Milliye teşkilatları organize ediyordu.

Milli mücadele başlangıcında her ne kadar Misakı Milli ile Türk milleti tarafından kabul edilebilecek sınırlar belirlenmiş ve ilan edilmiş ise de asıl amaç olabildiğince toprak kazanmak değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın da pek çok kez belirttiği gibi, dönemin siyasi ve uluslararası gerçekleri çerçevesinde kabul edilebilir bir coğrafyanın Türk vatanı olarak sahiplenilmesi, bunun tüm dünyaya kabul ettirilmesi ve bu coğrafyada kapitülasyon benzeri uygulamalardan kurtarılmış, kayıtsız şartsız millet egemenliği ve tam bağımsızlık ilkeleri temelinde bir Türk devletinin kurulmasıydı.

20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye Fransa'yı Anadolu'da işgal altında bulunan toprakların büyük kısmının boşaltılması konusunda ikna etmiş, karşısındaki İtilaf Devletleri bloğunu bölmüş ve güçlü bir Avrupa devleti olan Fransa'nın desteğini elde etmiştir.

Özellikle sınırlar açısından Türkiye Büyük Millet Meclisi için Ankara Anlaşması tatmin edici bulunmamış ama genel olarak Meclis üyelerinin çoğunluğu için o zaman ki şartlar çerçevesinde elde edilebileceklerin en iyisi olarak değerlendirilmiş ve kabul edilmiştir.

Ankara Anlaşması'nın hayata geçirilmesi Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadelenin lider kadrosunun askeri ve siyasi açıdan yüksek taktik ve stratejik yeteneklerinin somut bir eseri kabul edilmelidir. Milli mücadele sırasında Fransa'nın Suriye üzerindeki iktisatlarının Arap milliyetçiliğinin hedefleri ile olan çakışması, Kuzey Suriye'de kurgulanan Arap ve Türklerin ortak askeri direnişi, adeta bir kaldıraç olarak kullanılmış; Fransa'nın Anadolu'da ele geçirmek istediği coğrafyadan vazgeçmesini ve burayı Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimine bırakmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**.

Akyol, Taha, “Savaşta Diplomasi”, **Hürriyet**, 17.11.2017.

Armaoğlu, Fahir, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, Ankara, 1987.

Bige, Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Arşiv Belgeleri Açısından (1919 – 1922)**, TTK Yay. Ankara 1994.

Budak, Mustafa, “Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII / Temmuz 1997 / Sayı: 38.

Fildiş, Ayşe Tekdal, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış” **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 52, 2013.

Kara, Bülent, “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, **Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009.

Karasapan, C. Tefik, **Filistin ve Şark-ül-Ürdün**, Cilt 1, İstanbul, 1942.

Kasalak, Kadir, “İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2016/3, Sayı:25.

Küçük, Cevdet, “Lübnan Meselesi”, **T. D. T. D.**, İstanbul, 1987.

Longrigg, Stephen, **Syria and Lebanon Under French Mandate** (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1958).

Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, Kış/ 2009, Sayı 48.

Öztoprak, İzzet, “II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara’da Hükümet Değişikliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S.42, Kasım 1998.

Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Ankara 2001.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 91, Celse 2, 12 Teşrinievvel 1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 92, Celse 2, 13 Teşrinievvel 1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 93, Celse 2, 15 Teşrinievvel 1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat 94, Celse 1, 16. 10. 1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat: 94, Celse 2, 16. 10. 1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İtikat: 96, Celse 3, 16. 10. 1337.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

Tuğ, Salih, **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, 1969.

Saray, Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945)**, Cilt I, 2000.

Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara 1974.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789 - 1999)**, İstanbul, 2000.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Wilson, Woodrow, «America's Terms of Peace, Message to Congress, January 8, 1918», **World War Issues and Ideals**, Boston, 1918.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

IZMIR ECONOMICS CONGRESS

Dr. Mehmet KAYIRAN¹

Selami SAYGIN²

Özet

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen tasfiye edildi. Ardından onun topraklarının paylaşılmasında ciddi sorunlar yaşandı. İtilaf Devletleri daha çok Yunanistan ve Ermenistan eliyle bu paylaşımı yapmak istemişlerdi; ancak başarılı olamadılar. Doğu ve Batı Cephelerinde yapılan savaşlardan sonra Lozan Görüşmeleri başladı.

Görüşmelerde Türkiye'nin yeni sınırlarını tanımalarına karşılık eskiden beri sahip oldukları kapitülasyonları da devam ettirmek istediler. Kapitülasyonları, doğrudan siyasi bağımsızlığa engel sayan Türk tarafı ise ısrarla onların kaldırılmasını talep etmiştir. Bu yüzden Lozan Görüşmelerinde siyasi sınırlar kadar, kapitülasyonlar da şiddetli tartışma konusu olmuştur.

O dönemde toplanan İzmir İktisat Kongresi kararları ise Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tercihlerini ortaya koymuştur. Türkiye'de sosyalist bir ekonomik model benimsenmemiş; kişisel mülkiyet hakkı kaldırılmamıştır. Kapitülasyonlar kaldırılmış sayılmış ama yabancı sermayenin Türkiye'nin kanunlarına saygılı bir şekilde faaliyette bulunması kararlaştırılmıştır. "Milli İktisat" diye bilinen bu kararlara göre, eskiden kapitülasyon adıyla yabancı sermaye sahiplerinin ve azınlıkların yürüttüğü ekonomi yerine, daha çok yerli sermaye sahipleri eliyle liberal bir ekonomi modeli benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler; Mondros Mütarekesi, Lozan Görüşmeleri, Kapitülasyonlar, Milli İktisat, İzmir İktisat Kongresi

Summary

Ottoman Empire were virtually liquidated with Armistice of Mondros. Later there were serious problems about sharing the land. Entente States more wanted to do the sharing via Greece and Armenia. But they did not succeed. After the battles in eastern and western fronts, Negotiation of Lausanne started.

In the negotiations they wanted to keep the capitulations they had before for recognizing Turkey's new borders. The Turkish side, which regarded the capitulations as an obstacle to direct political independence, insisted on the abolition of capitulations. Therefore, the

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

capitulations as well as the political borders in the Lausanne negotiations was the subject of fierce debate.

The conclusions of İzmir Economy Congress gathered at that time put forth Turkey's political and economical preferences. A socialist economic model has not been adopted in Turkey. Personal property rights have not been lifted. Capitulations were deemed to have been removed, but it was decided that the foreign capital operate by respecting the the Turkish laws. According to these decisions, it is known as the National Economy that instead of the economy carried out by foreign capital owners and minorities in the name of capitulation, a more liberal economic model was adopted by the hands of the native capitalists.

Keywords: Armistice of Mondros, Negotiation of Lozan, Capitulations, National Economy, İzmir Economic Congress

Giriş

Birinci Türkiye İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te İzmir'de yapıldı. Özel sektör öncelikli bir ekonomik modelin uygulanması kararı alındı. Ancak yeterli sermayenin olmayışı yetişmiş, kalifiye insanların yokluğu ya da azlığı kongrede alınan kararları aslında fiilen işlevsiz hale getirmişti. 1929'da başlayıp kısa sürede Türkiye'yi de etkileyen "Dünya Ekonomik Krizi" ise kongrede alınan kararları uygulamadan kaldırmış; devletçi, planlamacı bir ekonomik modelin benimsenmesine yol açmıştı.

Korkut Boratav'a göre, Milli Mücadelenin sonunda Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu şartları 1923'ten itibaren takip edilecek iktisat politikasının objektif çerçevesini ve sınırlarını belirlemiştir. Kurtuluş Savaşı emperyalist saldırıya karşı verilen bir mücadele idi. Bu mücadele boyunca ülkedeki gayrimüslim azınlıklar aynı safta yer almışlar; Rum, Levanten ve Ermeni sermaye çevrelerinin işbirliği iyice ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve iflasında uluslar arası mali sermayenin ve onların ülkedeki ortaklarının oynadıkları rol Mustafa Kemal ve arkadaşlarınca iyi biliniyordu. Bu bilinç, Milli Mücadele kadrosunun ekonomik bağımsızlık, dış ekonomik ilişkiler ve yabancı sermaye konularındaki tavırlarını belirleyen ana etken olmuştur.³

İzmir'de ikinci defa Kenan Evren'in darbe hükümeti döneminde 1981'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. İkinci kongre askeri müdahale, yönetim zamanına tekabül ettiğinden dolayı içerik olarak akademik bir takım tartışmaların yapılması ile sınırlı kalmıştır.

³ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1994, s.19.

Üstelik kısa bir süre önce, 24 Ocak 1980’de alınmış olan “Ekonomi Kararlarından” da hiçbir şekilde vazgeçilmeyecek olduğunun askeri yönetim tarafından ilan edilmesi ikinci iktisat kongresinin de alanını daraltmıştır.

Üçüncü İktisat Kongresi de yine İzmir’de 1992’de yapılmıştır. Türkiye’nin serbest ticaret kurallarını iyice benimsediği, serbest piyasa ekonomisi diye bilinen uygulamayı tercih ettiği bir dönemde yapılmıştı. Üçüncü iktisat kongresi de aslında Türkiye ekonomisinin sorunlarının genel bir analizi ile ve ekonomik bildirimlerle sınırlı kalmıştır.

Türkiye İktisat Kongresi ya da İzmir İktisat Kongresi olarak bilinen kongre ilk olarak 17 Şubat 1923’te İzmir’de toplanmıştı. Dönemin siyasi şartları içinden kongreye bakıldığında; Lozan Görüşmeleri halen devam etmekteydi. Türkiye yönetiminin SSCB tipinde olacağı ya da Avrupa yerine SSCB blokunda Türkiye’nin yer alacağı söylentileri vardı. Türk makamlarının hem böyle bir siyasetleri yoktu hem de dış dünyaya bu söylentinin doğru olmadığını telkin etmek istemişlerdi.

Kongreden kısa bir süre önce 30 Ocak 1923’te ise Lozan’da Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi anlaşması yapılmıştı. Mübadele anlaşmasının ekonomik tarafı da oldukça baskındı. Çünkü iki milyon civarında Rum nüfusun Türkiye’den gönderilmesi buna karşılık 700.000 civarında bir Türk nüfusunun gidenlerin yerlerine getirilip yerleştirilmesi, bunların yeniden üretici duruma getirilmeleri ciddi bir ekonomik sorundu. Her ne kadar kongre kararı mübadele anlaşmasından önceki günlerde alınmış ise de kongre öncesinde anlaşmanın yapılması, Türkiye’nin ekonomik şartlarını daha ağırlaştıracağı algısını yarattı.

İzmir İktisat Kongresi ile Türkiye’nin nasıl bir ekonomi modelini tercih ettiğinin yeterince açıklığa kavuşmadığı gibi görüşler⁴ olsa bile Avrupa’nın “Yeni Türkiye” yönetimi hakkındaki tereddütlerini gidermesi bakımından siyasi amacının baskın olduğu söylenebilir. Kongre ile muhtemelen bu siyasi amaç da tahakkuk etmiştir. Türkiye’nin yeni yönetimi hakkında tereddütleri, beklentileri olan sadece Batı Avrupa ülkeleri değildir. Dönemin SSCB yönetiminin de Türkiye için telkinleri (belki tereddütleri de) vardır. İzmir İktisat Kongresinden yaklaşık iki yıl önce 1-8 Eylül 1920’de toplanan Bakü Birinci Doğu Halkları Kongresi Komite Raporunda Türkiye için: “Türkiye’de Mustafa Kemal Hükümeti gibi İran ve Hindistan’da ulusal liberal hükümetler, İngilizleri yurtlarından kovmuşlar ve siyasal bağımsızlıklarını İngiltere’ye kabul ettirmiş olsalar bile ülkelerindeki kapitalist toplum

⁴ Ömer Celal Sarc, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul 1983, s.389.

yapısını elde tutmakla, ekonomik açıdan bağımsızlıklarını aynı ölçüde sürdüreceklerdir.”⁵ gibi dikkat çeken bir görüşe yer vermiştir.

Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk dış temsilciliğini Moskova’da açması; ardından SSCB ile 16 Mart 1921’de siyasi, askeri ve ekonomik içeriği de olan Moskova Anlaşmasını 16 Mart 1921’de yapmış olması Avrupa’da Türkiye hakkında duyulan tereddütlerin de giderek artmasına, hatta kaygıya dönüşmesine yol açmıştır.

İzmir İktisat Kongresi’nde nasıl bir siyasi, ekonomik model benimsenmiştir sorusuna cevap sayılacak bir açıklamayı da Şevket Süreyya Aydemir yapmıştır:

“Atatürk’ün dördüncü vasfı, Yakup Kadri bunu gayet iyi bilir, kendisine söylemiştir, doktrin adamı değildir. Doktrin adamı değildir derken doktrinden hiçbir şey anlamıyor? Hayır doktrinin ne olduğunu gayet iyi biliyor. Yakup Kadri diyor ki ‘Paşam bu partiyi kuruyorsunuz her şey güzel ama bunun doktrini yok’. Atatürk diyor ki ‘Oğlum doktrine varırsak, doktrin çerçevesine girerek hareketi dondururuz. Çünkü müdevver bir çerçeve içine kendimizi bağlayacağız, elbette doktrin yok. Kendi kendini yapacak doktrin’ diyor.”⁶

10 Nisan 1922’de M. Kemal Paşa Lenin’e gönderdiği mektupda: “Emperyalizme ve kapitalizme karşı birlikte hareket etme gereğini” anlatmıştı.⁷ Ancak M. Kemal Paşa’nın emperyalizm ile kapitalizm hakkındaki vurgularının dönemsel olduğu Büyük Taarruzdan sonra ise bir daha bu tür terimlere konuşmalarında yer vermediği görüşü yaygındır.⁸

Yeni Türkiye idaresinde emperyalizm ve komünizme karşı ideolojik bir tercihin olmadığı gösteren bir açıklamaya da Vedat Nedim Tör yer vermiştir: “Kemalizmin en büyük dramı. Öyle büyük bir dram ki ideolojisi yok. Bunu üniversitenin yine böyle açtığı bir sempozyumda var, orada ‘ideolojisiz devrim’ diye dile getirmeye çalışıyorum.”⁹

Ancak dönemin şartlarında SSCB ile geliştirilen iyi ilişkileri bir ideoloji tercihi olarak kabul edenler ise daha sonra bu tercihin terk edilmesini olumsuz bir gelişme olarak görmüşlerdir. İşte onlara verilebilecek örneklerden birisi sayılabilecek olan Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali’nin zaferden sonra kendi felsefesine ihanet ettiği iddiası ile : “Emperyalizme

⁵ Zafer Toprak, “Milli İktisat, Milli Bujuvazi” / Türkiye’de Ekonomi ve Toplum, İstanbul 1995, s. Toprak (2002), s. 120.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, İstanbul 1973, s. 427, Aktaran: Metin Toprak, “Bir Gelecek Perspektifi”. İzmir İktisat Kongresi. Kırıkkale Üniversitesi İTIA Dergisi, Ocak 2014, s.118.

https://www.researchgate.net/publication/23532831_Izmir_Iktisat_Kongresi_Bir_Gelecek_Perspektifi

⁷ Bülent Daver, Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü, İstanbul 1986, s.257.

⁸ Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, İstanbul 2016, s.387.

⁹ Vedat Nedim Tör, Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, Aktaran: Mehmet Toprak, a.g.m.

ve kapitalizme karşı olan ‘Anadolu İhtilali’ halkçı ve devletçi karakterini zaferden hemen sonra unutmuş ve liberal ekonomiye dönmüştür.”¹⁰ diyerek böyle bir açıklama yapmıştır.

Oysa ABD’li “Chaster Şirketler Grubu” ile Türkiye hükümeti arasında yapılan anlaşmayla bu şirketin Türkiye’de demir yolu yapma ve petrol arama imtiyazı demiryolu hattının her iki tarafında 40 km’lik mesafe genişliğinde her türlü yer altı kaynağı araması 99 yıllığına verilmiş 1 Nisan 1923’te de TBMM’de bu anlaşma 21 red oyuna karşılık 185 evet oyu ile onaylanmıştır.¹¹

Buna karşılık Aydemir, M. Kemal Paşa’nın devletçilik konusunda önceden bir hazırlığının olmadığını, devletçilik hakkında aklına gelenleri bazen Afet İnan’a yazdığını sonra kendisinin de yazdıklarını beğenmeyip çizdirdiğini, “okur yazar birisini bulalım siz onunla çalışın bir formül bulun” diye bu tür yazdırma işlerinden vazgeçtiğini, yine de sonraki yıllarda da konu hakkında yazılıp çizilenlerin Medeni Bilgiler adlı kitabı oluşturduğunu aktarmaktadır.¹²

1. İzmir’de Kongrenin Toplanması Kararı

Milli Mücadelenin ardından uzun süren savaşlar ve işgaller nedeniyle Anadolu bir enkaz yığını gibi olmuştu. Yapılması icap eden çok iş vardı. Ancak bunun için para, yetişmiş eleman ve ciddi bir organize, planlama lazımdı. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Beye göre:

“Uzun senelerden beri unutulmuş olan iktisadiyat hakkında memleket iktisat âlimlerinin bir araya gelerek düşüncelerini, nokta-i nazarlarını Büyük Millet Meclisine ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine bildirmelerini ve teşebbüsü şahsileri ile orada yapılması lazım gelen işlere derhal orada karar vererek harekete geçmeleri”¹³ görüşündeydi.

İzmir’de bir kongrenin toplanması önerisi ilk kez İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından yapılmıştır. O, siyasal örgütlenmede “mesleki temsil” sisteminden yana bir düşünceyi benimsemişti. Yani kongreye katılacakların her meslek grubundan seçecekleri temsilcilerinden oluşmasından yana idi.¹⁴

¹⁰ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, C.2, İstanbul 2010, s.751.

¹¹ Bülent Can Bilmez, Demiryolu’ndan Petrole Chester Projesi, İstanbul 2000, s.255 Aktaran: Taha Akyol, a.g.e., s.390.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, a.g.m.,

¹³ Şaduman Halıcı, Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), Ankara 2004, s.205.

¹⁴ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi; Yeni Türkiye’nin Oluşumu, 3. Kitap, Birinci Bölüm, İstanbul 1995, s.254.

Mahmut Esat Bey bu isteğini 21 Kasım 1922’de M. Kemal Paşa’ya telgraf çekerek hem onayını hem de şayet uygun görürse kongrenin fahri başkanlığını üstlenmesini istedi. M. Kemal Paşa ise hem kongre fikrini hem de onun fahri başkanlığını uygun gördüğünü bildirdi.¹⁵ Kongrenin toplanacağı haberleri Aralık 1922’den itibaren basında yer almaya başladı.¹⁶

Kongreye, 1135 kişi delege olarak katılmış ve müzakerelerde bulunmuştur. Bu delegeler arasında köylüler, şehirli tüccarlar, okuması yazması olmayan zürralar (çiftçiler), az çok mütefekkir sayılacak sanayiciler, akıllı iktisat uzmanları vardı.¹⁷ Ancak çiftçi ve amele (işçi) temsilcisi olarak seçilen delegelerin adı geçen grupları temsil etmedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Kazım Karabekir Paşa Manisa’dan sanayi temsilcisi, yazar Aka Gündüz ise Kütahya’dan işçi temsilcisi diye seçilmişti.¹⁸

Kongrenin karar tarihi aynı zamanda Lozan Konferansı birinci döneminin de başladığı tarihtir. Türkiye idaresinin Batı Bloku yanında mı yoksa SSCB’nin yanında mı yer alacağı tartışmalarının yapıldığı bir zamanda özel teşebbüs öncelikli bir ekonomi kongresinin İzmir’de toplanması kararının alınması ile Lozan görüşmelerinde müzakere halindeki İtilaf Devletlerine de bir mesaj verilmeye çalışıldığı söylenebilir. Yeni Türkiye idaresinin tercihini SSCB değil Batı’dan yana yaptığı belki bu kongre aracılığı ile güçlü bir şekilde gösterilmek istenilmiştir.

İktisat Kongresi için İzmir’in seçilmesinin de dönemin ulaşım şartları içinde makul bir açıklama bulmak zordur. Çünkü hava yolunun hiç olmadığı, kara yolunun henüz başladığı bir dönemde, Ankara’nın doğusuna demiryolunu gitmediği bir zamanda bütün Türkiye’den delegelerin İzmir’e davet edilmesini açıklamak müşküldür. Üstelik bu delegelerin alacağı kararlarında bağlayıcı olmayacağı zaten ilan edilmişti. İstisari mahiyette bir kongre için bu kadar zamanın, masrafin harcanması oldukça tartışmalara, tepkilere yol açmıştı. Nitekim TBMM’de Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey benzer nedenlerden dolayı İzmir’de iktisat kongresi toplanması kararını şiddetle eleştirmiştir. İtalya Başbakanı Mussolini’nin de bir “İktisat Kongresi” toplayacağı haberinin gazetelere konu olduğunu anlatmıştı. Kongrenin istisari amaçlı olmasına karşılık iki bin kişinin İzmir’de toplanması yerine daha çok sayıda ve iktisat konusuna vakıf kimselerin görüşlerinin İktisat Vekaleti tarafından sorulup

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.I, C.27, s.171.

¹⁶ Anadolu Yeni Gün Gazetesi (AYG), 27 Kanunuevvel 1338 (1922), NO. 1059, s.3 , Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Ankara 1981, s. 29 vd.

¹⁷ Necmettin Sadak, Akşam Gazetesi, 8 Mart 1923, Aktaran: Gündüz Ökçün: a.g.e., s.370.

¹⁸ Şerafettin Turan, a.g.e., s.255.

öğrenilebileceğini ve bu görüşlerin de vekaletin tesis edeceği bir komisyon tarafından rapor haline getirilebileceğini ve raporun da TBMM'ye sunulabileceğini belirtmişti. İktisat Vekilinin “Ruznameyi (biz yapmadık) sözlerini de eleştiren Ali Şükrü Bey, bunun memleketin iktisadi sorunlarını biz bakanlık olarak bilmiyoruz, siz bunu yapın anlamına geldiğini ve hatalı olduğunu savunmuştur. Gündemi bile olmayan bir kongreye katılacak olanların iktisadi konuların çözümü için bir neticeye varamayacaklarını, sadece harcadıkları paranın ve zamanın boşu boşuna israf demek olacağını iddia etmiştir. Her gün elli bin lira ödenerek Bulgaristan ve benzeri ülkelerden un ithal edilmesine karşılık, Anadolu’da buğdayların İktisat Vekilimiz en basit tedbirlerle doğal kaynaklarımızı kullanılabilir hale getireceğine, tahıllarımızın çürümesine bir çare aramak yerine İktisat Kongresi toplamanın yanlış olduğunu açıklamıştı. Mesela madenler için gerekli olan direkleri bizim ormanlarımızdan tedarik edeceğine bunları Romanya’dan ithal etmeye devam ederken bu arada İktisat Kongresi yapmak gibi işlere teşebbüs ettiğini, bugünün kongre toplama günü olmadığını anlatmıştır.¹⁹

Kongre için Mahmut Esat Beyin başkanlığında bir “heyeti faale” (çalışma heyeti) oluşturuldu. Heyet de: Osman Hamdi Bey (Ertuğrul), Enver Bey (İzmir), Necati Bey (Saruhan), Vehbi Bey (Konya), Reşat Bey (Saruhan) ve Hacı Bekir Efendi (Konya) adlı milletvekilleri de yer aldı. Çalışma Heyeti, kongre öncesinde yapılması icap eden hazırlıkları ve kongrenin muhtevası hakkında kararlar alıp uygulamakla yetkili sayıldı.²⁰ Kongre her ne kadar bir özel teşebbüs kongresi olacak ve onun sorunlarını, çözüm yollarını karara bağlayacak idiyse de daha çalışma heyetindeki isimlerden de anlaşılacağı gibi kongre iktidar blokunun (M. Kemal Paşa ve ona yakın olanlar) çalışması idi. Bir Sivil Toplum Kuruluşu (STK) çalışması değildi. Dönemin Türkiye’inde böylesi çalışmaları sevk ve idare edecek bir STK’nın varlığı da elbette şüphelidir.

Lozan barış görüşmeleri 31 Ocak 1923 günü yapılan bir oturumdan sonra kesilmiş ve 4 Şubat günü Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa Lozan’ı terk etmiştir. Sabahattin Selek’e göre, “Anlaşmazlık ekonomik meselelerden, kapitülasyonlardan çıkmıştı.” Kapitalist batı devletlerine güven vermek ve barış görüşmelerini yeniden başlatmak, İzmir’de bir kongrenin toplanması, “milli kapitalist ekonomiyi benimsediğini” göstermesi de gerekli bir davranıştı.²¹

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, (5 Şubat 1923), C.27, s.173-184, İkdam Gazetesi, 10 Şubat 1923.

²⁰ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 18 Kanunusani 1339 (1923), No. 716, s.3.

²¹ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul 1976, s.709.

1.1. TBMM’de İzmir İktisat Kongresi Tartışması

Kongre haberlerinin basında yer alması Mecliste de müzakere konusu olmuştu, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey meclis başkanlık divanına konu hakkında bir soru önergesi vermişti:

“Şu günlerde İzmir’de büyük bir iktisat kongresinin kat edileceğini gazetelerde okuyoruz. Bu kongre sırf İktisat Vekâletinin teşebbüsü ile mi yoksa Heyeti Vekilece ittihaz olunan bir karar neticesi olarak mı içtimaa davet edilmiştir? Kongrenin ruznamesi nedir?

Kongreye aza olmak üzere birçok mebusların seçilmesi sebebiyle bu mebusların Ankara’dan infikak-ı takdirinde meclisin nisab-ı ekseriyetine hâlel gelmeyecek midir? Hâlel geldiği takdirde müzakerat-ı haliyenin en had devresinde Meclisin velev ki üç dört gün için olsun tatil-i faaliyeti doğru mudur?

Hususat-ı anife hakkında Heyet-i Vekile Reis-i muhteremi ile İktisat Vekili beyefendinin müstacelen ve şifâhen izahat vermelerini talep ve rica eylerim. 3 Şubat 1339, Trabzon Mebusu Ali Şükrü.”²²

Görüldüğü gibi dönemin muhalefet partisi niteliğinde ve mecliste İkinci Grup olarak bilinen topluluğun bir üyesi olan Ali Şükrü Bey, kongrenin düzenleniş tarzına ve bunun için çok sayıda milletvekilinin de kongre için görevlendirilmesine şiddetle itiraz etmiştir. Kongre hükümet kararı olmadan, dönemin Başbakanı Hüseyin Rauf Beyin onayı alınmadan, Meclisin de kararı olmaksızın ilan edilmiştir. Bu durum da muhalefetin şiddetli eleştirilerine yol açmıştır. Dönemin Türkiye’inde bu tür faaliyetler yalnızca M. Kemal Paşa’nın kararı ile onayı ile yapılmaya başlanmıştır.

Kongre öncesinde İktisat Vekaleti tarafından “Çalışma Heyeti Raporu” başlıklı bir yazılı metin hazırlanmış, bu metinde kredi sorunu, üretimin düzenlenmesi ve artırılması, gümrük sorunu, vergiler ve ulaşım araçları gibi konuların kongrede ele alınması öngörülmüştür.²³

Raporda; “yabancı sermayenin Türkiye’de pek çok uygarlık eseri yarattığı fakat ulusal ekonomiye de zarar verdiği bundan sonra siyasi amaçlar gütmeyecek ulusal ekonominin gelişmesine de zarar vermeyecek bu sermayeye izin verileceği, Ziraatin gelişmesine çalışılacağı, para iktisadı ile değil kredi iktisadı ile ekonomik meselelerin çözüleceği” belirtilmiştir.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s.173-184.

²³ AYG, 6 Şubat 1339 (1923), No. 1094 - 717, s.4.

Raporda, “Türkiye ekonomisinin ‘köylü istihali’ olduğu ihtiyaçlar için üretim değil, ticaret için üretimin öngörüldüğü, Türkiye’nin zirai ekonomisinin kurtulabilmesi için, birliklerin ürünlerini satın alıp iç ve dış piyasalarda satacak ‘satış kooperatiflerinin’ ve bunlara kredi sağlayacak ‘itibar kooperatiflerinin’ oluşturulması” istenilmişti.

Rapor, aslında Mahmut Esat Beyin görüşlerinden oluşuyordu. O kendisinin ekonomi görüşlerini “halkçı ve dayanışmacı” diye isimlendirmişti. 5 Şubat 1923’te illere ve livalara gönderilen genelgede raporda yer alan bu görüşler tekrarlanmıştı. Genelgede M. Kemal Paşa’nın fahri başkanlığı ve konuşması ile kongrenin açılacağı ve bini aşkın delegenin de kongreye katılacağına, “kongre ile çöküş yıllarını geride bırakıp yeni bir dönemi; ‘iktisat günlerini’ açacağını ve ‘Türkiyelilerin’ ekonomik savaştan da zaferle çıkacağına” yer verilmişti.²⁴

“Türkiyelilik” kavramına Mahmut Esat Bey bu raporda ilk defa yer vermişti. Sonradan çok başka amaçlar için bu kavram kullanılsa bile bilindiği kadarı ile bu kavramı ilk telaffuz eden ve kullanan kişi Mahmut Esat Bey olmuştur.

Mahmut Esat Bey İzmir Kongresi için 7 Şubat 1923’te İzmir’e gitmek için Ankara’dan ayrılmıştır. Kongre için önce, İzmir Karataş’taki İttihat ve Terakki Mektebi binasını beğenen Mahmut Esat Bey sonra bu görüşünden vazgeçerek Kordon’daki eski Osmanlı Bankası’nın depoları olarak kullanılan Hamparsomyan’ın mağazalarını tercih etti. Bu depoların hazırlanmasını İzmir Valiliğinden istedi. Kongre Çalışma Heyeti’nin ilan ettiği programa göre, kongrede İzmir şehri adına Belediye Başkanı, sonra M. Kemal Paşa ile Mahmut Esat Bey konuşacaklardı. Kongre delegeleri dört encümene (komisyona) ayrılacak ve her encümenin hazırladığı teklifler genel kurula sunulacak, genel kurulda müzakereden sonra delegelerin vereceği önergeler için belirli bir gün tayin edilecekti. Her encümenden seçilecek birer kişi ile oluşturulacak “Daimi Heyet” kongre kararlarını ve muhtıralarını hükümete ulaştıracaktı.²⁵

Kongre için yedi bin kişilik bir bina hazırlandı. Kadınlar için üç yüz kişilik yer ayrıldı. Kongreye misafir olarak Azerbaycan ve SSCB elçileri ile Fevzi (Çakmak) Paşa ve Asım Paşa ile işçi temsilcileri ve yabancı izleyiciler için de yerler ayrılmıştı. İktisat Vekaleti tarafından Aka Gündüz Bey “Kongrenin Tarihçesini” hazırlamak için bir neşriyat kalemi oluşturuldu.

²⁴ AYG, 6 Şubat 1339 (1923), No.1097-717, s.2, Hakimiyet-i Milliye (HM), 6 Şubat 1339 (1923), No.732, s.3.

²⁵ AYG, 16 Şubat 1339 (1923), No.1103-726.

Kongreye katılan Türk temsilcilere ait kişisel bilgiler yazıldı böylece temsilcilerin biri birlerini tanımaları sağlandı.²⁶

İzmir Belediyesinin çalışmaları ile İzmirli evlerini, “İzmir Musevi Cemaati Yetimhanesi”, temsilcilerin barınması için hazırlandı. Kongre için donanımlı bir lokanta hazırlandı. Kongre binasına telgraf ve telefon hatları çekildi. Bina içinde posta ve telgraf şubeleri açıldı. Kongre için hatıra pulları ve sigaralar hazırlandı.²⁷ İzmir Belediyesi kongreye katılmak için gelen beş yüz kişiye 15 Şubat akşamı bir yemek verdi.

2. Kongre Açış Konuşmaları

17 Şubat 1923 günü Azerbaycan Elçisi Abilof ve SSCB Elçisi Aralof Beylerin, mülki ve askeri erkanın ardından Fevzi (Çakmak) Paşa beraberinde Manisa Sanayi Delegatesı sıfatı ile Kazım Karabekir, kongre salonuna geldiler. M. Kemal Paşa ise en son gelen oldu. İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra kongrenin açılış töreni başladı. İzmir Belediyesi adına Anadolu Gazetesi sahibi Haydar Rüştü Beyin konuşmasının ardından açış konuşmasını yapmak üzere M. Kemal Paşa davet edildi. M. Kemal Paşa ise siyasi içeriği oldukça fazla ve tarihi mirası eleştiren bir konuşma yapmıştır:

“Efendiler! Aziz Türkiye'mizin iktisadî yükselme gereklerini aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve millî bir kutsal amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin, saygıdeğer halk temsilcilerinin karşısında bulunmakla çok mutlu ve sevinçliyim. Efendiler! Uzun ihmallerle ve derin ilgisizlik ile geçen yüzyılların iktisadî yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi bayındırlığa, millî bir rahatlığa, mutluluğa ve servete ulaştıracak yolları bulmak için gerçekleştirilecek çalışmanızın çok kıymetli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim...”

Efendiler, tarih, milletlerin yükselme ve düşmesi sebeplerini ararken birçok siyasî, askerî, sosyal nedenler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu nedenler, sosyal olaylarda etkilidir. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselmesiyle, düşmesiyle ilgili ve ilişkili olan milletin ekonomisidir. Tarihin ve tecrübenin belirlediği bu gerçek, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen görülmüştür. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve düşme sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler veyahut yenilgiler, yok olmalar ve felâketler, bunların, tümü; gerçekleştikleri devirlerdeki iktisadî durumlarımızla

²⁶ AYG, 16 Şubat 1339 (1923), No.1103-726.

²⁷ AYG, 16 Şubat 1339 (1923), No. 1013-726.

ilişkili ve ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi hak ettiği yere ulaştırabilmek için, mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir. Efendiler, bir milletin hayat gereklerini, rahatlık ve mutluluğunu oluşturan ekonomiyle uğraşmaması, uğraşamaması dikkatleri çeken bir durumdur. Fakat biz kabul etmek zorundayız ki, ekonomimize gereği kadar önem vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya hayat gerekleri ile uğraşamaması, o milletin yaşadığı devirler ile ve devirleri belirleyen tarih ile çok ilgilidir. Bundan dolayı biz de eğer uğraşamamış isek, gerçek 2 nedenlerini geçirdiğimiz devirlerde ve özellikle tarihimizde arayabiliriz. Fakat böyle bir araştırma yaptığımız zaman, yazık ki itirafa mecburuz ki, biz henüz şimdiye kadar gerçek, ilmî, olumlu anlamı ile millî bir devir yaşamadık. Bundan dolayı millî bir tarihe sahip olamadık. Bu noktayı biraz açıklamış olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım.

Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün çalışma, milletin isteği, emelleri ve gerçek ihtiyaçları açısından değil, belki şunun bunun özel emellerini, tutkularını karşılamak açısından gerçekleşmiştir. Örneğin Fatih İstanbul'u aldıktan sonra, yani Selçuk saltanatı ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasına konduktan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nu da zapt ederek büyük bir saltanat kurmak istedi. Böyle geniş bir emel izledi. Böyle bir emeli izlemek ve uygulayabilmek için bütün milleti, ana unsuru arkasından bu hedefe doğru yönlendirdi. Örneğin Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı batı cephesini sağlamlaştırmakla beraber; bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir İslâm İmparatorluğu meydana getirmek üzere böyle bir siyasî meslek izledi. Ana unsuru bunun arkasından dolaştırdı. Kanuni Süleyman her iki cepheyi en üst derecede genişletmek, bütün Bahr-i Sefid'i (Akdeniz) bir Osmanlı havuzu haline getirmek, Hindistan üzerinde gücünü kurmak gibi çok büyük, şahane bir siyaset izledi. Bu siyasetin uygulanması için ana unsuru kullandı...

Arkadaşlar, kılıç ile fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve sonuçta yerlerini bırakmaya mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırpalar, Macarlar, Romenler sabanlarına yapışmışlar, varlıklarını korumuşlar, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi ana yurdunda çalışmamış olmasından dolayı bir gün onlara yenilmiştir. Bu bir gerçektir ki, tarihin her devrinde ve dünyanın her yerinde böyle gerçekleşmiştir. Efendiler, Osmanlı fatihleri, hakanları, istilâcıları, ana unsur ile beraber sabanın önünde yenilip çekilmeye başladıktan sonra, asıl felâketlerin büyüğü başladı. Sırf şahane bir ihsan olarak, yabancılara verilmiş olan

ve özel olan karşılıksız yardım, memleket içindeki Müslüman olmayan unsurlara verilmiş olan her şey, kazanılmış haklar olarak anlaşıldı.”²⁸

M. Kemal Paşa'nın 50 sayfadan oluşan uzun konuşmasının iki ana unsuru dikkat çekmektedir. Türk halkını zayıf ve çaresiz bırakan temel hususun şahsi idare (saltanat) olduğunu, sultanların şahsi hırsları için, diyardan diyara asli unsuru (Türkleri) fetih yaptırmak için koşturup helak ettiklerini buna karşılık fethettikleri, işgal ettikleri ülkelerin gayrimüslim halklarına her türlü ayrıcalıkları (kapitülasyonları) verdiklerini, bu kapitülasyonların da ayrıca milletin mahvına neden olduğunu savunmuştur.

Atatürk bu konuşmasında uzun uzun saltanatı eleştirmiştir. Kongre saltanatın kaldırılmasından üç buçuk ay sonra toplanmıştır. Dönemin siyasi şartları içinde saltanat idaresinin gereksizliğini açıklamaya ihtiyaç duymuş olabilir. Üstelik saltanatın kaldırılmasına öncülük etmiş birisi olarak, saltanat idaresinin lehine konuşması da zaten beklenemezdi.

Ancak M. Kemal Paşa'nın saltanat idaresini şiddetle eleştirmesinin yanında o idarenin asırlarca takip ettiği fetih siyasetini de aynı şekilde eleştirdiği görülmüştür. Türklerin Anadolu'ya ancak XI. Yüzyılın sonuna doğru gelerek bir fetih politikasının ardından burayı yurt edinmiş oldukları dikkate alındığında bu fetih siyasetinin eleştiri zemini kaybolmaktadır. Çünkü Anadolu'nun Türkiye olması ancak o fetih siyasetleri sonunda olmuştur. Fetih siyasetlerine yönelen şiddetli eleştiriler ister istemez Anadolu'nun Türkleştirilmesi çabalarını da içine alabilir. Böyle bir sonucun ise Türk halkının hayati çıkarları ile uzlaştırılması hayli zordur.

Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış olsa bile kongrede “kapitülasyonların kabul edilemezliği” hakkında ısrarlı vurgular, alınan kararlar elbette İtilaf Devletleri için de bir uyarı bir hatırlatma durumundaydı. Zaten Lozan'a giden Türk heyeti için hükümetin kararı “Doğuda bir Ermenistan tesisi ve kapitülasyonların devamı asla kabul edilemez” şeklindeydi. İşte kongrede bu kararlılık tekrarlanmıştır. Zaten dönemin Türk makamları, kapitülasyonların varlığını doğrudan siyasi bağımsızlığa da bir engel olarak görmüşlerdi. Osmanlı'nın son dönemlerinde kapitülasyonlar aracılığı ile dış müdahalelerin olması ve Osmanlı yönetiminin bu konuda yaşamış olduğu çaresizlikler muhtemelen Yeni Türkiye liderlerini kapitülasyon konusunda oldukça hassas bir duruma getirmiştir.

²⁸Atatürk Söylev ve Demeçleri, Hazırlayan Ali Sevim vd, Ankara 2006, Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, Ankara 1989, s.57 vd.

İzmir İktisat Kongresi'nin düzenleyicisi sıfatı ile İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) beyde ev sahibi sıfatı ile uzun bir konuşma yaptı. Mahmut Esat Beyin konuşması, Türkiye'nin gelecekteki siyasetini tayin bakımından belki bağlayıcı sayılmadı. Yine de bir hükümetin, Türkiye'nin belli başlı İktisat konuları hakkında neler düşündüğünü göstermesi bakımından önemli idi. Mahmut Esat bey konuşmasında:

“Aziz Türkiye'nin öz evlatları, hoş geldiniz, güzel Türkiye'nin ameleleri, sanatkarları, çiftçileri ve tacirleri, hoş geldiniz, hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri, hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklal yolunda şehit düşen yavrularının nerelerde gömülüp kaldığını bilemeyen, ir kırık mezar taşı başında Fatiha okuyabilmek imkanını bile bulamayan çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim.

Hanımlar, efendiler; Bu kongrede memleketin ihtiyacat-ı iktisadiyesini düşünerek onları ait oldukları mercilere temenni ve muhtıra halinde bildirmek heyet-i muhteremenize ait olmakla beraber ben de Kongrenizin hatıra ve hafızasına vatanımızın pek mühim telakki ettiğim bazı mesail-i iktisadiyesini tevdi edeceğim.

Memleketimizin bugünkü vaziyet-i iktisadiyesine ilişmezden evvel iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil yapmayı pek faydalı buluyorum. Şu ciheti de işaret edeyim ki İktisat Kongresi tarihimizin en mühim ve büyük bir (dönüm) gününü haber veriyor:

Hayat, hareket ve hadisat-ı iktisadiyenin birer peykidir. Tarihimizi ve İktisat tarihimizi hal-i hazırda dahil olmak üzere geçmiş asırlardan beri dört kısma bölebiliriz.

1-Osmanlı İmparatorluğunun tesisinden Hilafetin intikaline kadar, 2-Hilafetin intikalinden Tanzimat'a kadar, 3-Tanzimat'tan Teşkilat-ı Esasiyeye kadar, 4-Yeni Türkiye ve Teşkilat-ı Esasiye devri.

Birinci devir sadece ziraat devri denilebilir. Ticaret, sanayi ve mesalik-i saire-i iktisadiye henüz kafi derecede inkişaf etmemiş ve vaziyeti iktisadiyemiz beynelmilel bir mahiyete bürünmemişti. Bu devir içinde sistemimiz ve teşkilat-ı Esasiyemiz bir idare-i mutlaka ifade ediyordu. Şahsi saltanat hükmü ferma idi. Devlet kısmen (iş devleti) kısmen de (zabıta devleti) idi. Her şey her hareketi iktisadiye bir şahsın amal ve ihtirasını tatmine matuf idi.

İkinci devir bir idare-i mutlaka değil doğrudan doğruya bir istibdat idi. Her şey, her teşkilat ve bütün kanunlar, sultanların, halifelerin ve sarayın keyfine tabi idi. Bu devre zulüm ve istibdat asırları da diyebiliriz. Memleket baştan başa bir esirler ülkesi halini almıştı. Bütün

millet bir hakanın esiri olmuştu. Korkunç bir sarayın emellerini tatmin için Türk Milleti Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Vakıa hakanlar her seferden döndükçe başlarında bir zafer çelengi takıyorlardı. Lakin geride Anadolu köylerinde bu zaferleri seller gibi gözyaşları, inilti takip ediyordu. Her evde çocuklarına (Yasin) ve Fatihalar okuyan ak başlı anneler ve babalar her tarafı doldurmuş bulunuyordu. İnhitat başlamıştı. Çünkü millet ve onun ali menfaatleri yerlerde kalmıştı. Bu devir içinde iktisadiyatımız birinci devre nisbetle daha fazla inkişaf etmişti. Sanayiimiz taazzuv etmiş, ticaretimiz beynelmilel bir vaziyet iktisap etmeğe başlamıştı. Fakat milletin bütün iktisadiyatı hakan ve halifelerin bir (israf kasası) olmuştu. Yani milletin say'ının muhassalası, sultan ve halifelerin keyfi için sarf ve istihlak olunur bir metadan başka bir şey değildi. Milletin sayini, alınterini suistimal eden devletler istibdattan başka bir şey ifade edemezler.

Üçüncü devirde büyük adamlarımız yetişti. İmparatorluğu kurtarmak için iyi bir siyaset kullanıyorlardı. Cidden çok vatanperver adamlardı. Fakat bütün Tanzimat devri içindeki rolleri siyasi ciheti bertaraf edilince sadece cesur bir ihtilalcilikten ibaret kalır. Filhakika eksiklikleri yıkan Tanzimat onun yerine teşkilatlı ve kuvvetli, milletin ve asrın ruhiyat ve ihtiyacıyla uygun bir yenilik ikame edemediler ve bu defa iyi ve kötü eski teşkilatını kaybeden memleket haricin iktisadi istilasına karşı müdafaasız bir halde kaldı. Kapitülasyonlar korkunç bir hal iktisap etti. Eskiden memleketimizde ecnebilerin ticaret ve mesai sahaları ile adetleri mahdut ve muayyen iken şimdi kapitülasyonların himayesinde vatanımızın her tarafına yayılarak öz vatandaşlarımızdan daha fazla bir hak ve imtiyazlarla içimizde çalışmaya başladılar. Zahiren memleket bizimdi. Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebilerin memleketi, bir müstemlekesi idi.

Hülasa memleket iktisadi nefes alamayacak bir hale geldi. Bir ah-u enin kubbesi oldu. Bu kubbenin her neresine dokunulsa bir feryat, bir enin duyulurdu. 93 ve 24 Meşrutiyetlerini İktisat nokta-i nazarından tahlile lüzum görmüyorum. Çünkü bunlarda Tanzimat'ın birer zeylinden başka bir şey değildi. Milli mesail-i iktisadiyemizi halledemediler. Memleket gittikçe tamamen iktisadi himayeden mahrum kalıyordu.

Dördüncü devir, yeni bir devir içine giriyoruz. Millet hakimiyeti, Teşkilat-ı Esasiye devri. Hanımlar efendiler; Bilhassa nazar-ı dikkatinizi celp ederim. Bütün dünya ihtilalcileri ve ihtilallerinin son günlerinde gözlerini açınca ellerinde yalnız (bir tutam kanun yaprakları) buldular. Bunlar, hukuk-u beşer beyannamesi, kanun-i esasi ilah. Gibi şeylerdi. Teşkilat-ı Esasiye devrini kuran ve açan millet, temenni edelim ki böyle bir akıbeta giriftar olmasın,

Teşkilat-ı Esasiye devrinin adı, gözyaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mesut kılan, yeni Türkiye'yi iktisaden bir mamure haline getiren devir olsun.

Ben hakimiyet-i milliyeyi, milli hakimiyet-i iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliye bir serap olur. Burada Teşkilat-ı Esasiye kanunumuz etrafında tevakkuf etmek isterim. Hanımlar, efendiler; Teşkilatı Esasiye kanunu, milli ve dini hukukiyatımıza ve asrın en son hukuki nazariyatına tamamen tevafuk eden bir Türk Milleti hakimiyeti düsturudur. Filhakika dini hukukiyatımızda hakimiyet ve herşey milletindir. Halifeler, millet tarafından müntehip ve milletin işlerini görmekle mükellef büyük birer memurdan başka bir şey değildir. Milli hukuk-i esasiyemiz de bunun eşidir. Ülkenin sahibi ve her türlü ali iradelerin masdarı millettir...

Bizim milli ve dini hukuk nazariyatımızı Fransız İhtilali kebiresinden evvelki Garp hukuk ve nazariyatıyla katiyen karıştırmamak icap eder. Bunlar bir birinin tamamen zıddıdır. Ancak mütevali hadisat-ı siyasiye ve harbiye, tahavvülat-ı ictimaiye ve iktisadiye neticesinde zayıf düşen Türk milletinden bazı kıymetli ananatımızın ve ne zamandan beri başladığı meçhul olan tarihimizin milletimize tanıdığı bu büyük hakkı, hakimiyet-i milliye hakkını sabık tacidarlarımız ellerine geçirerek kendilerine mal etmişler ve Türk milleti bütün bir tarih içinde uzun asırlar Firavunların ehamlarına kırbaç darbeleri altında taş çeken esirlerden daha bedbaht bir hayat geçirmiştir. Bugün millet bu hakkını yeniden istirdat etmiş bulunuyor...

Türk milletinin her ferdi daha anasından doğarken halkın başına taktığı 'sorguç' la sultan olarak doğar. (Şiddetli alkışlar). Binaenaleyh ayrı bir sultana tabi olmak, bir şahıs idaresine itaat etmek bu sorguçlu sultanlar için bir zillettir ve olamaz. Binaenaleyh, Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz, dini ve milli hukukiyatımıza ve asri nazariyat-ı hukukiyeye en çok uyan hakimiyeti milliyemiz (abide' sidir...

Hakikatte hal-i hazır parlamentarizm ve tefrik-i kuva usulleri bir zümre veya diktatörlük idaresinden başka bir şey ifade etmeğe kadir değillerdir. Filhakika sabık Amerika Reis-i Cumhuru Wilson yazdığı bir eserde tefrik-i kuvanın kabil-i tatbik olmadığını ve münafi-i hakimiyet-i milliye olduğunu zikrediyor. Esasen tefrik-i kuva maddi bir hakikate müsnetit değildir, bir hayaldir. Asrımızın en büyük hukuk uleması tarafından pek ağır bir surette cerh ve tenkit edilmiş ve kıymetini kaybetmiştir. Tefrik-i kuva sistemi Cenubi Amerika'da ve bilhassa Meksika'da şahsi diktatörlüklere bais olmuştur.

Parlamentarizme gelince bunu tefrik-i kuva ile katiyen karıştırmamak icap eder. Çünkü tefrik-i kuvada mefruz ve hayali üç kuvvet yek diğerini kontrol etmek hakkını haiz

olduğu halde parlamentarizmde teşrii ve icra-i kuvvetler arasında sıkı ve hatta tamamen bir tedahül vardır. Fakat bu sistemde hakimiyet-i milliyeyi mana-i tammı ile ifade edememiş ve bir zümre devleti olmaktan ileri gelmiştir...

Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadi manası ile mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir. Biz de tüccar da, çiftçi de, sanayi erbabı da, amele de hülasa bütün iktisadi amillerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayesinin esir ve hizmetkarıdır. Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi kendilerini teşkilata bağlaması lazımdır. Zannedilmesin ki bu cihete işaret ederken yeni Türkiye İktisadi Mektebinin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teshilatı, hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilattan fazla kolaylıkları irae etmeğe her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi astri ve medeni bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz-ı hakikilerini almaları lazımdır. (Bravo, yaşa ve sürekli alkış sesleri)...

Memleketimiz Fransa'nın ikisi kadar olduğu ve ondan çok fazla zengin bulunduğu halde mevcut nüfus ondan istifadeye gayr-i kafidir. Nüfus meselesini bir taraftan muhaceret ve neslimizin tezyidine çalışarak halle doğru gitmekle beraber bunun, bu maksadın uzunca zamanlara mütevakkıf olduğu unutulmamalıdır.

Binaenaleyh nüfus noksanını bugün telafi edecek çare biran evvel makine devrine girmektir. Ahiren İktisat Vekaleti ile Chester grubuna mensup Mister Kennedy arasında bu hususun temini için mühim bir mukavelename tanzim edilmiştir...

Hanımlar, efendiler; Yeni Türkiye, sabanın çekicini say'ın, zeka ve liyakatın hakkını, hürriyet ve istiklalini istiyor ve cidalini, önüne çıkacak harici ve dahili her kuvveti yıkmaya muktedir olabilecek bir surette yapıyor.²⁹

Görüldüğü gibi Mahmut Esat bey, altı ay öncesinde Yunan işgalinde olan İzmir'de işgalciler hakkında konuşmayı gerekli görmemiştir. Yunan işgalini her aşamada özendiren itilaf Devletleri hakkında ve onların Türkiye tasavvurları hakkında da bir fikir beyan

²⁹ İktisadi Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, 1339 (1923), s.67-76. Aktaran: Gündüz Ökçün, a.g.e., s.257-266.

etmemiştir. Aksine onların sermayelerine başka ülkelerde tanınan kolaylıklardan daha fazlasını tanımağa hazır olduklarını da açıklama ihtiyacı duymuştur.

Mahmut Esat Bey, uzmanlık alanı tarih olmadığı halde bu alanda bir otorite gibi görüşlerini açıklamıştır. Türk milletinin tarihte, yüz yıllarca esir hayatı yaşadığını, hatta Mısır piramitlerine taş çeken kölelerden daha kötü durumda olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı ve Selçuklu dönemleri hakkında araştırma yapan hiçbir batılı bilim insanının yazılarında bile yer almayan ve Türk milletinin, Mısır'daki kölelerden daha kötü durumda olduğu iddiası ile bu alanda bir ilk örnek olmuştur.

Yabancıların (belki batılıların diye anlamak icap eder) Türk milletini medeni asri bir millet olarak görmeği arzu ettiğini beyan etmeği ihmal etmemiştir. Türk milletinin yabancılar tarafından nasıl görüldüğünü çok önemli saydığını belirtmiştir. Türk yurdunu işgale yeltenenler hakkında bir görüş belirtmeği gereksiz saymış olmalıdır. Buna karşılık Türklerin sahip oldukları imparatorluk döneminde ise Mısır'daki kölelerden daha kötü bir durumda olduğu gibi benzersiz bir iddiayı ortaya atmıştır.

Yabancı sermaye hakkında asla kötü niyet taşımadığını ABD'li Chester şirketi ile yapılan sözleşme ile örneklendirmiştir. Yeni yönetim döneminde yabancı sermayenin kaygılanmasının yersiz olduğunu, onların çalışarak kar elde etmeleri için lazım gelenin yapılacağını vaat etmiştir.

Mahmut Esat Bey, uzmanlık alanı hukuk olmasına karşılık, doğrudan uzmanlıkla bağdaştırılmayacak tespitlerini de kuvvetleri ayrılığı hakkındaki görüşleri ile göstermiştir. Çünkü yönetim yetkisinin bir elde toplanmasının yol açabileceği muhtemel sakıncalar dikkate alınarak, kuvvetler ayrılığının buna çare olabileceği tezlerine karşılık, kuvvetler ayrılığının şahsi ve zümre idaresine yol açabileceği gibi literatürde örneği olmayan bir görüşü savunmuştur. Şahsi yönetime karşı çıkan bir tezin, buna karşılık bütün iktidar yetkilerinin bir merkezde (dolayısı ile bir şahısta) toplanmasını savunması ise dinleyenler için hoşça bir sürpriz olmalıdır.

Genel olarak Mahmut Esat Beyin konuşması dikkate alındığında, İktisat konusunun çok az yer aldığı, işgallere, işgalcilere hiç yer verilmediğini buna karşılık geçmiş yüz yılların padişahlık idarelerine karşı düşmanlık duygusunu çağrıştıran ifadeleri tespit edilecektir. Türkiye'de üretimin nasıl artırılacağı hakkında söylediği tek formül ise yabancı sermayeye tanınacak kolaylıklarla bunun temin edilebileceği iddiasıdır. Mahmut Esat Beyin tarih gibi iktisat konularına da yeterince vakıf olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra Mahmut

Esat beyin konuşmasında ki ana tema, dönemin Türkiye'sinin iktisat hayatının temel sorunlarının nasıl aşılacağından çok geçmiş dönemle, Osmanlı dönemi ile bir hesaplaşmak için kongrenin bir alan olarak görüldüğü izlenimini vermiştir.

Kongrede açış konuşmaları bölümünde söz alan üçüncü şahıs ise kongre başkanlığına da seçilmiş olan Kazım Karabekir olmuştur:

“Ulu milletimin muhterem murahhasları: Acizlerine karşı göstermiş olduğunuz pek kıymetli muhabbet ve teveccühe teşekkür ederim. (Şiddetli alkışlar, siz her şeye layıksızınız sesleri). Celseyi açıyorum. Müzakerata başlamadan evvel müsaade ederseniz kongreyi ihzar eden İktisat Vekili Mahmut Esat beyefendiye ve Heyet-i Faale ve Tertibiyeye Heyet-i Aliyeniz namına arz-ı teşekkür edeyim. Muhterem Başkumandanımız ve İktisat Vekilimizin pek mühim beyanlarına Kazım Karabekir de müsaadenizle birkaç satır ilave etsin:

Varlığımıza kast eden düşmanları milletimiz elbirliği ile nasıl kahr ve mahvettiyse (elhamdülillah sesleri) yine el ve söz birliğiyle bizi dahilden kemiren fakr-ü cehalete de hücum için cihada başlıyoruz. (Alkışlar). Bugün bu cihadın birinci günüdür. Ancak öz kardeşlerinin ve hakiki vatandaşlarının el ve söz birliğiyle büyük Türk Milleti tek başına kudret ve kuvvetini nasıl bütün dünyaya gösterdiyse, bugün de cihana ilan ediyor ki asırlarca eli, dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu millet iktisat ve irfan sahasında nelere kadir olduğunu gösterecektir. (Şiddetli alkışlar). Milletimizin her ferdi, çalışan halkı, gerek münevver dimağları neler, ne fedakarlıklar yapmadı. Erkekler hudut boylarında zalim düşmanlarla istiklal ve hürriyeti için çarpışırken kadınlarımız kazma salladı, saban sürdü, hatta örs başında demir dövdü, amelelik yaptı, bir çok dükkanları kadınlarımız işletti, aç kalanı da oldu. Sırtlarında ordularımıza cephaneye taşıdı, yaralıları bağrına bastı. Büyük millet kadınıyla, çocuğuyla, erkeğiyle istiklalini, hürriyetini korudu. Azmini imanını kainata gösterdi. Bize mübarek peygamberimiz, ‘beşikten mezara kadar ilim ilim talep ediniz’ buyurmuşlar...İlmin yalnız din tahsili olmadığını ‘Çin’de dahi olsa alınız’ kelamıyla o zamanlar iktisat diyarı olan Çin’i işaret ederek beşikten mezara kadar öğrenilecek ilmin iktisat ilmi olduğunu emrettikleri halde, asırlarca şahısların keyfi hareketleriyle bundan gafil kaldık. Madem ki işe beşikten başlayacağız, memleketi beşikten mezara kadar iktisadiyat ile meşgul olacağız...Ninnilerimiz, türkülerimiz, iktisat terennümleriyle dolmalı, masallarımız, temsillerimiz iktisat ruhları ile meşbu olmalı, dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz iktisat emirleri, iktisat telkinleri ile halkımızı irşat etmeli...Bu suretle yani beşikten mezara kadar hayat ve iktisat telkinlerinin icap ettireceği müşterek mesai ile çalışırsak hayatımız, iktisadımız kavi esaslarla kurulmuş olur.

İktisat dediğimiz zaman ben şu üç maddeyi kendi milletimizin, kendi vatanımızın iktisadiyatı için temel alıyorum.

Birincisi, insanlarımızı, hayvanlarımızı, istihsalatımızı hüsn-ü muhafaza etmeliyiz. Köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların tesiratıyla sıhhatimizi muhafaza edemez, bin türlü hastalıklar içerisinde çırpınırsak, hayvanlarımızı veba-i bakari, şarbon gibi hastalıklar silip süpürür ise mahsüllerimizi böcekler çürütür ise yapılan bütün iktisadi tedbirler, kanunlar hiçe münce olur. İşte bunun için sarfedeceğimiz mesaiye yardım etmesini hükümetimizden talep ve temenni eylemeliyiz. Memleketimizi gezip bilen tabiplerimiz, baytarlarımız burada yaptığımız İktisat Kongresine müşabih kongreler yapmalıdırlar ki hıfzıssıha iktisadın temelini korusun.

İkinci mühim esas; İstihsalatımızı çoğaltmak, şimendiferimizi, vapurlarımızı bilhassa yollarımızı yaparak taşraya sevk etmek, harice satıp memlekete para çekmektir. Burada onu temin edecek esasları temin edeceğiz. Memleketimiz o kadar vasi ve feyizkardır ki Avrupa'nın bugün sahillerimize un yedirmesi değil, bilakis biz az zamanda her tarafa ihracat yapmaya kadiriz. Hatta ihracatı yalnız un olarak değil, makarna, bisküvi, peksimet gibi mamül bir halde yapacağız. Sanayimiz Avrupa'nın sanayiine rekabet edemese dahi hiç olmazsa milletimizi harice muhtaç etmez ve kendi elimizden çıkan mübarek eşyalara bürünerek iftihar ederiz. Bu zaferimiz de askeri zaferimizden daha büyük olur. (Alkışlar).

Üçüncü mesele pek mühimdir... Bu mesele muhterem bacılarımıza, hanımlarımıza terettüp eder. Sarfiyat ve istihlaki azaltmak...

Arkadaşlar! Bugün ziraat bankalarının ikraz ettikleri paraları bir tarafa yazarsak pek acı hakikatlerle karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve lüzumsuz göreneklere sarf edilmiştir. (Alkışlar). Birçok aileler düğün yüzünden mahvolmuştur. Moda yüzünden bedbaht kalan aileler ise pek çoktur. (Şiddetli alkışlar). Bu gibi sarfiyatımızı behemehal tahdit etmeliyiz. Gerek düğünlerde, gerek moda da göreneklerin tahripkar israflarından kaçınmalıyız. (Medit alkışlar). İşte basit, fakat milletimizi tahrip eden bu mücadele de hanımlarımızı birinci kademede görmekle bahtiyar olacağız. (Alkışlar yaşa nidaları). O hanımlar ki mütarekeden itibaren değil; daha evvel ta Harb-i Umuminin en müthiş anlarından beri her türlü meşakatlere katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler. (Şiddetli alkışlar). Arkadaşlar! Askerimiz fedakarlık etmiştir. (Alkışlar). Lakin sureti umumiyede bir asker kursağında sıcak yemek yokken ölmüştür. Fakat geride öyle hemşireler biliyorum ki günlerce aç kaldılar ve günlerce inledirler. İşte bu fedakarlığı yapan

hanımlarımız bu iktisat mücadelesinde de azami fedakarlığı yapacak ve bu suretle milletimizi saadete götürecektir. (Medit alkışlar)...

Bütün millet bu birlikle birbirine her türlü muaveneti yaparak askeri zaferi yanına vakit geçirmeden iktisadi zaferlerini dahi ilave edecektir. Cenab-ı Hak iktisat zaferimizde dahi muinimiz olsun. (Amin sadaları, şiddetli ve sürekli alkışlar).³⁰

Kazım Karabekir'in ilk iki protokol konuşmasına göre oldukça kısa tutulmuştur. Kısa olmasına karşılık dönemin belli başlı temel iktisat sorunlarına değinmiştir. Kongreyi geçmişle bir hesaplaşma alanı görmemiştir. Daha çok üretim yapmayı bir cihat (iktisat cihadi) saymıştır. Hedef olarak ihracat yapmayı göstermiştir.

2.1. Misak-ı İktisadi Kararları

4 Mart 1923'te kongre genel kurulunda "Misak-ı İktisadi" başlıklı kongre kararları ilan edilmiş oldu. Buna göre:

“1-Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

2-Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şey feda etmez, ve milli hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

3-Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4-Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınır. Milli istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

5-Türkiye halkı, servet itibarı ile bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

6-Hırsızlık, yalancılık, riya tembellik büyük düşmanımız, taassuptan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

³⁰ İktisat Esaslarımız, İzmir 1339 (1923), s.77-80. Aktaran: Gündüz Ökçün, a.g.e., s.266-269.

7-Türkiye, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Marife verdiği kutsiyet dolayısı ile (Mevlid-i Şerif) Kandil Gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tesid eder.

8-Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılığı, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9-Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

10-Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

11-Türkler hangi sınıf meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak için seyahatlar ve yerleşmeler yaparlar.

Yahya S. Tezel'e göre; "Misak-ı İktisadi, 'romantik bir metin özelliği' göstermekteydi." Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının esasları adlı kararlardan; İşçilerle ilgili olanlar dışındakiler dikkatle uygulanmaya çalışıldı.

8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın "Dokuz Umde" nin iktisadi bölümü ve kongre kararlarının bir özeti gibiydi. 1920'lerdeki hükümet programlarının iktisadi bölümleri de geniş ölçüde kongre kararlarına dayandırıldı ve büyük ölçüde bu kararlar uygulandı.³¹

12-Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir."³²

2.2. Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları

Reji Meselesi

"1- Reji idare ve usulünün ilgası.

(İttifakla kabul edildi)

³¹ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul 2002, s.150-160.

³² İktisadi Esaslarımız, Anadolu Matbaası, İzmir 133981923), s.1. Aktaran. Gündüz Ökçün: a.g.e., s.387-389.

2 –Tütün ziraat ve ticareti serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün rüsümünün müstehliklerden münasip surette istifası. (İttifakla kabul edildi)

Ziraat ve Maarif Meselesi

1-Köylülere, çiftçilere ziraatin muhtelif şubelerini ameli olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması. (İttifakla kabul edildi)

2-Umum iptidai ve tali mekteplerde müterakki memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatin de ameli olarak gösterilmesi. (İttifakla kabul edildi)

3-Her livada birbirine yakın olan köyler için kafi arazisi olan leyli birer iptidai mektebi açılması ve bu mekteplerde iptidai derslerle beraber ameli ve nazari basit ziraat dersleri gösterilmesi. (İttifakla kabul edildi)

4-Her livanın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazari olmaktan ziyade ameli ziraat tedrisatında bulunmak üzere münasip nahiyelerde nümune çiftliği mahiyetinde tali mektepler yapılması. (İttifakla kabul edildi)

5-Ali tahsil için bir ziraat mektebi kafi görülerek bu mektebin Anadolu’da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalı’nın bilumum levazım-i tedrisiye ve demirbaş eşya ve sairesinin naklinden sonra Halkalı Halkalı Ziraat Mektebinin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevkiinin tayin edilmesi hususunun Hükumete bırakılması. (İttifakla kabul edildi)

6-Köylerdeki iptidai mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fenni bir ahır ve kümesi, yeni usul bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek ve bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasılatının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara ameli olarak çiftliğin öğretilmesi ve münevver zatın da köylerde yerleşmelerinin teşviki. (Sanayi müstenkif diğer gruplar ittifakla kabul etti)

7-Türkiye ve ecnebi Dar’l Fünunu, ali ve tali mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmal ederek icazetname alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden köy muallimliklerinde istihdamı. (İttifakla kabul edildi)

8-Kışla ve askeri talimgahlarda ameli ziraat tedrisatı yapılması. (İttifakla kabul edildi)

9-Ahlaka mugayir olanları men edilmek şartıyla zirai, sınai, coğrafi, iktisadi ve sıhhi sinema filmleriyle köylülere lazım gelen faydalı malumatı vermek ve köylerin istatistiki malumatlarını zapt eylemek ve ameli konferanslar vermek üzere şimdilik her livada birer seyyar ziraat mektebi açılması. (İttifakla kabul edildi)

Olmak üzere toplam 94 madde kabul edildi.

2.3. Ticaret Grubunun İktisadi Esasları

1-Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankasının teşkili. (İttifakla kabul edildi)

2-Tekalif-i Milliye ve iaşe bedeli vesaire olarak tüccarın hükümete olan matlubatı bankaya verilerek ashab-ı matluba mazbatalarına mukabil banka senedi itası. (İttifakla kabul edildi)-Çıkarılacak hisse senedatının Türkiye tebaasına ve Türk anonim vesair şirketlere tahs (İttifakla kabul edildi.

4-Hükümetin dahi bankaya bir sermaye koyarak hissedarlığına iştiraki ve ancak Hükümet aldığı bu hisseleri talep vukuunda ihraç ile halka satarak yavaş yavaş alakasını kat'ı. (Ticaret ve Sanayi İttifakla Zürra red, işçi müstenkif)

5-Banka hisse senedatının gerek mevzu ve gerekse bilahare konulacak her nevi usul ve tekaliften muaf tutulması gibi bazı müsaadat-ı mahsusa ibrazı. (Tüccar ve Sanayi İttifakla, Zürra red, işçi müstatenkif)

Kambiyo ve Borsa İşleri

1-Kambiyo merkezleri ve bilhassa nakit ve tahvilat borsalarının millileşmesi ve buralara Türk'e düşman siyasi entrikaların girmesine mümanaat edilmesi ve binaenaleyh borsaların ıslahı. (İttifakla kabul edildi)

2-İstanbul'dan maada büyük ticaret merkezlerinde esham ve tahvilat borsalarının açılması. (İttifakla kabul edildi)

3-Ecnebi kambiyo sununun ani terfi ve tenzilinden mütevellid aks-ül amellerden piyasayı vikaye edecek tedabir ittihazı. (İttifakla kabul edildi)

4-Borsayı bankaların alt üst etmesine ve lüzumsuz hava oyunlarına mani olmak üzere büyük sermayeli milli bankalar marifetiyle müsmir müdahalatın icrası. (İttifakla kabul edildi)

5-Borsaya kabul edilen eshamın Maliyece müntehip bir heyet tarafından tasdikiyle ve şirket hisse senedatı ise Maliye ve İktisat vekaletlerinin muvafakat-i müşterekesinden sonra ithali. (İttifakla kabul edildi)

6-Bu maddeler ile beraber daha ziyade ihtisasa taalluk eden diğer mevad hakkında lazım gelen tedabiri müzakere ve kambiyo muamelatını murakabe eylemek üzere selahiyettar erbab-ı ihtisastan mürekkep bir kambiyo komisyonunun serian teşkili. (İttifakla kabul edildi)

2.4. Cuma Tatili

1-Cuma günü bütün Türkiye seknesi için tatil günüdür. (İttifakla kabul edildi)

2-Herhangi din ve mezhebe salık olursa olsun Cuma günleri hiçbir dükkan ve müessese açık bulundurulamaz. Yalnız, kasap, sebzevatçı ve ekmekçiler öğleye kadar; kahve, gazino, lokanta ve hamamlarla eczaneler de akşama kadar açık kalabilir. (İttifakla kabul edildi)

3-Cumadan gayrı herhangi bir günde bir kimsenin mağaza ve müessesesini kapalı bulundurması kendi hakkıdır. (İttifakla kabul edildi)

Olmak üzere toplam 137 madde kabul edildi.

2.5. Sanayi Grubunun İktisat Esasları

2.5.1. Gümrüklerde Himaye Usulü

1-Memleketimizde ihtiyaçlarımıza kafi bir derecede imal olunan emtianın hariçten ithaline ağır gümrükler vaz'ı suretiyle mümanaat olunması. (İttifakla kabul edildi)

2-Memleketimizde mevcut ve ihtiyacata kafi olan mevadd-ı iptidaiyenin ağır gümrük resimleri vaz'ile hariçten ithalinin men'i ve bilakis memleketimizde mevcut olmayıp sanayimize lazım olan mavadd-ı ibtidaiyenin gümrük resminden muaf olarak ithalinin temi (İttifakla kabul edildi)

3-Bilumum sanayi için lazım olan makine ve makine aksamının gümrükten muafiyeti.

(İttifakla kabul edildi)

4-Memlekette ne mamul ve ne gayrı mamul bulunmayan asar ve semerat-ı san'atın ve bize lazım olanlarının bila resim veya hafif bir gümrük resmiyle ithali. (İttifakla kabul edildi)

B-Teşvik-i Sanayi Hakkında

1-Teşvik-i Sanayi Kanununun yedinci maddesinin beşinci fıkrasında bahsolunan mevadd-ı iptidaiye cetvelinin san'atın hakiki ihtiyaçlarına muvafik şekilde ve sanayi erbabının reyi alınarak tesbit edilmesi. (İttifakla kabul edildi)

Olmak üzere toplam 25 madde kabul edildi.

2.6. İşçi Grubunun İktisat Esasları

1-Amele namı ile hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amele bundan böyle işçi denilmesi. (İttifakla kabul edildi)

2-Sari hastalıklar ve bilhassa verem son zamanlarda işçiler ve umum muhtacın ve ailelerden pek ziyade tahribat yaparak ırkın özünü mahvetmekte olduğundan hasılatı tesis edilecek verem tecrithaneleri, sanatoryum, emzikhaneleri ve hastanelerin masraflarına karşılık tutulmak üzere (sihhat vergisi) namiyle bir verginin temettu vergisine bir miktar zammı. (İşçiler, çiftçiler ittifakla Sanayici ekseriyetle kabul Ticaret red)

3-Mebus ve belediye intihaplarında temsil-i mesleki usulünün kabulü. (Üç grup ekseriyetle Kabul, Ticaret red)

4-dernekler yani sendikalar hakkının tanınması. Tatili Eşgal kanununun (Grev) yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi. (İttifakla kabul edildi)

5-Ziraattan maada sanayi işçileri ile bil'umum işçiler için (bir saat) saat istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü. (İttifakla kabul edildi)

6-Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır. Fakat iki kat gündelik alır. (Birinci fıkra ittifakla, İkinci fıkra üç grup red, İşçiler ısrar.)

Olmak üzere toplam 34 madde kabul edilmiş oldu.³³

3. Kongre Kararlarının Değerlendirilmesi

Türk Milleti siyasal savaşını zaferle bitirmiş şimdi de “muasır milletler seviyesine” erişebilmek için ekonomik mücadeleye atılıyordu. Birinci mücadelede olduğu gibi ikincisinde de “millet ya da halk denen şey bölünmez bir bütün, ‘imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış’ bir kitleydi.” Bu mücadelenin sonunda emperyalist saldırı geri püskürtülmüş, onunla birlikte Hıristiyan burjuvasının de çok önemli bir kesimi tasfiye edilmişti. Sıra iktisadi mücadeleye gelmişti.³⁴

³³ 2 Türkiye İktisat mecmuası, 17 Mart 1923, No.12-13, s.338. Aktaran: Gündüz Ökçün, a.g.e., s.390-437.

³⁴ Stafanos Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: “3.-Dünya Savaşından 1971”, Çeviren: Babür Kuzucu, İstanbul 1977, s.1239.

“Bu mücadele de bütün milletin birlikte çalışması gerekliydi. Türk halkı çıkarları birbiriyle çatışır sınıflara ayrılmış değildi. Bilakis mevcudiyetleri ve çabaları yekdiğerine lazımdı”³⁵

Bernard Lewis’e göre, “Köylülerin maddi durumuna büyük bir değişiklik getirdi.” ve “bunu izleyen ayaklanmalar sırasında, onların bağılılığını veya hiç değilse sessizliğini sağlamakta şüphesiz yardımcı oldu.”³⁶

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923-3 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de İktisat Bakanlığı tarafından, Türkiye’nin hemen her tarafından gelen 1135 delegenin katılımı ile yapılmıştır. Kongre için İzmir ilinin seçilmesi coğrafi ve ulaşım zorlukları nedeniyle ve çok sayıda milletvekilinin delege ya da çalışma heyeti içinde yer almalarının sonunda kongreye katılmaları nedeniyle TBMM’de eleştiri konusu yapılmıştır.

Kongrede Misak-ı İktisadi başlığı altında ilan edilen kapanış bildirisi ya da kararları “dini ve ahlaki nasihatlar” diye dönemin ulusal basını ve hatta İktisat Vekili Mahmut Esat Bey tarafından eleştirilmiştir. Mahmut Esat Bey bu eleştirisi ile de yetinmeyerek, Kongre için Misak-ı İktisadinin değil Encümen Kararlarının dikkate alınmasını istemiştir. Oysa encümen kararı yalnızca o encümene katılanların kararı iken Misak-ı İktisadi bütün kongre delegelerinin ortak bir kararı idi. Ancak Mahmut Esat Bey içeriğini beğenmediği Misak-ı İktisadi’nin önemsenmemesini istemiştir.³⁷

Misak-ı İktisadi, Kongre Divan Başkanı Kazım Karabekir’in çalışma hayatı hakkındaki görüşlerini önemli ölçüde yansıtmıştı. “Yeni Türkiye’nin” biraz da M. Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa arasında ortaya çıkacak kutuplaşma ile şekilleneceğini de Misak-ı İktisadiye gösterilen tepkilerden anlamak mümkündür.

Nitekim genel kurulda müzakere edilmesi için “Latin Hurufatının Kabulü” hakkında verilen tavrın, Kongre gündemi ile münasebeti olmadığı gerekçesiyle Kazım Karabekir tarafından müzakere ettirilmemesinin ardından bizzat Kazım Karabekir, alfabe değişiminin Türk Kültürü için büyük bir felaket olacağı, eski alfabenin zorluğu hakkındaki iddiaların ise gayri Müslim azınlıklar tarafından ileri sürüldüğü, bin yıllık bir kültür birikiminin bu değişimle adeta yok edileceği “şeytancarane” bir hile olduğunun açıklanması gelecekte

³⁵ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara 1970, s.460.

³⁶ Bernard Lewis, a.g.e., s.461.

³⁷ AYG 20 Mart 1923, No.1130-753.

gerçekleşecek olan İnkılaplar hakkındaki M. Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın önemli görüş farklılıklarını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.³⁸

Aşar vergisinin kaldırılması ya da ıslah edilmesi doğrultusunda alınan kararlar ise 1925'de gerçekleşmiştir. Aşar vergisinin iki yıl sonra kaldırılması her ne kadar sadece Kongre kararlarına bağlanamaz ise de yine de gerçekleşmiş olması Kongre delegelerinin ve onların temsil ettikleri kesimler için önemli bir gelişme olmuştur.

Kongre kararları içinde yer alan Cuma Günün tatil yapılması isteği 1923 yılında gerçekleşmiştir. Ancak 1935'de hafta tatil günlerinin Pazar günü tümüyle, Cumartesi günü ise öğlenden sonra olacak şekilde değiştirilmiş olması konu hakkında Kongrede alınan kararların çok fazla önemsenmediğini dönemin şartları içinde yerine getirilmiş olan kararların bile , gerekli görülen zamanda iptal edildiğini göstermiştir.³⁹

Kongrede, yabancı sermayeye saygılı olunacağı ve yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmasından memnuniyet duyulacağı gibi kararların alınması iktisat icapları kadar dönemin siyasi şartları bakımından da önemlidir. Çünkü Türkiye'de yatırım yapması muhtemel olan Avrupa sermayesi idi. Dolayısı ile Kongre kararlarında böyle bir vurgunun olması “Yeni Türkiye'nin” siyasi tercihini de belli etmiştir. Yeni Türkiye'nin ekonomi düzenini yabancı sermayeye ve kapitalizme karşı olarak ayarlanmasını bekleyenler kongre kararları ile bir çeşit hayal kırıklığı yaşamışlar ve bu kararları : “Emperyalizme ve kapitalizme karşı olan ‘Anadolu İhtilali’ halkçı ve devletçi karakterini zaferden hemen sonra unutmuş ve liberal ekonomiye dönmüştür.” diye değerlendirmişlerdir.⁴⁰

Sonraki yıllarda kongre kararları arasında en çok eleştiri alan madde işte bu yabancı sermaye hakkındaki madde olmuştur. Yabancı sermayeyi her zaman “Türkiye'nin zararına” sayan görüşler olmuştur. Bu görüş nedeniyle olmalı ki kongre kararlarında eleştiri odağını da yabancı sermaye hakkındaki 9. Madde oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılış dönemindeki oldukça kötü olan ekonomik şartlardan yabancı sermaye sorumlu tutulmuşken aynı yabancı sermaye yeniden Türkiye'de faaliyet yapmak için davet edilmiştir.⁴¹

Kongrede amele yerine işçi kavramının kullanılması ve işçi sendikalarının kurulması kararı alınmasına rağmen hükümetler bu kararı uygulamadıkları gibi 1930'lardan itibaren işçi sendikalarının kurulması engellenmiştir.

³⁸ Gündüz Ökçün, a.g.e., s.319.

³⁹ Gündüz Ökçün, a.g.e., s.380.

⁴⁰ Sabahattin Selek, a.g.e., C.2, s.751.

⁴¹ Emre Kongar, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul 1981, s.225.

Ekonomi alanında kapitülasyon önemli ölçüde yabancı sermayenin sınır tanımaz ayrıcalıkları demektir. Ancak yabancı sermayenin faaliyetleri belli başlı liman şehirlerinde toplanırken onun bir uzantısı ya da temsilcisi sıfatı ile hemen her yerde gayri Müslim azınlıklar benzeri ayrıcalıklardan yararlanmıştır. II. Meşrutiyet liberalizmi azınlıkların faaliyetlerine karşı büyük bir tepkiyi ortaya çıkardı. İttihatçıların benimsediği Türk milliyetçiliği zamanla özellikle ekonomi alanında liberalizm karşıtı bir çizgiye geldi. Onların benimsediği “Milli İktisat Politikası” ekonomide azınlıklar yerine Müslüman Türk unsurunun hakimiyetini ön plana çıkarmıştı. Milli İktisat Politikası başlangıçta yabancı sermayeye ve kapitülasyonlara muhalefet etmenin karşılığı iken zamanla genişleyerek gayri Müslim unsurları, azınlıkları da kapsamıştır.⁴² Bunun sonucu olarak 1 Ekim 1914’te geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edilmiştir.

Zafer Toprak’a göre İzmir İktisat Kongresi liberal içerik ve özellikten çok “Milli İktisat Politikasını” cumhuriyet dönemine taşımıştır.⁴³

Kongrede alınan kararların çoğu uygulanan iktisat politikasına yansımışsa da bazıları çeşitli sebeplerle uygulanamamıştır. 1920’li yıllarda Kongre kararlarına dayandırılan ve kalkınmayı özel teşebbüs eliyle gerçekleştirmek esasını hükümet de benimsemiş ve uygulamıştır.⁴⁴

Osmanlı Devleti’ni çöküşün eşiğine getiren, savaş yenilgileri kadar kapitülasyon uygulamaları da olmuştur. Dönemin şartları içinde üzerinde en çok durulan hususların başında kapitülasyon kaldırılması isteği gelmiştir. Adeta bu konuda ulusal bir ittifak oluşmuştur. Yeni Türkiye’nin varlığı ve yoluna devam edebilmesinin bir çaresi olarak görülmüştür. Kongredeki konuşmacılar kapitülasyonların devam etmesini asla kabul etmeyeceklerini vurguladıkları gibi Misak-ı İktisadi kararlarının dokucusunda da “yancı sermayeye düşman olunmadığı ancak Türk kanunlarına uyması şartının aranacağı” gibi bir ifadeye yer verilmiştir.⁴⁵

Bağımsızlık ve ekonomi biri birini tamamlayan iki unsur olarak ele alınmış birinin yokluğu diğersinin de etkisizleşmesi sonucuna yol açacağı öngörüsüne yer verilmiştir. Hatırlanmalıdır ki Osmanlı Devleti de şeklen bağımsızdı ama kapitülasyonlar o şekli bağımsızlığı işlevsiz hale getirmişler ve Osmanlıyı kapitülasyon sahibi olan ülkelerin güdümüne hapsedmişlerdir.

⁴² Zafer Toprak, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, İstanbul 1995, s.64-66.

⁴³ Zafer Toprak, a.g.e., s.68.

⁴⁴ Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), İstanbul 1981, s.78.

⁴⁵ Gündüz Ökçün, a.g.e., s.389.

Daha Birinci Dünya Savaşı esnasında kapitülasyonların kaldırılması ekonomik faaliyetlerin yabancılar ya da azınlıklar yerine Müslümanlar. Türkler eliyle yürütülmeye çalışılması kararı aslında kapitülasyonların yol açtığı yıkımın ortadan kaldırılması isteğinden doğmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen iktisat politikası ise Birinci Dünya Savaşı esnasında başlanan uygulamanın devamıdır.⁴⁶

M. Kemal Paşa'ya göre, Türk milletini layık olduğu yüksek düzeye ulaştırmak için, en çok ekonomimize önem vermek zorundayız. Ekonomik kalkınma ise tam bağımsızlık içinde gerçekleştirilebilir. “Atatürk'ün gözünde Osmanlı Devleti siyasal bağımsızlığı var diye bağımsız değildir. Bağımlıdır. Yeni Türk Devleti tam bağımsız olmalıdır.”⁴⁷

Ancak kapitülasyon sahibi olan yabancı sermaye ve onun işbirlikçisi olan azınlıklar eliyle yürüten ekonomi yerine yerli tüccar ve sanayici eliyle yürüten bir “Milli İktisat” politikası, “yabancıların ve azınlıkların elindeki ekonomik gücün, yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesi”⁴⁸ diye küçümseyerek aradaki farklılığı yok sayan sosyalist ekonomiyi savunan görüşler de her zaman olmuştur.

Korkut Boratav'a göre; “Kongrede oluşan genel çizginin, az sayıda istisnalar dışında 1931 yılına kadar Cumhuriyetin iktisat politikasına hakim olacağı gözlenecektir.”⁴⁹

Kongre zaten çeşitli ticari, zırai, sınai ve işçi teşekküllerinin temsilcilerinden olduğundan alınan kararlar da bu doğrultuda olduğundan dolayı Türkiye için öngörülen iktisadi model bir “özel sektör” öncelikli modeldi. Bu modelin de iktisadın icapları kadar “Yeni Türkiye'nin” siyasi tercihini de açık ettiği anlaşılmıştır.

Ancak 1929'da başlayan ve Türkiye'yi de ağır bir şekilde etkileyen “Dünya Ekonomik Krizi” nedeniyle Türkiye, İktisat Kongresi'nde öngörülen iktisat modelini revize etmek, devlet sektörüne, planlı ekonomiye öncelik tanıyan ve “Karma Ekonomi” ya da “Devletçilik” diye bilinen modele yönelmek zorunda kalmıştır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir, İstanbul'dan sonra Osmanlı Devletinin ikinci ve ekonomik bakımdan da oldukça gelişmiş bir şehri idi. Savaş boyunca İzmir önemli bir yıkıma uğramamıştır. İttihatçıların Milli İktisat politikalarının bir sonucu olarak, Müslüman Türk tüccar ve esnafın hükümetçe desteklenip teşvik edilmesi de İzmir'in ekonomik hayatını

⁴⁶ Firuz Ahmet, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çeviren Y. Alogan, İstanbul 2012, s.118.

⁴⁷ Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi: “1838'den 1995'e”, İstanbul 1974, s.303.

⁴⁸ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul 1979, s.267.

⁴⁹ Korkut Boratav, a.g.e., s.31.

olumlu bir şekilde etkilemiştir. Belki de İzmir'in bu ekonomik gelişme seviyesi Yunan işgali için de teşvik edici nedenlerinden birisi olmuştur. Yunan işgalinin kısa sürmesi ve Yunanlıların kovulmayı öngörememeleri şehrin ekonomik hayatına ciddi zararlar vermelerini de sınırlandırmıştır. Dönemin şartları içinde dış ticaret için İzmir'e rekabet edebilecek başka bir liman şehri de yoktur. Bütün bunlar İzmir'in Osmanlı dönemi ekonomisinde sahip olduğu imkanlarını, "Cumhuriyet Döneminde" de devam ettirmesine yol açmıştır. Her ne kadar nüfus büyüklüğü bakımından zamanla Türkiye'nin üçüncü şehri durumuna gelmiş ise de ekonomideki yerini korumuştur.

-Başka illere göre İzmir ve çevresinde görece olarak Rum nüfusunun fazla olması, mübadele sonunda onların Yunanistan'a gönderilmesi ile İzmir'in ekonomik hayatında önemli ve kalıcı bir gerilemeye yol açmamıştır. Çünkü İzmir ve çevresindeki Rumların ekonomik faaliyetlerine, becerilerine benzer özellikleri olan Türk nüfusunun o çevrede iskan edilmeleri ile Rumların ekonomik hayatta boşalttıkları yerin kısa sürede doldurulmasını ve Türk ekonomisine İzmir'den önemli bir katkı sağlamalarını temin etmiştir.

Ancak bütün bunların yanında İzmir ve dolayısı ile Türkiye ekonomisi için akla gelen önemli handikap ise sınır düzenlemeleri ile İzmir'e çok yakın olan Ege adalarının Türkiye sınırları dışında kalmasıdır. Coğrafi yakınlığa da bağlı olarak eskiden bu adaların İzmir üzerinden alış verişi oldukça fazla idi. İzmir, bu adalar için bir çeşit depo işlevi görürdü. Sınır düzenlemeleri ile adalar Yunanistan tarafında kaldığı için İzmir bu özelliğinden, adalar ile yapılan yoğun ticaretin getirisinden mahrum kalmıştır.

-M. Kemal Paşa açış konuşması ile; kesinkes Osmanlı dönemi ile bir kopuşu, Osmanlı döneminin hiçbir kurumu ile mirası ile uzlaşmak istemediğini ilan etmiştir. Osmanlıya yönelttiği eleştiriler sadece yıkılış dönemi ile sınırlı kalmamıştır. Yükselme döneminin en parlak isimlerini, Fatih, Yavuz ve Kanuni'yi eleştirmiş, onların fetih ve ihtirasları yüzünden, toplumun asli unsurunun yani Türklerin helak olduğunu açıklamıştır. Konuşmada Osmanlı döneminin en çok eleştirilmesi ise "millet sistemi" diye bilinen gayri Müslimlere verilen haklar olmuştur.

Kazım Karabekir'in görüşlerini yansıtan ve kongre sonunda ilan edilen Misak-ı İktisadi ile M. Kemal Paşa'nın konuşması arasındaki uyumsuzluk da Türkiye'nin geleceğinde cedelleşecek olan iki ayrı görüşü, iki farklı siyasi eğilimi ortaya koymuştur. Kazım Karabekir, Latin Alfabesi hakkında divana sunulan bir dilekçeden dolayı, Latin Alfabesini alma isteğini şiddetle mahkum ederek gelecekteki Kemalist İnkılaplar hakkındaki tutumunu da hiç şüphesiz farkında olmaksızın göstermiştir.

-Kongre kararları ile İttihatçıların “Milli İktisat” politikalarının tekrarlandığı ya da İktisadın Türkleştirilmeye çalışıldığı gibi eleştiriler ise oldukça yüzeyseldir. Çünkü Milli İktisat politikaları, Osmanlı dönemi dış ticaretinde büyük ağırlığı olan Ermenilerin ve Rumların etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Oysa 1923 Şubatına gelindiğinde Tehcir Olayı nedeniyle artık Türkiye’de kayda değer bir Ermeni nüfusu yoktur. 30 Ocak 1923’te Lozan’da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanmış olan Mübadele Anlaşması nedeniyle, Rumların ve Türklerin karşılıklı taşınmaları başlamıştır. O tarih itibarı ile artık fiilen bir Rum nüfusu ve onun dış ticaretteki ağırlığı da söz konusu değildir. Bundan dolayı İzmir İktisat Kongresini, İttihatçıların Milli İktisat politikalarının devamı ya da tekrarı gibi değerlendirmek hatalıdır. Çünkü iki dönemin nüfus, sosyal yapısı önemli ölçüde değişmiştir.

-Sanayici ve tüccarlar, yabancı sermaye ve ürünlere karşı koruma talep etmiştir. Türkiye’de üretilen ürünlerin korunmasını ama üretilemeyenlere karşı ise gümrüklerin sıfıra indirilmesi beklentisi açıklanmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde uzun bir zaman korumacı ekonominin de bir işareti olmuştur. İhtiyaçtan fazla olan ya da üretilen hammaddenin ihracı istenmiştir.

-Osmanlı vergi düzeni içinde önemli bir yeri olan Öşür Vergisi’nin kaldırılması talepler arasında yer almıştır. Kongreyi takip eden yıllarda kurulan hükümetlerin gündeminde bu talep yer almamıştır. Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra aniden bu talebin yerine getirilmesi de ziraat ile uğraşan nüfus zerindeki önemli bir yükü ortadan kaldırmıştır.

-İzmir İktisat Kongresi’nin önemli kararlarından birisi de yabancı sermaye hakkındaki karar maddesidir. Çünkü yurdun bazı yerlerini işgal eden Avrupa ülkelerine karşı Türkiye’nin gelecekte nasıl bir siyaset izleyeceğini göstermesi bakımından dikkat çekici olmuştur. Ayrıca Türkiye’de SSCB tipinde bir sosyal ve idari yapının kurulacağı iddialarına karşılık özel sektör öncelikli bir ekonomi modeli ilan edilmiş yabancı sermayenin de davet edilmesiyle Türkiye’nin SSCB modelini benimsemediği gibi Avrupa ülkeleri ile dostça ve iyi ilişkiler içinde olmak istediği de ilan edilmiştir. Yine de bütün bunlara rağmen kongre bir istişari olma sınırını aşmamıştır.

Kaynakça

A.Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I, C.27, s.171

B.Kitaplar

Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma ilişkileri (1920-1946)*, İstanbul 1999.

Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK, Ankara 1989.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara 1970.

Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, İstanbul 1987.

Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, 1838’den 1995’e, C.IV, İstanbul 1991.

Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul 1981.

Firuz Ahmet, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çeviren: Y. Alogan, İstanbul 2012.

Gündüz Ökçün: *Türkiye İktisat Kongresi İzmir 1923*, Ankara 1981.

İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, 1339 (1923).

İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1979.

İzmir İktisat Kongresi (Heyet-i Faale Raporu), Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbuası 1923.

Kazım Karabekir, *Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, Yayına Hazırlayan:

Orhan Hülagü-Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2001.

Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara 2018.

Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul 1974.

Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.2, İstanbul 2010.

Stafanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: “2. Dünya Savaşından 1971’e”*,

Çeviren: Babür Kuzucu, İstanbul 1977.

Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Ankara 2004.

Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu*, 3. Kitap, İstanbul 1995.

Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul 2002, s.150-162.

Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, İstanbul 1970.

Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul 1995.

C. Tezler

Rıfat Erinç Bağdadi, Birinci İzmir İktisat Kongresi Ekonomik Felsefesinin Türk Ekonomisine Yansımalarının Analizi, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı 2010, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

(<http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/10868/253700>.)

Mehmet Kayıran, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tarımın(1923-1929), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1988, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

D. Makaleler

Abdullah Eken, "Kazım Karabekir Paşa ve İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923-4 Mart 1923)".

(<http://devlet.com.tr/makaleler/y261>)

İ. Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri".

(<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26040>)

İbrahim Onur Koçaşlı, "1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Kongrelerine Etkileri".

http://www.javstudies.com/Makaleler/244131113_12.)

İhsan Ömer Atagenç, "İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi".

(file:///C:/Users/LENOVO/Downloads/1404-3518-1-SM.pdf)

Korkut Boratav, "İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış".

<http://kutuphane.ieu.edu.tr/wp-content/10Dunden-Bugune-Izmirin-Sosyal-ve-Ekonomik-Gelisimi.pdf>

Metin Toprak, "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi".

(<https://www.researchgate.net/publication/23532831>)

Mücahit Pektaş, "Türkiye'de Dönem Dönem Liberalizmin Ekonomik Uygulamaları".

(<http://akademikmakale.blogspot.com.tr/2012/12>)

Yıldırım Koç, “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”.

(<http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323204775a.pdf>)

Zeki Hafızoğulları, “İzmir - İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler”.

(<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-46>)

E.Gazeteler

Akşam Gazetesi, 8 Mart 1923.

Anadolu Yeni Gün Gazetesi (AYG), 27 Kanunuevvel 1338 (1922), NO. 1059, s.3.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 18 Kanunusani 1339 (1923), No. 716, s.3.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 5 Mart 1923.

Tanin Gazetesi, 16 Mart 1923.

Vakit Gazetesi, 5 Mart 1923.

Belge -1

İKTİSAT KONGRESİ GAZİ PAŞA’NIN MÜHİM BİR KONUŞMASI İLE AÇILDI

Gazi Paşa, Kongredeki murahhaslara diyor ki, “Sizler yapılması lazım gelen tedbirleri ve tatbiki elzem olan bütün yenilikleri kemali vüzhla ifade etmelisiniz, tediyet etmelisiniz, ta ki bu yenilikler tatbik olundukça memleketimiz feyizlere, nurlara müstağrak olsun.”

AA. Bugün İzmir’de İktisat Kongresinin resmi küşadı münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından irad buyurulan nutuk bervechi zirdedir:

“Efendiler! Aziz Türkiye’imizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye mükteseb için bugün burada toplanmış olan sizlerin, bütün halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtıyırım. Halk sesi, hakkın sesi.

Efendiler! Uzun gafletlerle ve derin lakaydi ile geçen asırların bünye-i iktisadımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi mamuriyete, milli bir refaha, saadete ve servete isal edecek yolları bulmak için vuku bulacak mesainizin çok kıymetli ve muvaffakiyetli netayice iktiran etmesini temenni eylerim. Arkadaşlar! Sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz. Ve onlar tarafından müntehab olarak geliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz, sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, doğrudan doğruya halkın lisanından söylenmiş gibi telakki olunuyor. Bu an büyük isabetlere maliktir. Zira halkın sesi hakkın sesidir.

Efendiler! Tarih milletlerin i’tila ve inhitatı esbabını ararken bir çok bir çok siyasi, askeri, içtimai sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok bütün bu sebepler hadisatı içtimaiyede müessirdirler. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, i’tilasıyla ihtitacıyla alakadar ve münasebettar olan milletin o iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün i’tila ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Tarihin iktisat dersleri:

Efendiler! Tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, gazalar ve yahut mağlubiyetler, izmihlal ve felaketler bunların kaffesi vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alakadardır. Yeni Türkiye’imizi layık olduğu mertebeye isal edebilmek için behemehal iktisadiyemize birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir. Efendiler! Bir milletin

esbabı hayatiyesini refah ve saadetini teşkil eden iktisadiyatıyla iştilal edememesi nazarı dikakti celp bir keyfiyettir. Fakat bir itiraf etmeğe mecburuzki iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya esbabı hayatiyesiyle iştilal edememesi, o milletin yaşadığı edvar ile ve o edvarı tenbit eden tarihle çok alakadardır. Binaenaleyh bizde eğer iştilal edememiş isek bunun esbabı hakikiyesini geçirdiğimiz edvarda ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz.

Şimdiye kadar yaşadığımız devir: Fakat böyle bir tetkik yaptığımız zaman maalesef itirafa mecburuz ki biz henüz şimdiye kadar hakiki ilmi ve müspet manasıyla milli bir devir yaşamadık. Binaenaleyh milli bir tarihe malik olamadık. Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım. Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai milletin arzusu, amali ve ihtiyacati hakikiyesi noktai nazarından değil belki şunun bunun amali mahsusiyesini, ihtirasatını tatmin noktai nazarından vuku bulmuştur. Mesela Fatih İstanbul'u zapt ettikten sonra yani Selçuklu saltanatıyla Şarkı Roma İmparatorluğuna tevarüs eyledikten sonra Garbi Roma İmparatorluğuna da zap ederek azametli bir saltanat kurmak istedi. Böyle vasi bir emel takip eyledi. Böyle bir emeli takip ve tatbik edebilmek için bütün milleti unsuri asliyeyi arkasından bu hedefe doğru sevk etti. Mesela Yavuz sultan Selim, Fatih'in açtığı Garp Cephesini teyit etmekle beraber bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir İslam İmparatorluğu vücuda getirmek üzere böyle bir Memlük siyaseti takip etti. Unsuri asliyi bütün arkasından dolaştırdı. Kanuni Süleyman her iki cepheyi azami derecede tevs'i etmek bütün Bahri Sefidi bir Osmanlı havuzu haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuzunu tesis eylemek gibi çok azametli şahane bir siyaset takip etti. Bu siyasetin tatbiki için unsuri asliyi kullandı.

Arkadaşlar bütün bu hareket tahkik olunursa görülür ki bu azametli kudretli padişahlar takip ettikleri siyaset haricinde kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir. Büyük şahane arzularına istinat etmekle beraber teşkilatı dahiliyelerini bu mevlüt ihtirasat olan siyaseti hariciyelerine göre tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Halbuki siyaseti hariciye, teşkilatı dahiliye ve siyaseti dahiliyeye istinat ettirebilmek zaruriyetindedir. Yani teşkilatı dahiliyenin tahammül edemeyeceği derece ve vüsatta olmamalıdır. Yoksa hayali harici siyasetler, peşinde dolaşanlar, noktai istinatlarını kendiliğinden kaybederler. Filhakika Osmanlı hakanları, asli olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün hareket ve efali bina etmediler. Teşkilatı dahiliyelerini, siyaseti hariciyelerine oturtmak mecburiyetinde kalınca zapt ettikleri memalikte bütün anasırı lisanları, dinleri, ananeleri her şeyi başka başka olan ve bir çok milletlerden ibaret olan bu anasırı olduğu gibi muhafazaya

kalkıştılar. Bütün bu şeyleri mahfuz bırakabilecek ... imtiyazlar bahş ettiler. Buna mukabil unsuri asli uzun seferler yapmakla, fütuhât meydanlarında olmakla, zapt olunan memleketlerin kendisini ve halkını beslemekle ve onlara bekçilik etmekle kendi kendini tahrip ediyordu.

Milleti mahv ediyordu: Bu itibarla millet, unsuri asli, kendi evinde kendi yurdunda ve ... hakiki esbabı hayatiyesini istihsal için çalışmaktan tamamen mahrum bulunuyordu. Buna cidarlar milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla onlara kendi yurtlarını düşünmeğe müsaade etmemekle de iktifa etmiyorlardı. Belki fütuhât dairesine gelen halkı memnun edebilmek için son ecnebileri memnun edebilmek için doğrudan doğruya unsuri aslinin hukukundan ve menabii haytiye ve iktisadiyesinden bir çok şeyleri lütuf olarak ihsan olarak övenlere bahş ediyorlardı. Mesela fatih zamanında Cenovalılara ve Patrik'e verilen imtiyazlar ile açılan yol kendisinden sonra daimen tevsi etmiş ve ... edilmiş bulunuyordu. Bu imtiyazat, bu ... hükümetin en kuvvetli en azametli zamanında vuku buluyordu. Mahza ve mahza ber müsaade-i şahane, bir ihsanı şahane olmak üzere vuku buluyordu.

Bu vadide bir misal: Cümleliz hatırlayabilirsiniz, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Venediklilerle ticaret muahedenamesi yapılmıştı. Fakat padişah Venediklilerle ticaret muahedenamesi yapmayı kendi şerefine ve izzeti nefsine mugayır buldu. Zira onun zihniyetine göre muahede yekdiğerine musavi milletler arasında yapılırdı. Halbuki Venedik, o zaman Osmanlı Devletine musavi olmak şöyle dursun, onun doğrudan doğruya tahtı vesayetinde idi. Binaenaleyh zatı şahane böyle bir hükümetle muahede ve müsaadette yapmazdı. Fakat ona müsaadette bulunabilirdi. İşte bu müsaade kelimesi kapitülasyonlar kelimesi ile tercüme edilmiştir. Halbuki biliyorsunuz, kapitülasyon kelimesi bir kale içinde muhasara olunan bütün esbabı ve vesaiti tarafiyesini kullandıktan sonra arzı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelimedir. İşte böyle bir kelimeyi, padişahların müsadesini tercüme ederken kullanmış bulundular.

Belge - 2

ANADOLU'DA YENİ GÜN GAZETESİNDE İZMİR İKTİSAT KONGRESİ HABERİ

Dahili işlerimiz, Türkiye İktisadının inkişafında ilk mühim adım.

Türkiye İktisat Kongresi Bugün İzmir'de Açılıyor

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kongreyi bizzat küşat buyuracaklar. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey İzmir gazetelerine ve Anadolu Ajansına kongreye müteallik şayanı dikkat beyanda bulunmuştur.

İzmir. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey bugün İzmir matbuat mümessillerini kabul ederek kongrenin maksat ve gayesini izah etmiştir. Mahmut Esat Bey ajanslara ayrıca atideki beyanatta bulunmuştur:

“Bu kongreyi millet ve memleketimizin kabliyet ve ihtiyacatı iktisadiyesini elbirliği ile tetkik ve tahkik ederek ona göre umumi bir say ve i'tila usulü vaz ve tatbik eylemek ve aynı zamanda memleketimizin muhtelif ve şimdiye kadar yekdiğerine yabancı kalmış iktisat amillerini bir birleriyle tanıştırmak için açıyoruz. Bu ilk içtima hükümetin delaletiyle oldu. Fakat bundan sonra her sene kongreyi alakadarlar kendi teşebbüsleriyle akt edecekler ve her kongrenin hitamesinde gelecek sene için nerede toplanacağını kararlaştıracaklardır. Bazı ecnebi ve Yunan gazete ve ajanslarında kongre aleyhine propaganda yapıyor ve bizim ecnebi sermayesine düşman olduğumuzu iddia ediyorlar. Bunlar külliye apaçık iftiradır.

Çestir projesiyle memlekete dört yüz milyon liralık bir ecnebi sermayesi girecektir. Milletimizin hukukuna ve memleketimizin kanunlarına riayetkar herhangi bir ecnebi sermayesine katiyen düşman olmadığımızı bundan daha kuvvetli bir burhan olabilir mi? Düşman matbuatından çıkan bu müftereyatın dahile ve harice karşı kesin surette tezkibini rica ediyorum.”

İzmir. Yarından sonra açılışı mukarrer İktisat Kongresine ait son hazırlıklar bitmek üzeredir. Murahhasların iki yüz elliden fazlası elyevm İzmir'de hazır dırlar. Bazılarının da perşembeye kadar vurudları bekleniyor. Ekseriyet husuluna intizar edilerek üç yüz murahhasın huzuruyla kongrenin resmi küşadı icra olunacaktır. Sami için yerler tefrik edilmiş, duhulun umuma serbest bırakılması tensip kılınmıştır. Kadınlara ayrıca üç yüz kişilik yer ayrılmıştır. Bina yedi bin kişiyi istihabe kifayet edecek kadar geniştir. Daire dahilinde bir de mükemmel lokanta açılmıştır. Binaya teşhiri numune getiren amil müstahsil numunelerini kongre heyeti

faaliyesine teslim etmektedirler. Ziraat baş müdüriyeti gazetelerde neşrettiği bir tamimde Türkiyenin bu meyanda İzmir'in mamülatı iktisadiyesine müteallik hususat hakkında her züreyı beyana mütealaya davet etmektedir. İzmir'de mevcut çiftçi, ticaret sahibi, sanat, amele, bankacı velhasıl bilumum iktisat amilleriyle taşradan bu maksatla gelecek zevatın mutealalarını almak üzere ziraat dairesinde bir kalemi mahsusa açılmıştır. Müntehap mümessillerinden başka kongreye girmek isteyen iktisadi cemiyet ve şirket mümessilleri de kayıt ve kabul olunacaktır.

Yeni Gün
15 Şubat 1923
Nüsha (sayı) 1099, Numara 222

استانبولده بیکی مذا کرتنی باشلابه حق؟

استانبول 15 - بیکی مذا کرتنی باشلابه حق؟
بیکی مذا کرتنی باشلابه حق؟
بیکی مذا کرتنی باشلابه حق؟

تورکیا اقتصادقونفرمسی بو کون ازیمیرده آچلیورد!

غازی پاشا کال حدرکری قونفرمی پادان آتاد بویره پتورد - آتاد و کال هرود لندله بله
ازیمیر نوزاریه و آتادله آتادله قونفرم قونفرم قونفرم

بوك جوراب ا

بوك جوراب ا
بوك جوراب ا
بوك جوراب ا

عصمت پاشا هنوز بو کوروشده..

عصمت پاشا هنوز بو کوروشده..
عصمت پاشا هنوز بو کوروشده..
عصمت پاشا هنوز بو کوروشده..

غازی پاشا ازیمیر صنایع مکتبته..

غازی پاشا ازیمیر صنایع مکتبته..
غازی پاشا ازیمیر صنایع مکتبته..
غازی پاشا ازیمیر صنایع مکتبته..

لیمانلر بزرگ سدی

لیمانلر بزرگ سدی
لیمانلر بزرگ سدی
لیمانلر بزرگ سدی

بوتارلاوک بیانیانی

بوتارلاوک بیانیانی
بوتارلاوک بیانیانی
بوتارلاوک بیانیانی

آمریقانک، تورکیا به فارشی وضعنی ا

آمریقانک، تورکیا به فارشی وضعنی ا
آمریقانک، تورکیا به فارشی وضعنی ا
آمریقانک، تورکیا به فارشی وضعنی ا

شرق مسئلهی

شرق مسئلهی
شرق مسئلهی
شرق مسئلهی

Belge - 3

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİNİN VEDA CELSESİNDE KONGRE REİSİ KAZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNİN PARLAK BİR HİTABESİ

“Bütün efradı millet burada çağırduğumuz iktisat misakını beşikten mezara kadar ecnebi mallarına ... ve doğduğumuz saatte kursağımıza ecnebi sununi dökmekten artık milletimiz kurtulacaktır.... .. açılan iktisat cihadında daima ön saflarda siz yürüyün.”

İzmir. (AA). İktisat Kongresi bugün

İKTİSADİ MİSAKIMIZIN MEVADDİ SİYASİYESİ

“..Biz burada akdettiğimiz kapanışında müttehit bir ahid ile İktisat Misakını cihana ilan ederken Türk Milleti de ilk İktisat Kongresini ilan etmiş bulunuyor.” Kazım Karabekir Paşa

“1-Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

2-Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şey feda etmez, ve milli hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

3-Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4-Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınır. Milli istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

5-Türkiye halkı, servet itibarı ile bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

6-Hırsızlık, yalancılık, riya tembellik büyük düşmanımız, taassuptan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

7-Türkiye, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Marife verdiği kutsiyet dolayısı ile (Mevlid-i Şerif) Kandil Gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tesid eder.

8-Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılığı, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9-Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

10-Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

11-Türkler hangi sınıf meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak için seyahatlar ve yerleşmeler yaparlar.

Yahya S. Tezel'e göre; "Misak-ı İktisadi, 'romantik bir metin özelliği' göstermekteydi." Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının esasları adlı kararlardan; İşçilerle ilgili olanlar dışındakiler dikkatle uygulanmaya çalışıldı.

8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın "Dokuz Umde" nin iktisadi bölümü ve kongre kararlarının bir özeti gibiydi. 1920'lerdeki hükümet programlarının iktisadi bölümleri de geniş ölçüde kongre kararlarına dayandırıldı ve büyük ölçüde bu kararlar uygulandı.⁵⁰

12-Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir."⁵¹

⁵⁰ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, İstanbul 2002, s.150-160.

⁵¹ İktisadi Esaslarımız, Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s.1. Aktaran. Gündüz Ökçün: a.g.e., s.387-389, Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi, 6 Mart 1923, Nüsha 1118, Numara 241.

MİLLİYETÇİLİK AKIMININ BALKANLAR'DAKİ GAYRİMÜSLİM UNSURLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1789 – 1875)

THE EFFECT OF NATIONALISM CURRENT ON THE REAL ESTATES IN THE BALKANS (1789 – 1875)

Mehmet KAYIRAN¹

Özet

14. Yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, Batı'ya doğru sınırlarını genişletti ve Rumeli'ye yerleşerek o bölgeyi ülkenin önemli bir parçası haline getirdi.

17. Yüzyıl ortalarında ise çeşitli nedenlerden dolayı bir durgunluk içine giren Osmanlı Devleti, önce yavaş yavaş sonra hızla bir gerileme ve çöküş sürecine girdi.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün en önemli nedenlerinden biri Fransız İhtilali'nin Dünya'ya yaydığı “milliyetçilik” siyasetidir. Milliyetçilik siyaseti etkisiyle ayaklanan Balkanlı milletleri Avrupalı emperyalist ülkeler de desteklemiş ve başlattıkları isyanların başarıya ulaşmasını sağlamışlardır.

Bu incelemede, Osmanlı Devleti'nin dağılma – çöküş sürecini başlatan ve hızlandıran “Milliyetçilik Akımının Balkanlardaki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875)” tarih metodolojisinin ilke ve esaslarına uygun bir biçimde ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Milliyetçilik.

Summary

The Ottoman Empire, which was on the stage of history at the beginning of the 14th century, expanded its borders to the West and settled in Rumelia and made it an important part of the country.

In the middle of the 17th century, the Ottoman Empire, which entered into a recession for various reasons, entered into a process of decline and collapse.

One of the most important reasons of the collapse of the Ottoman Empire is the nationalism 'politics that the French Revolution has spread to the world. The European imperialist

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi.

countries have supported the Balkan nations, which were revolted by the influence of nationalism, and ensured the success of the revolts they initiated.

In this study, “The Effects of Nationalism on the Non-Muslim Factors in the Balkans (1789 - 1875)” on which initiated and accelerated the disintegration and collapse of the Ottoman Empire was dealt with and interpreted in accordance with the principles of history methodology.

Key Words: Ottoman Empire, Balkans, Nationalism.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 13. yüzyıl sonunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyliği iken; bağımsızlığını ilan etmesiyle tarih sahnesinde ki yerini aldı. Büyük Kayı boyundan bir oymağa bağlı olan Osman Gazi, gaza ve cihat fikirlerinin yaygın olduğu Türk halkını teşkilatlandırarak fetih hareketlerine girişti. Kuvvetli bir askeri sistem, adil bir yönetim ve teşkilatlıktaki üstün yetenekleri sayesinde fetih hareketlerine girişen Osmanlı devleti kısa sürede sınırlarını genişleterek kuvvetli bir devlet haline geldi². Bu tarihlerde Bizans İmparatorluğu gerek merkezde gerekse Balkanlarda çeşitli sorunlarla uğraşıyor, Osmanlı Devleti'nin büyümesinin önüne geçemiyordu. Ağır vergi ve angaryalar altında bulunan, tekfurların baskısı ile ezilen halk da, Bizans yönetiminden soğumuştur. Bu durum, Osmanlıların Kocaeli Yarımadası'nda kısa sürede egemenlik kurmalarını sağlayan temel etkenler olarak görülmektedir³.

Bursa'yı, İznik'i, İzmit'i alan Osmanlılar, Kocaeli Yarımadası'nda tam bir egemenlik kurmuşlardı. Bizans İmparatorluğu'ndaki çatışmalar (1341-1347) ve Kantakuzen'in Orhan Gazi ile bir ittifak yapması Türkler'in Rumeli'ye geçişini kolaylaştırmıştır. Kantakuzen, Süleyman Paşa'ya Bolayır yakınlarındaki Çimpe Hisarı'nı üs olarak bıraktı (1352). 1354 yılında bir zelzele sonunda Gelibolu kale duvarlarının ve diğer kalelerin yıkılmasıyla Türkler buraları kolayca ele geçirdiler ve Gelibolu Yarımadası'nın fethini tamamladılar⁴.

Osmanlılar Rumeli'nin fethine başlar başlamaz ele geçirilen bölgelere, Anadolu'dan Türk aileleri getirerek yerleştirmeye başlamıştır. Buralara yerleştirilen Müslüman Türk aileleri Müslüman nüfusun artmasını sağlarken; askeri harekâtı da kolaylaştırmışlardır. Bu göç ve yerleşme hareketlerinde dervişlerde önemli bir rol oynamış, bunların kurdukları

² Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Fuat Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1984; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara, 1972.

³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.I, s. 162; Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I, (1280-1808), İstanbul, 1982, s. 37-38.

⁴ Stanford Shaw, **a.g.e.**, s. 38-46.; Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, Ankara, 1979, c.1., s.24-34.

zaviyeler Rumeli'deki yerleşmenin çekirdeklerini oluşturmuştur⁵. I. Murat'ın merkezde doğrudan doğruya kendisine bağlı düzenli bir kapıkulu ordusu kurması da askeri alanda Osmanlılar'ı başarıya götüren en önemli etken olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Moğol tazyiki altında çökmesi üzerine ortaya çıkan beyliklerden Osmanlı Beyliği'nin jeopolitik durumu yanında, bu nüfus kasvetinin vermiş olduğu dinamizmi de saymak gerekir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin doğmasını, kısa zamanda gelişip İmparatorluk halini almasını sağlayan amillerin başında o devrin başlıca özelliği olan gaza ve cihatla, iktisadi sebepler de vardır⁶.

Rumeli'ye yapılan fetihler ve Balkanlar'da yapılan savaşlar hep Osmanlılar'ın başarılarıyla sonuçlanıyordu. Amerikalı bir bilim adamı George Hoffman, Balkanlar'ı konu alan incelemesinde, Güneydoğu Avrupa'nın tarih boyunca stratejik bir öneme sahip bir bölge olma özelliğini koruduğunu anlatmaktadır. Hoffman, Balkanlar'ın Asya ve Avrupa'ya yakın olan bu bölgesinin ulaşımının kolaylığı, nüfus hareketleri bakımından sahip bulunduğu özellik, komşularından etkilenmesi, imparatorlukların ve kültürler için bir köprü ya da savaş alanı olması bakımından önemli bir fonksiyona sahip olduğunu belirtmektedir⁷. Osmanlılar'ın Balkanlar'da ilerlemesi Papalığın ve Avrupa'lı devletlerin Türk akınlarını durdurmaları için harekete geçmelerine sebep olmuştur. Macar Kralı ve aynı zamanda Polonya (Lehistan) hükümdarı Ladislas ile Macaristan'a kaçan Sırp Kralı Jorj Brankovie ve Transilvanya (Erdel Beyi) Hünyadi Yanoş, Osmanlılar'a karşı bir ittifak yaparak harekete geçmişlerdir. Macarlar, Sırlar, Ulahlar (Eflaklılar) ile İngiltere, Fransa ve İspanya gibi diğer Avrupa Milletlerinden de pek çok gönüllünün katıldığı Haçlı seferleri düzenledilerse de Kral Ladislas'ın öldürülmesi (1444) ve Osmanlılar'ın Balkanlar da kazandığı zaferlerin en büyüklerinden biri olan İkinci Kosova Zaferi (1448) ile Balkanlar da kesin olarak yerleşmesi sağlandığı gibi Avrupa'ya yürüyüş sırası da Türklere gelmişti⁸.

Türklerin Balkanlar'a yerleşmesini özetlersek: Selçuklu Bizans sınırında kurulan ve 14. Yüzyıl başlarında diğer beyliklerden daha üstün bir duruma gelen, yarım yüzyıllık bir dönemde de hem Anadolu hem de Rumeli yakasına yerleşen Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'nı da egemenliği altına almış bulunuyordu. Bu gelişme iki Yürk Hükümdarı'nı üstünlük kurma mücadelesi ile (Ankara Savaşı'yla) duraklamış, fakat bir süre sonra

⁵ Halil İncalçık, "Osmanlı İmparatorluğu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, s.975, (s.974-990).

⁶ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 1243-1453, c.1, İstanbul, 1979, s.285; s.490; s.498-499; s.501-518. Ayrıca Bkz.: Toktamış Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı: Kuruluş Dönemi**, İstanbul, 1982.

⁷ George W. Hoffman, **The Balkans in Transition**, New York, 1963, s.3.

⁸ Uzunçarşılı, **a.g.m. c.1**, s.446-450.

toparlanan Osmanlı Devleti, 16. Yüzyılda büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Osmanoğulları'nın, başlangıçta geniş çapta milli vasıflı beylikleri, Fatih zamanının da Anadolu birliğinin kurulmasıyla, kısa sürede imparatorluk halini almıştır⁹. Yavuz Sulatan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferleri, Doğu Anadolu'nun ve Arap ülkelerinin Osmanlı egemenliğine girmesini sağlamış, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Orta Avrupa'ya ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir alan ile Kuzey Afrika'nın kıyı devletleri Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış, Akdeniz ve Karadeniz de Türk hakimiyetine girmiştir.

Fatih sultan Mehmet döneminde İmparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti, milli mutlak monarşilerin Avrupa da ilk örneğini teşkil etmekteydi. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişme Avrupa da meydana gelecek benzerlerine nazaran tamamen aksi istikamette bir gelişme gösterecektir. Bu gelişme, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gittikçe derinleşen bir uçurumun ortaya çıkmasına sebep olacak, çatışmanın ve uyuşmazlıkların başlıca nedenini teşkil edecektir¹⁰. Osmanlı Avrupa ilişkilerine etki eden üç temel etken ise; dini etkenler, Cihan hâkimiyeti ve devletlerarası denge ile ticari ve iktisadi etkenler olarak gruplandırılmaktadır¹¹. Bu etkenlerin Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde oynadıkları rollerde dönemlere göre farklılık arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda dini faktör en büyük rolü oynarken, 15. Ve 16. Yüzyıllarda diğer etkenlerin de giderek ilişkilere damgasını vurmaya başladığını görüyoruz¹².

Bizim inceleyeceğimiz konu bakımından belirtmemiz gereken en önemli gelişme ise; Osmanlı Devleti'nin 14. Yüzyılda gerçekleştirmiş olduğu milli mutlak bir yönetim sisteminden giderek devlet idaresinde dinin hâkim olmaya başladığı gayri milli bir imparatorluk haline gelmesidir. Batı Avrupa da aynı biçimde gelişen İspanya'ya mukabil, İngiltere ve Fransa'da milli mutlak monarşilerin temellerinin atıldığını görmekteyiz¹³. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İspanya da kurulan imparatorluğun çöküşleri hemen hemen aynı tarihlere tesadüf eder. İngiltere, Fransa gibi milli monarşiler ise gelişmekte 17. Ve 18. Yüzyıllarda görülen siyasal ve fikri İnkılâplar da özellikle bu devletlerde görülmektedir¹⁴.

⁹ Muzaffer Arıkan, "Osmanlı- Avrupa İlişkilerinin Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimleri Üzerine Etkileri", **Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yayınları, İstanbul, 1972, s.51-52.

¹⁰ Arıkan, **a.g.e.**, s.51-52.

¹¹ M. Arıkan, **a.g.m.**, s.52.

¹² Avrupa devletleri Müslümanların ellerinde bulunan mukaddes yerlerin alınmasını, manevi bir tahrik silahı olarak, zamanımıza kadar kullanmışlardır. İstanbul gibi aynı zamanda jeopolitik öneme haiz bir şehrin Türkler tarafından fethinden sonra, elde edilmesi gereken yerlere bir yenisini daha eklemişlerdir.

¹³ Hamit ve Muhsin, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1930, s.205-228, 229-240, 244-251.

¹⁴ Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, 1982, s.351, 365, 366.

Ticaretin ve haberleşmenin gelişmesi ve Pazar birliğinin kurulmasıyla; yani insanların birbirleriyle sıkı ilişkiye girip, aynı gruba üye olmanın bilincine varmasıyla milliyetçilik bilinci ortaya çıkmaya başladı. Giderek ortak dil, milli din, ortak ülkü, milli karakter gibi ortak öğeler gelişmeye başladı. Böylece 16. Yüzyılın sonunda “millet” ortaya çıkmıştır. Milliyet fikri Avrupa da bundan böyle giderek güçlenecektir¹⁵.

İmparatorlukların yıkılmasını sağlayacak faktörlerin başında yer alacak olan bu akımın doğuşu ve Balkanlar’daki gayrı Müslimler üzerindeki etkileri nelerdir? 16. Yüzyılın sonlarında doğuda ve batıda aşamayacağı engellerle karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun bir yandan iç teşkilatındaki yenileşme ve gelişmenin durması öte yandan batıdaki bilimsel, fikri, ekonomik gelişmeleri takip etmeyişi, ticaret yollarının değişmesi gibi birbirine bağlı sebepler kompleksinin bir sonucu olarak¹⁶ duraklaması, gerilemesi, sonunda da dağılmasını kolaylaştıran; bir bakıma zorunlu hale getiren¹⁷ “milliyetçilik” akımının etkisi nedir? Milliyetçilik akımının, Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını zaruri hale getirmek isteyen devletlerin genel politikasına nasıl ve neden alet ettikleri gibi sorulara cevap aramak incelememizin temelini oluşturacaktır. Ayrıca, Milliyetçilik etkisini Osmanlı İmparatorluğu’nda neden hızlı bir biçimde gösterdi de, Rusya gibi çok milletli bir devlette bu akım etkili olmadı gibi sorulara da cevap bulmaya çalışacağız.

1. Milliyetçilik Akımının Ortaya Çıkması Ve Balkanlardaki Milliyetçilik Akımının Niteliği

1. 1. Milliyetçilik Akımının Ortaya Çıkması

11. ve 12. Yüzyıllardan itibaren krallıkların güçlenmeye başlaması Pazar birliğinin doğmasına sebep oldu. Pazar birliği de her şeyden önce halkın ortak bir dil kullanmasını gerektiriyordu. Böylece, 16. Yüzyılın başında Ortaçağ Latincesi önemini yitirdi ve bölgesel diller ortaya çıktı. Lütther’in yaydığı fikirler Papa’lığın otoritesini sarstı. Siyasal bakımdan krala bağımlı hale gelmiş olan kilise, “ideolojik” yönden de krala bağımlı bir kurum haline geldi. “Reform hareketi sonucu her krallıkta milli mezhepler ve kiliseler ortaya çıktı”¹⁸. Irk, din, kültür, milli karakter ve gelenek gibi öğeler milletin ve dolayısıyla Milliyetçiliğin

¹⁵ Jacob Ben-Amittay, **Siyasal Düşünceler Tarihi, Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi**, Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay- Levent Köker, Ankara, 1983, s.180-181; Claude Delmas, **Avrupa Uygarlık Tarihi**, Çev.: Nihal Öanl, İstanbul, 1973, s. 85-87.

¹⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kıratlı, Ankara, 1970, s.21-39.

¹⁷ Osmanlı Devleti’nin dağılmasının sebepleri hakkında bkz.: Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri, (18. ve 19. Asırlarda)**, s.1-9, vd.

¹⁸ Carlton J.H. Hayes, **Nationalism: A. Religion**, N.Y. Macmillan, 1960, s. 11-12’den Aktaran: Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, 1977, s.35.

doğmasını hazırlayan, ticaretin ve haberleşmenin gelişmesi, yani pazar birliğinin kurulmasıyla insanlar birbirleriyle sıkı ilişkiye girip, aynı bilince varmaya başlamışlardır. Zamanla da dil, milli din, milli karakter gibi ortak öğeler geliştirilmiş 16. Yüzyılın sonunda “Millet” ortaya çıkmıştır. Fakat milliyetçiliğin doğması için iki yüz yıl daha beklemek gerekecektir¹⁹.

Milli devlet ve mutlak monarşi 16. Yüzyıl’da savunulan bir görüştür. “Niccolo Machiavelli”, “Prens” ve “Titus Livius”adlı ünlü eserini yazdı. Machiavelli’ye göre, İtalya birleşmeli ve milli bir devlet kurmalıdır. Milli devlet ise ancak bir hükümdar, bir prens tarafından kurulabilir. Bu nedenle, “Amaca ulaşmak için her araç meşrudur” ilkesini de prensin hizmetine sunar. Machiavelli, devletin Laikleşmesini savunur. Dini devletin hizmetine de vermekle yetinmez, dini iktidarın bir aracı gibi kullanmayı önerir. Rönesans’ın bu ünlü düşünürü, çağının düşüncesini sistemleştirmiştir. Devletin üstüde devleti durduracak ne bir hukuk ne de bir başka gücün bulunmadığını öne sürer²⁰.

17. yüzyılın büyük keşiflerinden sonra, 18. Yüzyıl bir uygulama dönemi olmuştur. Filozoflar hatta krallar tabiat bilimleriyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Diderot anatomi, fizyoloji ve kimya alanlarında araştırmalar yapmaktadır. J.J. Rousseau botanikle uğraşmaktadır. Bilime ve tabiata karşı ilgi artmıştır. Bu dünyada da mutlu olmak gerektiği, bunun tüm insanların hakkı olduğu düşüncesi yayılmıştır. Sadece bireylerin mutluluğu değil, tüm insanların mutluluğu esastır. Erdem ilkesi Laikleşmiştir. Erdemli kişi, kendi yurttaşlarına en fazla yararı dokunan kişidir. Ahlak, dini duygulardan bağımsız bir hale gelmiştir. 18. Yüzyıl Fransa’sının fikir hareketlerini toplayan, hazırlanmasında Diderot’un öncülük ettiği ünlü Ansiklopedi’ye göre: “Kanun, genel olarak yer yüzünün bütün haklarını yöneten insan aklıdır. Milletlerin siyasi ve medeni kanunları, bu insan aklının uyguladığı değişik özel durumlardan başka bir şey değildir”²¹. Özetle, “Aydınlanma Felsefesinin” dayandığı temel ilke bunlardır.

“Aydınlanma Çağı’nın düşüncelerinden İngiliz Bentham’a göre, bireyin rahatlığına katkıda bulunan, onun haz duymasını sağlayan şeylerde bireyin çıkarlarına ve faydasına uygundur. Bu faydacılık akımı ahlak ile menfaati karıştırmakta, iktisadi sorunları politikadan

¹⁹ Royal İntitute of International Affairs Nationalism, **A Rua Report**, 2. Baskı London Frank Cass and. Co., 1963, s. 12-13’den Aktaran: Baskın Oran, **a.g.e.**, s.35-36.

²⁰ Murat Sarıca, **Siyasi Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1977, s.51-54; Sacob Ben-Amittay, **a.g.e.**, s.121-129. Bu çağın diğer ünlü düşünürlerinden Jean Bodin, Thomas Hobbes ve Jacques-Beningne Bossouet gibi mutlak monarşinin diğer ünlü düşünürlerine yer darlığından dolayı değinilmemiştir.

²¹ Aydınlanma Felsefesi ve Fransız İhtilal’i Hk. Daha geniş bilgi için bkz.: Cloude Delmas, **Avrupa Uygarlık Tarihi**, Çev. Nihal Önal, İstanbul, 1973, s. 126-134; Jecop Ben Amittay, **a.g.e.**, s. 180-190; Murat Sarıca, **Fransız İhtilali**, İstanbul, 1981,s. 23-40; Pierre Gaxotte, **Fransız İhtilali Tarihi**, Çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, 1969, s.35-49.

üstün tutmaktadır. Fransız İhtilali'ni etkileyen en önemli düşünürlerden biri olan Voltaire'e göre "burjuvazi"nin ilerleme konusunda dayandığı ünlü dördü denklemini de şudur: Ticaret zenginliği, zenginlik hürriyeti sağlar. Hürriyet ticaretin gelişmesini, ticaretin gelişmesi ise devletin büyüklüğünü sağlar²².

Gerek Fransız İhtilali'ni gerekse Fransız İhtilali'nden sonra yayılan Milliyetçilik akımının birinci derecede etkili olan iki ünlü düşünürün, iki eserinden de kısaca söz etmek gereklidir. Bunlar, Montesquieu'nun 1748'de altmış yaşında yazdığı "Kanunların Ruhuna Üzerine Düşünceler" ile Jean Jacques Rousseau'nun "Eşitsizliğin Kaynağı" ve özellikle "Toplumsal Sözleşme" (Toplum Sözleşmesi) adlı eseridir. Montesquieu, bu eserinde, devlet iktidarını meydana getiren yasama, yürütme, yargı kuvvetlerini birbirinden ayırarak ve kuvvetin kuvveti durdurması gerektiğini öne sürerek, ihtilal öncesi Fransa'da yürürlükte olan mutlak monarşi rejimini sarsmakla kalmamış; Avrupa'daki diğer mutlak monarşilerin de korkulu rüyası olacak fikirleri geliştirmiştir. İnsanlar arası ilişkilere insancıl bir yaklaşımın egemen olmasını, ilerleme ve gelişmenin bir koşulunun hürriyet olduğunu, barış içinde birlikte yaşamak için tüm milletlerin eşit ve hür olması gerektiğini vurgulamıştı²³. İşte bu düşüncedir ki, İmparatorlukları temellerinden sarsacak, zamanla tarihten silecek ve dünya haritasını her ne pahasına olursa olsun değiştirecektir²⁴.

Rousseau, "Toplum sözleşmesi" adlı eserinde, insanların devleti kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle ve kendi iradeleriyle kurduklarını iddia ederek egemenlik anlayışına yenilik getirmiştir. Böylece de kralın tanrısal egemenliğini yıkmış, yerine halkın egemenliği görüşünü getirerek eski rejime ikinci büyük darbeyi vurmuştur. "Milli Egemenlik" ilkesinin ve mutlak demokrasi taraftarlarının da babası Rousseau sayılmaktadır²⁵.

Konumuzu doğrudan ilgilendirmede için; Fransız İhtilali'ni yönlendiren fikir akımlarından Voltaire'e, Diderot'a Fizyokratlar'a İngiliz faydacılığı ve Liberalizmi'ne değinilmeyecektir. Ayrıca, Fransız İhtilali'ni etkileyen iç ve dış etkenlere (Ağır bir mali bunalım, Amerika'nın bağımsızlığını kazanması, İngiltere'de demokrasinin gelişmesi gibi) de incelememiz dışında tutulmuştur. Yukarıda yapılan kısa açıklamalar ise, Amerikan ve özellikle de Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan Milliyetçilik akımının fikri temellerini izah etmek amacıyla yapılmıştır.

²² Murat Sarıca, Fransız İht. ..., s.27.

²³ J.B. Amittay, a.g.e., s. 182-187; M. Sarıca, **Siyasi...**, s. 73-80; M. Sarıca, **Fransız...**, s. 27.

²⁴ Milliyetçilik akımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasındaki temel sebeplerden biri idiye de; yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin doğuşunun da yegane kaynağı; akla ve bilime dayanan Türk Milliyetçiliği fikri olmuştur.

²⁵ M. Sarıca, **Fransız...**, s. 36-39.

İngiltere’de, Almanya’da, İtalya’da, Fransa’da ve diğer Avrupa ülkelerinde Milliyetçiliğin doğuşu, gelişmesi ve Milliyetçilik anlayışları farklı olmasına rağmen²⁶, benzer yanları yukarıda açıkladığımız temel ilkelere dayanmaktadır.

Fransız İhtilali’nin gelişmesi ve sonucu da özetle şöyle oldu: Fransız İhtilali öncesinde gelişen düşünceler nihayet bu ihtilalin gerçekleştirilmesiyle Dünya’ya ilan edildi. Fransız Milli Meclis’i anayasayı yapma çalışmalarına başlayınca, Kurucu Meclis (Assemblée Constituante) adını aldığını 9 Temmuz 1789’da ilan etti. 4-5 Ağustos 1789’da derebeyliğin kaldırılması ile Fransızlar’ın kanun önünde eşitliği sağlanmıştır. Sıra asıl önemli adımı atmaya gelmiştir; bu adım, insan haklarının ve tabii hukukun bütün insanlara tanıdığı hakların neler olduğunun ilanıdır. 28 Ağustos 1789’da; “İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci” ile vatandaşlar arasındaki eşitlik, kişinin temel hak ve hürriyetleri dünyaya duyurulmuştur²⁷. Fransız İhtilali ile ilan edilen bu fikirler hiç şüphesiz daha önceki yıllarda geliştirilmişti. 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasa’sının başına konulmuş olan “Haklar Bildirisi” (Bill of Rights) nden de etkilenmiştir. Fransız İhtilali’nin özelliği, ilan edilen; insanların hür ve eşit oldukları, eşit doğup öyle kaldıkları, temel haklarının başında; hürriyeti, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı koyma haklarının olduğu, her türlü egemenliğin millete ait olduğu, kanunun üstünlüğü, düşünce ve vicdan hürriyetlerinin sağlanması gerektiği gibi, düşüncelerin bir bütün olarak evrensel nitelik taşımasıdır. İhtilalin de, bu evrensel fikirlerin yayılmasına çalışacağıın ilan edilmesi ve bu yolla da dünyayı diğerlerine göre, derinden etkilemesidir²⁸.

Fransız İhtilali döneminde burjuvazinin bayraktarlığını yaptığı milliyetçilik, küçük bir soylular azınlığına karşı ayrıcalıksız halk çoğunluğunun milleti meydana getirdiği savı üzerine kuruluydu. Ancak millet, belirli bir dönemde toplumda yaşayan ayrıcalıksız vatandaşların toplamı da değildi. Millet, yalnızca bugünü değil, Geçmiş ve geleceği de kapsayan manevi bir varlıktı. Millet, yaşayan kuşakların yanında, ölmüş ve doğacak olanlardan da meydana geliyordu. Ekonomik bütünlük, ırk, kültür, tarih ve dil Birliği gibi öğeler, birlikte yaşamak arzusunu ve bu birliği güçlendiriyordu²⁹.

²⁶ Türk Ansiklopedisi, “**Nasyonalizm Maddesi**” c.25, s.144-146.

²⁷ M. Sarıca, **Fransa...**, s.62-63.; Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih, (1789-1960)**, Ankara, 1964. s. 8-12. “İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci” hakkında geniş bilgi için de, adı geçen kaynaklara bkz. Ayrıca, tam metni için bkz.: Coşkun Üçok, **Siyasi Tarih, (1789-1960)**, Ankara, 1978, s.18-21. Fransız İhtilali’nin ana hatları ile anlatması açısından bkz.: (Charles) Seignobes, **Avrupa Tarihi**, Çeviren: Ali Kemali Aksut, İstanbul, 1938, s. 55-58.

²⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Pierre Gagotte, **a.g.e.**, s. 318-335; M. Sarıca, **Fran...**, s.62-63, 122-123.

²⁹ Murat Sarıca, 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, İstanbul 1977, s. 188 – 199.

Zaten, Milliyetçilik akımı da, ihtilal sonrası çıkan savaşlarla daha hızlı bir tarzda yayılmıştır. Bu tarihlerden sonra; insanlar, ne devlet içinde bir başkasının hükümranlığını, ne de bir başka milletin dil, din, ölkü, gelenek ve göreneklerinde bir birlik arz eden, ortak kültür ve tarihi geçmişi bulunan ya da bulunduğunu sanan insanların ortak menfaatleri çerçevesinde, kendilerini yönetmelerine karşı çıkacaklardır. İşte, Milliyetçilik akımının fikri temeli budur. Milliyetçilik akımı da sistemleşmiş bir fikir olarak ilk kez Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmıştır³⁰.

1. 2. Balkanlar'daki Milliyetçilik Akımının Niteliği

Daha önceki bölümde izah etmeye çalıştığımız ekonomik yapı, toplumsal şartlar ve fikri gelişme kaba çizgileri ile Doğu Avrupa'daki Milliyetçilik içinde geçerlidir. Ancak, bu ölkelerde güçlü bir merkezi otorite altında buldukları için orta sınıfın (burjuvazi) gelişimi ile milli bilincin gelişmesi Batı Avrupa devletlerindeki kadar güçlü ve hızlı olmadı. Buradaki Milliyetçilik hareketlerinin temel amacı bütün milleti biraraya toplayacak bir milli devlet kurmaya yönelik oldu. Fakat, Balkanlar'daki Milliyetçilik, Almanya ve İtalya'da olduğu gibi değil de, başka bir devletin egemenliği altında yaşamaktan kurtulmak yönünde oldu. Bu durumda, milli bir birlik kurarak devletin yüceltilmesi ögesinin yanında bir de bağımsız bir devlet kurma ögesi eklemiş oluyordu. "Batı Avrupa'da ulusal demokrasi ilkesi olarak ortaya atılan "self determinasyon" burada uluslararası bir anlam kazandı"³¹.

Tarihin en önemli olgularından biri olan milliyetçilik, içinde bulunduğu doğal ekonomik ve kültürel ortamların etkisiyle farklı bölgelerde, farklı görünümde içinde doğup gelişmiştir. Bu farklılığın en derinden hissedildiği bölgelerden biri de Balkanlardır. Modern milliyetçiliğin önemli öğelerinin ıskalanarak kendi tarihselliği içinde ortaya çıktığı yer olan Balkan milliyetçiliği, emperyalizm olgusu gibi farklı bir Dinamiğin etkilerini de bünyesinde taşımıştır³².

"Yunanlılar abi antik tarihlerinin çekiciliği ve aydınlanma fikirlerinin etkisi sayesinde özel bir ilgi görmüşlerdir"³³.

Fahri yetim e göre "Pax Ottomana" paradoksal bir biçimde Balkan milliyetçiliği ne katkı yapmıştır. Bir yandan kültürel çoğulculuk ve siyasi birliktelik anlayışı içinde barış

³⁰ Bkz.: Baskın Oran, **a.g.e.**, s.39'da "Milliyetçiliğin ilk belirtisi olarak yazarlar 1789 Fransız Devrimini gösterirler" demektedir. Seignobos, **a.g.e.**, s.56.

³¹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.47.

³²Fahri Yetim, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan milliyetçiliği ve Büyük Güçler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2011, Sayı 25 (Mart 2011), Ss. 285 – 296, s. 294.

³³ Fahri Yetim, **a.g.m.**, s. 289.

içinde varlıklarını sürdürmelerini sağlarken, Diğer yandan da modernite süreci içinde ulusal bilinçlenmelerine katkı yapmıştır³⁴.

Osmanlı Devleti'nin temel sorunlarından birisi de çeşitli faktörlerin etkisi sonucunda ortaya çıkan millet sisteminin çözülmesi ve buna bağlı olarak artan siyasi bilinçlenme ve milliyetçilik hareketleri olmuştur. Emperyalist devletlerin dinsel ve mezhepsel farklılıkları bir nüfus alanı olarak kullanmaları ise yabancı unsurların ulus-devlet sürecine girmelerini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Özellikle Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin izledikleri yayılcı politikalar imparatorluğun Balkanlardaki varlığını sona erdirecek bir etki yaratmıştır³⁵.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki yabancı unsurlar arasında gelişen milliyetçilik ve milli bağımsızlık akımına Fransız ihtilalinden önceki dönemde de rastlanmıştır. Yalnız Fransız İhtilali milliyetçilik akımını bir düşünce sistemi halinde ortaya çıkardığı halde, ihtilalden önce Osmanlı imparatorluğundaki yabancı unsurlar arasında doğmaya başlamış olan milliyetçilik akımı, doğrudan doğruya Yabancı devletlerin kışkırtmalarının sonucu olmuştur. 1868- 1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Baltık'tan hareket eden bir Rus donanmasının Akdeniz'de gelerek Mora halkını kışkırttığını hatırlamak gerekir. İkinci olarak 1787- 1792 yılları arasında, bir yandan Rusya ve Avusturya ile öte yandan Osmanlı Devleti arasında yapılan savaştan önce, Rusya ve Avusturya'nın bir "Grek Projesi" ile eski Bizans'ı tekrar canlandırmak istedikleri de hatırlanmalıdır. Kuşkusuz bu kışkırtmalar sadece Yunanlılara yönelmemiş, aynı zamanda Sırbistan halkını da içine almıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı, Yunanlılardan önce, isyan hareketlerine başvuranlar yine Sırlar olmuştur. Fransız İhtilali ise bu kışkırtmalara yenilerini ekledi gibi, milliyetçilik akımına vermiş olduğu şekil ve hız dolayısıyla, milliyetçilik hareketlerinin gelişmesi için daha uygun bir zemin hazırlamıştır³⁶.

Balkanlar'daki milliyetçilik hareketinin amacı İngiliz ve Fransız Milliyetçiliğinde ki gibi mevcut devlette iktidarın niteliğini değiştirmek değildi. Almanya'da görüldüğü gibi çeşitli birimleri tek bir milli devlet şeklinde birleştirmek de değildi. Yabancıların egemen olduğu, birçok azınlığın iç içe geçmiş olmasıyla daha da karışık bir milliyetçilik tarzı doğdu ve gelişti. İşte, merkezi ve yabancı bir iktidara başkaldırı biçiminde başlayan "Balkan Milliyetçiliği" ikisi dış, biri de iç dinamiğe ait olmak üzere iki etken altında gelişti ve ortaya

³⁴ Fahri Yetim, a.g.m., s. 291.

³⁵ Fahri Yetim, a.g.m., s. 285.

³⁶ Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih, (1789- 1960), Ankara, 1964, s. 96 - 97.

çıkı”³⁷. İleride ayrıntılı olarak anlatmaya çalışacağımız Balkan Milliyetçiliğine etki eden faktörler ve bu hareketin özünü oluşturan hususlar şunlardır:

Batının etkisi, Osmanlı İmparatorluğu’na tepki, Burjuvazi’nin gelişmesi olarak gruplanır.

2. Milliyetçilik Akımının Balkanlardaki Gayrimüslim Unsurlar Arasında Yayılmasına Etki Eden Faktörler

2. 1. Dış Etki: Batılı Büyük Devletlerin ve Rusya’nın Etkisi.

Batılı büyük devletlerin ve Rusya’nın Milliyetçilik akımının yayılmasına etkilerine değinmeden önce, bunun sebeplerini şöyle özetleyebiliriz:

Avrupalı devletler, Rönesans’tan itibaren batı uygarlığına temel olan Helen Kültürü’nün mirasçısı olarak Yunanistan’ı görüyorlardı³⁸. Böyle bir uygarlığın yaratıcılarının (Yunanlıların) “barbarların” egemenliği altında yaşamaları özellikle Batılı aydınlar tarafından Türkler aleyhine faaliyette bulunmalarına sebep oluyordu. Fransız aydınlarından Voltaire, Andre Chenier, İngilizlerden de ünlü şair Byron³⁹ Yunan davasına hizmet edenlerin başında yer alıyordu⁴⁰.

Balkanlar’da yaşayan, Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar Hristiyan’dı, Türkler Müslüman’dı. Selahi Sonyel’in çok güzel ifade ettiği gibi⁴¹: “*Hristiyan Batı’nın ruhani ve sivil önderleri, Türkleri Hristiyanlığı kabulü reddettikleri, yeniden şahlanan yabancı bir dine katıldıkları ve Hristiyan Batı’nın mücevheri olan İstanbul’u ele geçirerek, yıpranmış ve çürük Ortodoks Hristiyan Bizans İmparatorluğu’na son darbeyi (çarpy) vurdukları için onları asla affetmemişlerdi.*” Bu sebeple de, Batılılarca ve Ruslarca Balkanlar’daki Milliyetçilik hareketlerinin gelişimi ve doğuşu desteklenmiştir.

Batı’nın milliyetçi fikirleri ve hareketleri, Akdeniz Bölgesinde çıkarları olan İngiltere, Fransa gibi ülkeler ile Osmanlı İmparatorluğu ile öteden beri mücadele eden Avusturya⁴² gibi

³⁷ Baskın Oran, a.g.e., s.48; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz.: Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri, (18. Ve 19. Asırlarda)**, Ankara, 1985, s.10-21; Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983, s.105-114.

³⁸ Charles Seignobos, **Avrupa Milliyetlerinin Mukayeseli Tarihi**, Çeviren: Semih Tiryakioğlu, İstanbul, 1960, s.206-209.

³⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, cilt 5, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856)**, Ankara, 1970, s.108.

⁴⁰ Salahi R. Sonyel “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, **Belleten**, c.1, Sa. 195, (Nisan 1986) s.447.

⁴¹ Yunan Edebiyatı’nın hayranı olan Byron, Yunan ayaklanması sırasında Yunanlılarla birlikte fiilen çarpışmalara katıldı. Yunanlıların Almanya’daki destekleri de, Uhland ve Müller’dir.

⁴² Avusturya, Fransız İhtilali’nden önce, Rusya ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama siyaseti izlemişti. İhtilalden sonra, bütün gücüyle milliyetçiliğin yayılmasını engellemeye çalıştı.

Avrupa devletleri tarafından geniş ölçüde kullanıldı ve Balkanlar'da, özellikle de Yunanlılar arasında milli bilincin uyandırılmasında önemli rol oynadı.

Rusya'nın tahrikleri ve kışkırtmaları da milliyetçilik akımlarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Siyasi tarih yazarlarımızdan Fahir Armaoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının dış sebebinin iki temel etkene dayandığını belirtmektedir:

*“Bunlardan birincisi, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve yıkma siyasetidir. İkincisi ise 19. yüzyıl boyunca gelişen milliyetçilik akımıdır. Milliyetçilik akımının alt yapısını ise Fransız İhtilali'nin ortaya attığı fikirler teşkil eder”*⁴³.

Batılı büyük devletlerin ve Rusya'nın Milliyetçilik akımının Balkanlar'daki Hıristiyan unsurlar arasında yayılması hususundaki etkenleri toplu halde verdikten sonra⁴⁴, şimdi de, iç etkenleri incelemeye çalışacağız:

2. 2. İç Etki: Osmanlı İmparatorluğu'na Tepki

Gayri Müslim unsurlar Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir statüye sahipti. Türklerin koruyuculuğunda millet oluşturabilmek için, bütün özelliklerini muhafaza edebilmişlerdi. Müslüman olmayanlara davranışlarını düzenleyebilme hakkı verilmiştir. Kendi dini liderleri başkanlığında; kurumlarını, gelenke-göreneklerini, dillerini, kültürlerini devam ettirme imkanı tanımıştı. Bu durum, “Toplumun dinsel çizgilere göre topluluklara bölünmesi, millet sistemini ortaya çıkartmıştı”⁴⁵.

Ohri ve Tırnova'da Bulgar Patrikliği, İpek'te Sırp, İstanbul'daki Rum Ortadoksları'nın patrikliği İstanbul Patrikliği'nin liderliğinde birleştirilmiş ve “Üç Tuğlu Osmanlı Paşası” rütbesi verilmişti. Museviler'in Hahambaşlıları, Ermeniler'in İstanbul'daki “Ermeni Patriği” liderliğinde, her etnik unsur din, adalet ve toplumsal güvenliklerini ve devletle olan ilişkileri düzenliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi denetim zayıfladıkça; hem, Hıristiyan unsurların daha fazla haklar elde etme yönündeki çalışmaları hız kazanıyor; hem de, İmparatorlukta Müslüman ve Türk'lerin de uğradıkları yerel Ayanlar'ın baskılarına gayri Müslim unsurlar da hedef oluyordu⁴⁶. Ayrıca, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'yla da Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün unsurlar eşit haklara sahip kılınmıştı.

⁴³ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih, (1789-1960)**, Ankara, 1964, s.96.

⁴⁴ “Balkanlar'da Milliyetçilik İsyanları” başlığı altında; Rusya'nın ve Batı devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı takip ettikleri genel politikaları ve bu isyanlardaki rolleri ayrıca incelenecektir.

⁴⁵ Stanford Shaw, **a.g.e.**, c.1, s.214.

⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz.: Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.974-990., Salahi Sonyel, **a.g.m.**, s.647-656., Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s.29-114., Ercüment Kuran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme

İşte yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız durum; gayri Müslim unsurların ayrıcalıklı bir statüye sahip olmalarına rağmen, yabancı tahrikleri sonucu Türkler'e duydukları tepkiyi arttırmıştı. Benlikleri koruyabilme hakkı tanınan bu unsurlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını da fırsat bilerek harekete geçmişlerdir.

2. 3. İç Etki: Balkanlar'da Orta Sınıfın (Burjuvazinin) Gelişmesi

Osmanlı imparatorluğu'nda Müslüman olmayan azınlıklar geçimlerini daha çok ticaretle sağlıyorlardı. Özellikle Rumlar, Museviler ve Ermeniler başlangıçtan itibaren hayatlarını ticaret yaparak kazanıyorlardı. 18. yüzyılda, tüccar toplulukları Yunanistan'da gelişmeye başladı. 1774'e kadar Ruslar boğazlardan geçemediği için Yunanlılar ve diğer Hıristiyanlar Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz ticaretini ellerine geçirdiler. Bu tacirler, Sırp ve Yunan isyanlarının sloganlarını ortaya attılar. Batılı fikirlerin yayılmasını sağladılar. Bunlar iyi eğitim görme imkanına sahip olabildikleri gibi, Avrupa ile ilişki kurabilmeleri de kolay olduğu için; Avrupa aydınlarının hürriyet ve egemenlik fikirlerini öğrenebilmişlerdi. Rum şair, tarihçi ve yazarların, Yunanistan'ın egemenliğini ve hatta eski Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması düşüncesini ortaya atmışlardır. Yunan isyanlarını hazırlayan ve idare eden gizli bir cemiyet; "Etniki Eteryá" da, 1814 yılında Odesa'da Rum ve Bulgar tüccarlar tarafından kurulmuştur⁴⁷.

Avrupa'dakilere oranla, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş döneminde refah içinde yaşamış olan Hıristiyan unsurlar⁴⁸ "hür bir gelişme ortamı" içinde 18. yüzyıla gelindiğinde, Müslüman Osmanlı teb'asına göre daha iyi bir duruma gelmişlerdi⁴⁹.

Denizcilikte özellikle Yunanlılar ticari etkinliğini arttırmıştı. 15. yüzyılda Türk topraklarına katılan Balkanlar'da; yukarıda sayılan faktörlere ilave olarak, "Orta Sınıf"ın gelişmesi ögesi de eklenince; 19. yüzyıl sonunda milliyetçilik hareketlerinin hızlanması da daha iyi açıklanabilir. Orta sınıfın amacı; yabancı vesayetinden kurtuldukları zaman daha çok geliştirecekleri ve kendi devletlerinde siyasal iktidara da sahip olacaklarını düşündüklerinden, "Milliyetçilik İsyanlarını" başlatmak için ne gerekiyorsa yapmak için çalışmak olmuştur.

3. Türk Ve Müslüman Olmayan Unsurların Ayrılmaya Başlamaları (Milliyetçilik İsyanları)

Hareketleri", *Türk Dünyası*, s.1003-1016., Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1985, s.66,207, 275-277.

⁴⁷ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.5, s.109, Gayri Müslim unsurların ticareti hususunda daha geniş bilgi için bkz.: Ali İhsan Nağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler; Kapitülasyonlar, Berathlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara, 1983.

⁴⁸ Taner Timur, *Kurtuluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, 1979, s.167.

⁴⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de "Servaj" Var mı idi", *Bellekten*, c.20, sa.78, (1956), s.239.

3. 1. Avrupa Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Yönelik Amaçları

Osmanlı ordusunun Viyana önünde bozguna uğraması (1683) ve 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya karşı savunmaya geçecek olan Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın da yayılma alanına konu teşkil ediyordu⁵⁰.

Rusya, incelediğimiz dönemde (1789-1876), Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve yıkmak için şu stratejiyi izliyordu:

Tek başına Osmanlı İmparatorluğu'na egemen olmak; bunu başaramazsa, Avrupa devletlerinden biri veya birkaçı ile birlikte paylaşmak; bu da mümkün olmazsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu himayesi altına almak. Rus Çarı petro'nun (1689-1725) ortaya attığı; Boğazlar'dan Akdeniz'e inmek gibi geleneksel politikayı daha sonraki Çar'lar da devam ettirmişlerdir⁵¹.

Fransa'nın da Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenmesi üç önemli nedenden kaynaklanıyordu:

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolikleri himaye ile Hıristiyan ülkelerde prestijini yükseltmek; Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurarak, onu kendi düşmanları üzerine sevk etmek, kapitülasyon ve ticari faaliyet ile Fransız halkının refahını sağlamak.

Fransa'nın Osmanlı topraklarında, Rusya kadar olmasa bile gözü vardı. Napoleon Mısır'a yaptığı seferde başarı sağlayamamıştı. Fransa, Suriye ve Şam'ı ele geçirmek istiyor, uzak doğu sömürgelerini korumak ve İngiltere'ye paralel olarak, oraları kuvvetlendirmeyi istiyor, bunun içinde, Osmanlı topraklarının bir kısmına yerleşmeyi hesaplıyordu⁵². “Campo Formio Antlaşması” (17 Ekim 1797) ile, Epirus'u ve Yunan Adaları'nı ele geçiren Fransa, “Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır komşusu olmuş ve böylece ilerdeki bir bölüşmeye aktif olarak katılabilecek bir duruma gelmişti”⁵³.

İngiltere ise, 18. ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak istemişse de, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nu “talihi” ile baş başa bırakmıştır. İngiltere, doğu yolu üzerinde olan Irak ve Arabistan'a önem vermekteydi. İngiltere, Akdeniz egemenliği için Fransa ile mücadele ederken, Rusya'nın

⁵⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1984, s.92.

⁵¹ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, (1789-1960), Ankara, 1978, s.89-90.

⁵² Daha Geniş Bilgi İçin bkz.: Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum, 1970.

⁵³ Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.52; Daha geniş bilgi için bkz.: İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara, 1964.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan tek başına çıkar sağlamasını ve toprak kazancı elde etmesini de istemiyordu⁵⁴.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yapı bakımından Osmanlı İmparatorluğu'na beziyordu. Bu bakımdan, Osmanlı imparatorluğu'nda ki Milliyetçi ve liberal hareketlere de karşı çıkıyordu. Fransa'nın Milliyetçilik ve hürriyet adına bozduğu Avrupa dengesini yeniden kurmaya çalışanların başında Avusturya Başbakanı "Metternich" geliyordu. "Metternich", Fransız İhtilalinin ve yaydığı düşüncelerin en candan düşmanı ve bu yoldaki düşmanlığın da baş temsilcisi idi"⁵⁵. İtalya'yı kuracak olan Piyemonte ve Almanya'yı kuracak olan Prusya'nın ise, incelediğimiz dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları yok denecek kadar azdı.

3. 2. Sırp ve Karadağ İsyamları

Osmanlı tabiiyetinde bulunan "hakiki İslavlar" Sırlar'la Karadağlılar'dı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Çekler arasında Almanlar aleyhine başlayan İslavlık fikri, 19. yüzyılın başlarında okur yazar Sırlar arasında da yayıldı. Fatih Sultan Mehmet tarafından bir Osmanlı eyaleti yapılan Sırbistan'ın Karadağlıların yaşadığı bölümü arazi bakımından çok sarp olduğundan Osmanlı hakimiyetine rağmen, bölgedeki mahalli beyler ve papazlar tarafından yönetiliyordu. Rus ajanları I. Petro'dan, 17. yüzyıl başlarından itibaren Karadağ'a bile nüfuz etmişler ve Karadağlıları Osmanlı aleyhine isyana teşvik etmişler, Rus Çarlığına bağlamaya çalışmışlardı⁵⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu Sırlar arasında yayılan propagandaları önleyebilecek durumda olmadığı gibi, Türk ve İslam olan Ayanlar'ın Padişah'a karşı isyan etmeleri, Sırlar'a da örnek oluyordu. Sırp topraklarının savaş alanı oluşu, Avusturya ve Rusya ajanlarının Sırlar'ı kışkırtması, merkezi denetimin ve adil yönetimin yerini; Ayanlar'ın ve dağlı eşkiyanın keyfi davranışlarının alması Sırp İsyanı'nın başlamasına sebep oldu. Zaten, Sırlar'a diğer unsurlara olduğu gibi; din ve dil hürriyetleri ile kendilerini geleneklerine göre idare etme ayrıcalığı da tanınmıştı⁵⁷. Fransız İhtilali'nin sistemleştirdiği Milliyetçilik akımı burada da rahatça yayılmasını önleyen bir engelle karşılaşmadı.

Sırlar, Kara Yorgi adlı birinin liderliğinde, Yeniçerilere karşı direnişe geçtiler (4 Şubat 1804). Kara Yorgi, Sırp asilerince başkan seçildi. Osmanlı Devleti'nin Sırların

⁵⁴ Louis Dallot, **Siyasi Tarih**, Çeviren: Oktay Akbal, İstanbul, 1966, s.12-18.

⁵⁵ Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.60.

⁵⁶ Yusuf Akçura, **a.g.e.**, s.1-2.

⁵⁷ E. Ziya Karal, **a.g.e.**, s.103.

ayaklanmasını gerektiren tedbirleri önlemiş olması da isyanı sona erdiremedi. Sırlar, Muhtariyet istiyorlardı. Kara Yorgi'nin Napoleon ile mektuplaşması ve Avusturya'daki diğer Sırlar'ı da isyan ettireceğini bildirmesi üzerine; Avusturya, Sırlar'ın, Ruslar'ın desteğiyle bir devlet haline gelmelerine karşı çıktı. Oysa; Rusya, Sırlar'ın bağımsızlığa kavuşmalarına kadar birlikte hareket yolunda Kara Yorgi'ye söz vermişti. Avusturya, 1812 yılında Bükreş Antlaşması ile bazı haklar kazanan Sırlar'ın bağımsız bir devlet oluşumunu önleyebildi ise de; 1816 yılında Ruslar'ın baskıları sonunda; Osmanlılar'a bağlı imtiyazlı bir prenslik durumuna gelmesini engelleyemedi⁵⁸.1816 yılında Sırlar'a tanınan imtiyazlara göre, kendileri aralarında 12 knez seçeceklerdi.Sırp Meclisi, adalet ve vergi işlerini de düzenleyebilecekti. Sırp baş knezi Miloş Obronoviç; 1830'da bir fermanla prens ünvanını aldı. 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'na göre; Sırbistan, Avrupa devletlerinin kefaletinde ve Osmanlı tabiyetinde bulunacaktı. Osmanlı Devleti diğer devletlerin muvafakatı olmadan Sırbistan'a asker sevk edemeyecekti⁵⁹.

Sırlar, 1862'de yeniden isyan ettiler. 8 Eylül 1862'de imzalanan İstanbul Antlaşması ile bazı kaleler Sırlar'a bırakıldı. 1867'de ise Osmanlılar, bütün kalelerini Sırlar'a bırakıp, askerlerini çektiler. Ancak, sembolik olarak kalelerde Türk Bayrağı dalgalanacaktı. 1869 yılında yeni bir anayasa ilan eden Sırlar, yönetimi Obranoviç ailesine verdiler⁶⁰.

Karadağlılar'ın ayrılmasını zorunlu hale getiren sebepler de, yukarıda izah edilenlerle hemen hemen aynıdır. Karadağ, 1499 yılından itibaren "Vladika" denilen piskoposlarca yönetildi. Fransız İhtilali fikirleri ve özellikle Rusya'nın kışkırtmaları sonucu Karadağlılar da, bağımsızlık hareketlerini başlattı. Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın isyanları da etkili oldu ve 1852 yılında, Danilo adında biri Karadağ Prenslığı'ni kurduğunu ilan etti. Osmanlı Devleti, bu durumu kabul etmedi; 1875 Balkan bunalımına kadar bir değişiklik de olmadı.

3. 3. Yunan İsyamları

Osmanlı imparatorluğuna karşı ilk ayaklanma Sırbistan da olmuştur. Ancak Sırp ayaklanması Avrupa çapında bir soruna yol açmamış; bu ayaklanmayı o sırada Osmanlılarla savaş halinde bulunan Ruslar desteklemişler, Sırlara 1912 Bükreş Antlaşması ile özerklik

⁵⁸ A.g.e., s.106.

⁵⁹ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.1146

⁶⁰ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.158.; Sırbistan Berlin Kongresi'ndeki görüşmelere de konu teşkil etti ve Berlin Antlaşması ile bağımsız bir krallık oldu. Bkz.: Charles Seignobos, **Avrupa Tarihi**, s.110-111. Karadağ'ın bağımsız bir devlet statüsü kazanması da, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile kabul edildi.

tanınmıştır. Yunan ayaklanması ise en planlı ve en süreklisi olmuştur. Bu ayaklanmanın ulusal bir ayaklanma niteliği taşıması hiç şüphesiz ki, bunda büyük etken olmuştur⁶¹.

Yunan Ayaklanması Meternich'in başarılı politikasına indirilen en büyük darbedir. Dörtlü ve Kutsal İttifak devletleri Avrupa'da çıkan bütün ayaklanmaları hemen bastırıldığı halde, bu defa Yunan Ayaklanmasını desteklemekle kendi kendilerine ihanet etmiş ve önemli bir darbe vurmuş oldular⁶².

I. Napoleon'la Avrupa'yı karşı karşıya getiren büyük çarpışma 1792'den 1815'e kadar sürmüştür. Napoleon, Almanya ve İtalya'daki mücadelesi dışında, Mısır, İran, Hindistan ve Antiller'de sömürgeler elde etmek, daha da önemlisi başlıca rakibi İngiltere'yi yıpratmak için mücadeleye girişmişti. İhtilalin başlangıçta ilan ettiği insancıl ve barışçı fikirler yerini saldırgan ve yayılmacı bir politikaya bırakınca Napoleon'a karşı Avrupa devletleri "altı koalasyon" kurdular. Geleneksel dengeyi yeniden yaratmak kadar kendi bağımsızlıkları için de savaştılar. Avusturya Başbakanı Meternich'in Kasım 1815'de; İngiltere, Rusya ve Prusya'yı da yanına alarak kurduğu "Kongre Dönemi", ilk büyük darbeyi Yunan isyancılarının desteklenmesi sonucunda yemiştir⁶³.

Mora Yarımadası, Osmanlı İmparatorluğu'na 15. yüzyılın ortalarında geçti. II. Viyana yenilgisinden sonra kısa bir süre için Venedikliler'e verilen yarımada'yı Osmanlılar tekrar geri aldı. Ruslar, dini himaye görüntüsü altında, 17. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu'nun canlandırılması hakkındaki fikir ve girişimlerini, İstanbul'daki Fener Patrikhaneleri'nden Rus Çar'larının yardımı ile sevk ve idare edilmiştir⁶⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk milli ayaklanma daha önce açıkladığımız gibi Sırbistan'da olmuş Sırlar, özerkliklerini kazanmışlardı. Yunan Ayaklanması'nın dünya çapında bir ilgi ve sempati kazanmasında, eski Yunan uygarlığının büyük rolü olduğuna şüphe yoktur. Sırlar'ın, Bulgarlar'ın ve Arnavutlar'ın belirli yerlerde oturmalarına karşın, Rumlar, bütün imparatorluğa yayılmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu içinde; dini imparatoru patrik, tebası Ortadokslar, merkezi İstanbul'daki Patrikhane olan ikinci bir imparatorluk

⁶¹ Coşkun Üçok, Siyasal Tarih (1789- 1950), Ankara 1967, sayfa 113.

⁶² Orhan Melih Kürkçüer, **Siyasal Tarih**, (1789-1860), Ankara, 1972, s.35.

⁶³ 1830'da Liberal ve Milliyetçi hareketler, her yanda birden kendini göstermeye başladı. Hollanda'dan ayrılan Belçika bağımsızlığına kavuşmuştu. Fransa'da liberal bir krallık kurulmuştur. Saltanatın ilk yıllarında Louis Philippe'nin büyük umutla sarıldığı Fransız İngiliz yakınlaşması iki ülkenin sömürgecilik konusundaki rekabetlerine dayanmadı. Nihayet "Muhufazakar", kale, 1848 İhtilalleri ile yıkılmıştır.

⁶⁴ Orhan Melih Kürkçüer, **a.g.e.**, s.35.

yaşıyordu. Nüfuzca en yoğun oldukları yerlerde, Osmanlı'nın "Ticaret ve zanaat sülfi iştir" zihniyetinden yararlanarak ticaret yoluyla zenginleşmişlerdi⁶⁵.

Smith'e göre, Yunan milliyetçiliğinin Anadolu'da tekrar canlandırılmasının en önemli noktası eğitimdi. İngiliz uyruklu bir Rum olan Panteleon Sevastopoulos, 1773 de, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yabancı okulların baskı altında tutulduğunu bildiğinden, İzmir'de bulunan Ruhban okulunu İngiliz Konsolosluğu'nun koruyucu kanadı altına soktu. Açmış olduğu bu okul el yazması ve basılmış kitaplardan oluşan güzel bir kitaplığa sahipti ve Yunan kültürünün Övünç kaynağı idi. Ruhban Okulu'nun büyümesine koşut olarak, bütün Anadolu'da Yunan okullarının kurulmasına devam edildi. Uygulanan eğitim, Çağdaş, yüzyılın konularıyla ilgili, yunanlarda milliyetçilik duygusunu, ana dilleri ile övünmeyi, eski Yunanlılarla ve klasiklerle özdeşleşmeyi öğretmeye yönelik bir eğitimdi⁶⁶.

1814 yılında Atina'da kurulan edebi ve bilimsel "Heteria Flomuson" derneği, çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmayı kendisine amaç edinen bir dernek haline geldi. Memleketinde Rusya'da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde birçok zengin Yunanlı bu derneğe üye oldu. "Yunan devlet başkanlığına bile seçilen Krfu'lu Copo d'İstria Rusya'nın delegesi olarak katıldığı Viyana Kongresi'nde, Odessa'daki Hetaria için bol para yardımı bile toplamayı başardı"⁶⁷.

Yunan Ayaklanması'nı, başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa destekledi. Yunanlılar'a karşı Avrupa'da yaratılan sempati yüzünden tarihçi Jaques Droz'un da dediği gibi Avrupa'da önceleri sadece Liberallerin taraftarı olduğu Yunan Ayaklanması zamanla halkın büyük çoğunluğu tarafından desteklenmeye başladı. Yunan davası lehine yaratılan bu kamuoyunu Batılı hükümetler göz önünde bulundurmamak zorunda kaldılar. Tutucular, Yunanlılar Hıristiyan oldukları için, Liberaller ayaklanma despotizme karşı olduğu için, aydınlar da başkaldıranların eski Yunan soyundan geldiklerine inandıkları için Yunan Ayaklanması'nı desteklediler⁶⁸.

Rumlar, "Mora'da Türk Mezalimi" teranesiyle Avrupa'da propandaya başladılar. Avrupa kamuoyunun önemli bir kesimini kendi yanlarına çekmeye ve işi siyasi bir hale getirmeye çalıştılar Ve başardılar. Avrupa'da; muhafazakârlar, Yunanlılar Hristiyan oldukları için, liberaller, Yunan isyanına bir liberal girişim olduğu için, Aydın zümre ise Rumlara eski Yunanlıların soyundan geldikleri için destek verdiler. Avrupa'da gönüllü yardım cemiyetleri

⁶⁵ Murat Sarıca, **Siyasal ...**, s.107-108.

⁶⁶ Michael Llewellyn Smith, Anadolu Üzerindeki Göz, Çev.: Halim İnal, İstanbul, 1978, s. 33 – 34.

⁶⁷ Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.66.

⁶⁸ Murat Sarıca, **Siyasal ...**, s.109 (Aktaran dipnotu vermemiştir)

kurdular, gemilerle Yunan isyancılarına elbise, para, iaşe, mühimmat gönderdiler, gönüllüler gruplar halinde isyancılara katıldılar⁶⁹.

“Etniki Eteryա Cemiyeti”nin “megalo idea” fikrini yayması ve Batılı aydınların “Yunan davası”nı savunması ve II. Mahmut’un Tepedenli Ali Paşa’yı hizaya getirmek için “Fermanlı” ilan etmesi Yunan isyancıların başarılarında büyük bir rol oynadı⁷⁰. Yunanistan’ın kuzeyindeki Epirus’da yarı bağımsız bir durumda hükümet sürmekte olan Tepedenli Ali Paşa’nın “Fermanlı” ilan edilmesi Yunan isyancılarının işine yaradı⁷¹.

Yunan Ayaklanması ilk kez, Eflak ve Boğadan’da başlamıştı (Mart 1821). Fenerli bir Rum olan Aleksandi İpsilinti Rus Çarı I. Aleksandr’ın yaverliğini yapmış, Eflak-Boğdan (Memleketeyn) da valilik görevinde de bulunmuştu. Rusya’dan ve Eflak-Boğdan halkı, öteden beri Fenerli Rum beylerinden hoşnut olmadıkları, Latin ırkından oldukları, kendi bağımsızlıkları için çalıştıklarından İpsilintiye desteklemediler. İpsilinti, Osmanlı Ordusu’na yenilerek Macaristan’a kaçtı ise de, Meternich tarafından hapsedildi ve orada öldü.

Ancak, bu ayaklanma bastırıldığı bir sırada Dimitri İpsilinti⁷², Mora’ya giderek halkı ayaklandırdı. II. Mahmut, Mora isyancıları ve “Etniki Eteryա Cemiyeti” ile ilgisi bulunan IV. Gregorius’u Patrikhanenin kapısı önünde idam ettirdi. Bu olay Avrupa’da büyük bir heyecan uyandırdı. Rusya, hemen harekete geçti ise de, İngiltere ve Avusturya Yunan asilerine yardım etmenin ihtilal prensiplerini tanımak anlamına geleceğini Rusya’ya bildirerek tarfsızlıklarını korudular. Fakat bütün Avrupa kamuoyu Yunan isyancılarını destekliyordu. İsyancılar Ocak 1922’de bir meclis topladılar; bu meclis, Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etti⁷³.

İstanbul’dan sevk edilmiş kuvvetler Mora’daki ayaklanmayı kısmen bastırmışlarsa da, duruma tamamen hakim olamamışlardı. Babıali, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’yı isyanı bastırmakla görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa, 23 Nisan 1826’da ayaklanmayı tamamen bastırdı. Ruslar baskılarını daha da artırdı. 7 Ekim 1826’da, İngiltere’nin tavsiyesi ile Akkerman Antlaşması’nı Ruslarla savaşı göze alamadığından; Babıali imzalamak zorunda kaldı. Rusya, kendisine tabi bir Yunanistan’ın kurulmasını istiyordu. İngilizler Ruslar’ın niyetlerini bildiklerini için, Rusya, ya bağlı bir Yunanistan yerine; birlikte hareket ederek;

⁶⁹ Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi (1700- 1958), Ankara, 1958, s. 92-96.

⁷⁰ E. Ziya Karal, **a.g.e.**, s.111.; Yunan isyancılarını destekleyen aydınların başında; düşünür Voltaire, şair Andre Chanier, Yunan davasının savunucularıdır. Yunan İsyanı sırasında, şair ve yazar Victor Hugo, Lamartine, Chateaubriand, A.B.D. Dışişleri Bakanı Henry Clay’dır. İngiliz şairi Byron ise en fanadığıdır. Yunan ayaklanmasına katıldı.

⁷¹ Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.66.

⁷² Aleksandr İpsilinti’nin kardeşi.

⁷³ E. Ziya Karal, **a.g.e.**, s.114.

hem kamuoylarını hem de Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için bu konuda Rusya ile anlaştilar. Fransa'da dini nedenlerle ve Akdeniz politikası bakımından Yunan İsyanı'nı destekledi. Fransa-Rusya ve İngiltere 6 Temmuz 1827'de Londra'da anlaştilar. Osmanlı Devleti'nden asilerle anlaşmasını istediler. Babiali, bunu iç işlerine karışma sayark kabul etmedi. İngiltere, Fransa ve Rus Filosu Navarin'e geldi. Bir bahane ile Osmanlı donanmasına saldırdılar ve 20 Ekim 1827'de Padişah'ın ve Mehmet Ali Paşa'nın donanmasını tamamen yaktılar. II. Mahmut, savaşı tek çare olarak gördü ve Mayıs 1828'de Rusya'ya savaş açtı.

Navarin'de Osmanlı donanmasını yok eden Fransızlar, Mora'yı işgal ettiler, Rusya ise, (Nisan 1828) Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ve İslam halkı arasında Navarin, bir "haçlı savaşı" kabul edilince; durumun müsait olmamasına rağmen Rusya'ya karşı savaşa karar verilmişti. Osmanlı-Rus Savaşı 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması ile sonuçlandı. Edirne Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti, 4 Nisan 1826'da Yunanistan probleminin çözülmesi konusunda İngiltere ile Rusya arasında imzalanan Sen-Petersburg protokolünü tanımayı kabul edecektir. Edirne Antlaşması ile, Yunanistan bağımsız bir devlet oluyordu. Yunan Krallığı'nın kuruluşu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması da başlamış oluyordu. Çok Milliyetli bir İmparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu halkı için, Yunan Krallığı'nın kurulması bir örnek teşkil edecekti. Osmanlı İmparatorluğu Edirne Antlaşması ile, toprak yitirmekle de kalmıyor, Rusya'yı tek başına yenemeyeceğini de anlamış oluyordu. Bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı kendi kuvvetlerinden çok, devletlerarasında ki denge prensibinin yürürlük derecesine bağlı bir hale geliyordu⁷⁴

3. 4. Eflak ve Buğdan'nın Birleşmesi: Romanya Birliği

Osmanlı Devleti 1321'de Eflak'ı 1461'de Buğdan'ı himaye ve tabiiyetine aldı. Osmanlı yönetimi, Kırım'da olduğu gibi, Eflak ve Buğdan'ın da "Vayvada" adı verilen yerli prensler tarafından idaresine izin vermişti. Eflak ve Buğdan beylerinden bazıları, "Saltanat Makamına" bağlılıkta kusur edince, vermeleri gereken vergiyi geciktirince ve yerli beyler arasındaki mücadele buralarda yaşayan halkı huzursuz edince; 18. yüzyıl başlarından itibaren çoğu Fenerli Rum Beyleri'nden olmak üzere, voyvodalar tayin edilmeye başladı. Fenerli Rum

⁷⁴ Yunan İsyanı konusunda toplu bilgi için bkz.: E. Ziya Karal, **a.g.e.**, s.107-122.; Orhan Melik Küçükçüer, **a.g.e.**, s.35-38.; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.102-107.; Murat Sarıca, **Siyasal ...**, s.107-113.; Yusuf Akçura, **a.g.e.**, s.17-20.; Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.65-72.

Beyleri'nden çoğu halka zulüm yapmış, iyi yönetememiş ve Eflak-Buğdan halkını Osmanlı yönetiminden soğutmuş, isyana teşvik etmiştir⁷⁵.

Romen gençlerinden Katolik olanlar, dini eğitim için Roma'ya gidiyorlardı. Burada Romen Milleti fikrini de öğrenmişlerdi. Ruslarda işgalleri sırasında ve gönderdikleri ajanlarla milliyetçilik fikrini yaymışlardı. Fransız İhtilali ve III. Napoleon'un, Fransız etkinliğini artırma yolu olarak Avrupa Milliyetçilik hareketlerini destekleyici rolünü benimsemesi milliyetçileri cesaretlendirdi. İki prenslik birleşmek istiyordu, Fransa, birlik; Avusturya, ayrılık taraftarlarını destekliyordu. Danışma meclisleri için seçimler yapılıncaya (Eylül 1857) ; her iki prenslikte de birleşme taraftarlarının çoğunlukta olduğu görüldü; birleşik bir Eflak-Buğdan, Romanya adı altında ilan edildi.

Osmanlı Devleti kararı tanımadıysa da, bu birleşmeyi kabul etmeyen İngiltere'nin Hint İsyanı ile, "Avusturya ile Fransa ve Piyemonte arasında İtalya Milli Birlik savaşları" başladığı için, Rusya karşısında yalnız kalmıştı. Fransa'da subaylık yapmış olan, Albay Alexandre Cousa'yı prenslikler başkanı seçmişlerdi. Babıali, 1859'da Cousa'yı tanımakla beraber, birliği yine tanımadı; iki meclisle yönetim kabul edildi. 1861 yılında ise, Cousa'nın iki meclisle çalışma zorluğunu ileri sürmesi üzerine, tek meclise sahip olmasını diğer devletler de kabul ettiler. 1878 Berlin Antlaşması ile, Romanya'nın bağımsız bir devlet olduğu Osmanlı'larca da kabul edildi⁷⁶.

Girit'te, 1856'da Yunanistan ve Etniki Etery'a'nın çalışmaları sonucu çıkan isyan sonucunda; bir "nizam-name" ile Girit Adası'na da özel bir yönetim sağlandı (1867). 1878'de yine bir isyan çıktı. Ekim 1878'de "Halepe Misakı" ile, Girit'in iç yönetiminde bağımsızlığını Osmanlı Devleti kabul etti. 1896'da çıkan Girit İsyanı sonunda ise; İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Osmanlı askerlerini Girit'ten çıkardılar. Ada, Osmanlı egemenliğinde olacaktı. Yunan Yorgi ise genel vali tayin edilecekti.

Özetlersek; Milliyetçilik akımları sonucunda; dışarıdan da destek ve teşvik gören Hıristiyan azınlıklar birer birer Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldılar. Balkanlar'daki ayrılımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarının yeni bir özelliğini oluşturdu. İlk ayrılıkçı hareket Sırp İsyanı ile başladı. Yunan İsyanı sonucu Yunanistan'ın elden çıkması, Osmanlı Devleti'nin bu yeni yolla dağılmasının ilk adımını teşkil etti. 19. yüzyılda;

⁷⁵ Yusuf Akçura, a.g.e., s.13.

⁷⁶ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975), C.II**, İstanbul, 1983, s.181-182.; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.153-157.

Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ; 20.yüzyılın başlarında ise Bulgaristan ve Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız birer devlet oldular.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda büyük bir İmparatorluk olarak dünya tarihindeki yerini alırken; Avrupa'da "Milli" devletler, kurulmaya başlamıştı. Avrupa'da, ticaret alanında ki gelişme feodaliteyi zayıflatmakta, bu nedenle derebeyliğin yerini, orta sınıf halk almakta dolayısıyla da, milli devletler doğmaktaydı. 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'da "makine inkılabı" yeni bir halk sınıfını yaratmıştı. Aynı yüzyılda, İngiltere'den ayrılan Amerika ilk demokrasi deneyini geçirmekteydi. 18. yüzyılın en önemli olayı ise; şüphesiz Fransız İhtilali idi. Bu ihtilal, politik olduğu kadar, sosyal bir önem de taşımaktaydı. "Her insanın eşit haklara sahip olacağı" kutsal bir prensibi ortaya çıkardı. Ancak bu ihtilal ile adı geçen prensip kısa bir süre içerisinde bütün dünya milletlerince bir ideal olarak ta benimsendi.

Fransız İhtilali'ni ve onun sürdürücüsü I. Napoleon'la Avrupa'yı karşı karşıya getiren büyük çarpışma 1792'den 1815'e kadar sürdü. Fransız İhtilali'nin fikirleri Liberalizm ve milliyetçilik düşüncesi bütün Avrupa'ya yayıldı. Rusya, Avusturya, İngiltere ve Prusya gibi Avrupa devletleri geleneksel dengeyi yeniden kurmak kendi bağımsızlıklarını korumak, özellikle de ihtilal fikirlerinin yayılmasını önlemek amacıyla ittifaklar kurdular, kongreler topladılar. Ancak, kurulan ittifaklar; 1830 ve 1848 ihtilalleri liberalizm ile milliyetçilik akımının yayılmasını engelleyemedi. Avrupa haritası değişti, Almanya ve İtalya milli birliklerini gerçekleştirerek tarihteki yerlerini aldılar.

Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemekte gecikmedi. Bu akım ilk kez, Balkanlar'daki Müslüman olmayan unsurlar arasında iç ve dış öğelerin etkisi altında gelişti. Bu iç ve dış öğeler de Balkan Milliyetçiliği'nin niteliğini belirledi. Batı'lı devletler dini sebep başta olmak üzere, politik ve ekonomik gerekçelerle her zaman Hıristiyan unsurların koyuculuğunu yapmışlardır. 1683 Viyana bozgununa kadar, Türkler'e karşı Avrupa topraklarını nasıl koruyabiliriz diye ittifaklar kuran, planlar yapan Batılı devletler; bu tarihten sonra da, Türkler'i Avrupa'dan çıkarabilmenin yollarını arar olmuşlardı. 18. yüzyılın sonuna doğru, Avrupa türü bir kültür, ekonomik ve teknik evrimi gerçekleştiren Rusya da, bu bloka katılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu ise, iç ve dış nedenlerden dolayı 16. yüzyıl sonlarından itibaren gerilemeye başlamıştı. Doğu'da ve Batı'da aşamayacağı engellerle karşılaşmış, geniş bir alana yayılan İmparatorluğu'nun Merkezi yönetim ve denetimi o günkü teknik imkanlarla

sağlanamaz hale gelmişti. Osmanlı Devleti, Batı'nın geçirdiği yapısal ve kültürel gelişmeleri izleyememiş, ekonomik ve teknik ilerlemelerin de gerisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanları, başta Rusya olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Avusturya; dini, politik ve ekonomik sebepler yüzünden "haklarını savunma" adı altında Türkler'in aleyhine kullanmışlardır. 18. yüzyıl sonlarında sistemleşmiş bir biçimde ortaya atılan milliyetçilik düşüncesi de; 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün Gayri Müslimlere dinsel cemaatler halinde; gelenek-göreneklerini –yargılama da dahil olmak üzere- dillerini, kültürel gelişmelerini sürdürebilme hakları tanımıştı. Müslüman ve Türkler'den daha ayrıcalıklı olan Hıristiyan unsurlar, vergi yükümlülüğü karşılığında, gelişmelerini huzur ve güven içinde sağlayabilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk ve İslam olanlar savaşırken; Hıristiyan unsurlar, ticaret ve zanaatla uğraşarak zengin olabilmişlerdi. Varlıklı bir orta sınıfın Hıristiyan unsurlar arasında doğup gelişmesi, bunların, iyi eğitim görebilmelerini sağlamıştı. Balkanlar'da ticaretin gelişmesi, özellikle de Rumların, deniz ticaretini de ellerine geçirmeleri Batı'lı devletlerdeki gelişmeleri yakından izleyebilmelerini ve temas kurabilmelerini de kolaylaştırıyordu. Orta sınıf Hıristiyan halk, hangi etnik unsurdan olursa olsun bağımsızlığın kazanılmasıyla yönetimde de söz sahibi olabileceğini düşündüğünden; milliyetçilik düşüncesini savunuyor, Osmanlı yönetimine karşı halkı teşkilatlandırmayı kutsal bir görev kabul ediyordu.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayabilmek, egemenliğini altına alabilmek ya da, tamamen ortadan kaldırmak amacıyla her yola başvuruyordu. Daha, Fransız İhtilali öncesi, Balkanlar'daki Hıristiyan unsurlar arasında; dini, etnik, dil ve kültür öğelerini de kullanarak Osmanlı Devleti aleyhine isyana teşvik ediyordu. İhtilal öncesinde, Avusturya da milliyetçi bilincin Balkanlar'da uyandırılması yönünde çalışmıştır. Fransız İhtilali ile sistemleşen milliyetçi düşünce I. Napoleon tarafından özellikle Yunanlı'lar arasında yayılmıştı. Batılı ve yerli aydınların etkisiyle Milli bilinç Balkan'lı etnik unsurlar arasında uyandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin idari sistemindeki zaaf lar ve içinde bulunduğu şartlar da, bu akımın yayılıp gelişmesini engelleyemedi.

Balkanlar'da yayılıp güçlenen Milliyetçilik akımı, Rusya'nın da kışkırtmasıyla ilk kez Sırp İsyanı ile kendini gösterdi. Bunu Yunan İsyanı izledi. Osmanlı Devleti, Sırbistan'a özerklik tanıyarak ilk isyanı az bir zararla atlatabilmişti. Milliyetçilik akımının asıl büyük etkisi, Yunan İsyanı sonucunda görüldü. Avrupa politikası bakımından; Yunan Ayaklanması'nın önemi Meternich'in başarılı politikasına indirilen en büyük darbe olmasıdır.

Dörtlü ve kutsal ittifak devletleri, Avrupa’da çıkan bütün ayaklanmaları hemen bastırdıkları halde; Yunan Ayaklanması’nı teşvik etmekle kendilerine kurdukları sisteme önemli bir darbe vurmuş oldular.

Osmanlı Devleti Yunan İsyanı’ndan önce de toprak kayıplarına uğramıştı. Fakat, bu isyan ile ilk kez, bir Hıristiyan etnik gruba mensup unsurun bağımsızlığını alması, diğerlerine de örnek olmuştur.

Yunan Ayaklanması Osmanlı Devleti’ne, bundan böyle Rusya’yı tek başına yenemeyeceğini; varlığını devam ettirebilmesinin devletler arasındaki denge politikasına bağlı olduğunu göstermiştir.

Milliyetçilik İsyanları; Rusya tarafından her zaman, Batı’lı devletlerce de değişik gerekçelerle zaman zaman desteklenen; Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama ve sömürgeleştirme siyasetinin temel unsuru olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılda; Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ; 20. yüzyılın başlarında ise Bulgaristan ve Arnavutluk bağımsız birer devlet olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu; Brinci Dünya Savaşı sonunda ortadan kalkınca; dil, din, ırk, gelenek-görenek birliğine dayanan; bunlardan daha da önemlisi, siyasal varlıkta birlik ve ortak bir tarihi geçmiş bilincine sahip, yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. Akılcı ve bilimci bir Türk Milliyetçiliği’ni esas alarak kurulan bu yeni devlet; tam anlamıyla Milli bir Türk Devleti’dir. Ancak; Rusya ve Batılı sömürgeci devletler Türkiye’nin gelişmesini engellemek ve milli birliğini ve bütünlüğünü bozup parçalamak için, Osmanlı Devleti’ne karşı çeşitli etnik unsurları milliyetçilik isyanlarıyla harekete geçirme politikasını günümüzde de sürdürmek istemektedirler.

Kaynakça

AĞOĞLU, Samet; **Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi**, İstanbul, 1973.

AKARSU, Bedia; **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, 3. baskı, Ankara, 1981.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk c. 1,2,3**, 13. baskı, İstanbul, Milli Basımevi, 1981.

_____ ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, 2. baskı, Ankara, 1961.

_____ ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (1906-1938)**, 2. baskı, Ankara, 1959.

_____ ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, Ankara, 1954.

_____ ; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (Söylev ve Demeçler IV)** (Derleyen: Arsan, Nimet), Ankara, 1964.

_____ ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V**, (Hazırlayan: Borak, Sadi-KOCATÜRK, Utkan), Ankara, 1972.

_____ ; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. baskı, (Hazırlayan: KOCATÜRK, Utkan), Ankara, 1984.

ATEŞ,Toktamış; **Cumhuriyet**, İstanbul, 1986.

BAYAR, Celal; “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Temeli Birinci Büyük Millet Meclisi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1970, Sayı 31, Ss. 12-26.

BAYKARA, Tuncer; **Milli Mücadele (1918-1923)**, Ankara, 1985.

ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981.

DAL, Kemal; “Milli Egemenlik ve Temsili”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, cilt II (Kasım 1985), sayı 4, Ss. 97-109.

DANIŞMEND, İsmail Hami; **Türklük Meseleleri**, 3. baskı, İstanbul, 1983.

DORUK, Abdülkadir; “Tarihte 16 Türk Devleti Mes'elesi ve Türk Devletleri'nin Karakteri”, **Türk Kültürü**, Yıl 23 (Mart 1984), Sayı 251, Ss. 145-161.

Genel Kurmay Başkanlığı; **Atatürkçülük (İkinci Kitap)**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1983.
(Atatürk ve Atatürkçülük ile ilgili Makaleler)

Genel Kurmay Başkanlığı; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1987.

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; **Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Ankara, 1985.

GİRİTLİ, İsmet; “Kemalizm, Milli Hakimiyet ve Cumhuriyet Demektir”, (**Atatürk Yolu** adlı ortak eser), İstanbul, 1981, Ss. 109-128.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, (1920-19239, Eskişehir, 1985.

_____; “Türkler ve Demokrasi”, **50. Yıl Konferansları**, Ankara Üni. D.T.C.F. (Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Yılı) Yayınları, Ankara, 1976, Ss.151-159.

KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi; Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri**, İstanbul, 1967.

KUBALI, Hüseyin Nail; Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar, **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, R.C.D Seminer Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)**, Ankara, 1972, Ss. 119-131.

KURAN, Ercüment; **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981.

KUTAY, Cemal; **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mümarları**, Ankara, 1973.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Kıratlı Metin, Ankara, 1970.

MUMCU, Ahmet; **Atatürk'e Göre Milli Egemenlik**, Ankara, 1986, (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını9.

OZANKAYA, Özer; “Atatürk'ün Demokrasi Dersleri” **SBF Dergisi**, c.37 (Eylül-Aralık 1982), No:3-4, Ss.89-103.

ÖGEL, Bahaddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 2. Baskı, Ankara, 1979.

ÖZBUDUN, Ergün; “Atatürk ve Devlet Hayatı” **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II**, (Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları), Ankara, 1986.

SAFA, Peyami; **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, 1981.

TANYU, Hikmet; **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Ankara, Orkun Yayınları, 1961.

TEZER, Şükrü; **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, 1972.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara, 1982.

TÜNAY, Bekir; Jeopolitik Tehditler Karşısında “**Yurtta Sulh, Cihanda Sulh**”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.II. (Temmuz, 1986), Ss. 723-756.

T.T.T. CEMİYETİ: **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Devlet Matbaası,1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, c.I, Ankara, 1962.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.1-4, Ankara, 1980.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; “Ulusal Egemenliğin 50. Yılı: Türkiye’de Ulusal Egemenliğin Kurulması ve Tanıtılması” **Türk Dili**, Yıl 19, c. 22, (Mayıs, 1970) s.224, Ss.73-89.

YALÇIN, Bekir Sıtkı-GÖNÜLAL, İsmet; **Atatürk İnkılabı...**, Ankara, 1984. (Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler, Belgeler, Gerekçe ve Tutanaklarıyla).

YUVALI, Abdülkadir; “Milli Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller” **Milli Kültürk**, (Mayıs, 1986), s.53, Ss. 46-49.

MİLLÎ MÜCADELE VE RAUF ORBAY BEY

TURKISH INDEPENDENCE WAR AND RAUF ORBAY BEY

Hilmi ÖZDEN¹

Özet

Rauf Orbay, Mondros Mütarekesini imzalaması nedeniyle sürekli suçlanmıştır. Hâlbuki Millî Mücadele'deki vatanperver tavrı unutulmamalıdır. Mustafa Kemal'in dava arkadaşı olarak birlikte hareket etmişlerdir. Fakat daha sonra Atatürk'le yolları çeşitli nedenlerle ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rauf Orbay, Millî Mücadele, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Abstract

Rauf Orbay was repeatedly charged with signing the Armistice of Mondros. However, his patriotic attitude in the National Struggle should not be forgotten. He acted together as a friend of Mustafa Kemal. But then Atatürk and his ways were separated for various reasons.

Keywords: Rauf Orbay, National Struggle, Progressive Republican Party

Giriş

Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964) bir Osmanlı amiralinin oğludur. Bahriye subayı. 1913 de Hamidiye Zırhlısı komutanı olarak milli bir kahraman olmuştur. 1. Dünya savaşında donanmada ve görevli olarak İran'da bulundu.

1. Mondros Mütarekesinin ağır şartları ve Rauf Bey:

Osmanlı delegelerine göre mütarekenin şartları aynen kabul edilmez ise kendileri ya imzaya veya geri dönmeğe davet olunacak, bu takdirde elde edilecek küçük değişikliklerden de yoksun kalınacaktı. (Osmanlı delegeleri İstanbul'a gönderdikleri telgrafta şunları bildirdiler: "Mütareke şartları gayet ağır ve son derece elimdir. Andlaşma şartları İtilaf Devletleri arasında evvelden kararlaştırılmış ve tesbit edilmiş olduğundan İngiliz amirali bu şartları bize imza ettirmeğe memurdur"). Ayrıca eğer İngilizler savaşa devam ederek İstanbul'a girerlerse o zaman ileri sürecekleri şartlar bağımsızlık ve varlığımızla bağdaşamayacak kadar ağır olabilirdi.

¹ Prof. Dr. - ESTÜDAM

Yirmi beş maddeden ibaret olan ve İtilaf Devletleri adına İngilizlerin Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Calthorpe tarafından imza edilen bu mütarekenin hükümleri çok ağırdı. Türk delegasyonu Hüseyin Rauf (Osmanlı Bahriye Nazırı), Reşad Hikmet (Osmanlı Hariciye Nezareti Müsteşarı), Sadullah (Erkan-ı Harp Miralayı). 30 Ekim 1918. Fakat Amiral Calthorpe tarafından başka ve gizli bir belge vardı. Türkleri az çok teselli eder şekilde yazılmış ve Türk delegasyonu başkanı Rauf Bey'e verilmiş olan bu belgede Calthorpe, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları istihkâmlarının yalnız İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgalini İngiliz hükümetinin kabul ettiğini, işgal kuvvetleri yanında Türk kuvvetlerinin bulunmasını da hükümetine duyurduğunu, İstanbul ve İzmir'e Yunan Askeri gönderilmemesi hakkında Türk dileğini desteklemek suretiyle hükümetine bildirdiği belirtilir.

Sadrazam İzzet Paşa “Onur ve şerefimizi kırıcı şartları kabul edemeyiz; biz başkaları gibi değiliz, namusumuz vardır ve onur kırıcı şartları kabul etmektense arkamızı duvara dayar sonuna kadar savaşıyoruz demiştik” . 17 Ekim de böyle düşünen Sadrazam 15 gün sonra mütarekeyi kabul etmişti. İşin en garip tarafı, çok yıllar sonra İsmet İnönü de bu mütareke için “gerçekten mütareke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibai uyanıyordu” demektedir. (İ. İnönü, Ulus Gazetesi, 31 Mart 1968) (Tansel 1991: 24-29)

Mondros Mütarekesini kabul eden İzzet Paşa, Rauf Bey ve devrin diğer idarecileri hatalı vatanperver idiler demek gerekmektedir. Bu ifadeyi İzzet Paşa; Talat, Enver ve Cemal Paşalar için daha önce kullanmıştı. Mütarekenin 7. maddesi “Müttefiklerin, kendi emniyetlerini tehlikede gördükleri takdirde istedikleri stratejik merkezleri işgale hakları vardı.” şeklindeydi. Mondros Mütarekesi, kaypak hükümlerle doluydu. Kötü niyetle yorumlanıp uygulanınca, Türkiye için öldürücü olabilecekti. Ama Rauf Bey, İngilizlerin kötü niyetli olabilecekleri kanısında değildir. İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmek istemeyeceğini söyler. Dört yıllık dünya savaşında Türkiye'de bir İngiliz düşmanlığı doğmadığını ileri sürer. İngiltere'de de bir Türk düşmanlığı doğmadığını ileri sürer. İngiltere'de de bir Türk düşmanlığı bulunmadığını sanır. Kırım Savaşındaki silah arkadaşlığını hatırlar. (Kırım Savaşında İngiltere müttefikimizdir.) Aradan geçen altmış yıl içinde köprülerin altından nice sular aktığını fark etmemiş gibidir. (Şimşir 1985: 18)

Rauf Orbay siyasi hatıralarında, “İngilizler bizi aldatmışlardı” demektedir. “Bütün dünyaca sözünün ehli olmak geleneğinin canlı bir örneği sayılan İngiliz denizciliğinin en yüksek mertebelerine ulaşmış olan Amiral Calthorpe, daha bir ay evvel, Mondros'ta gözlerimin içine bakarak; “Karadeniz'e çıkmaları zarureti hâsıl olsa bile, Yunan harp gemilerinin kimseye görünmemeleri için Boğazdan yalnız geceleri geçmelerini temin

edeceğim.” diye bana kat’i teminat vermiş olduğu halde, şimdi Dolmabahçe önünde demirlettiği, “Averof” da İstanbullu Rumlara ziyafetler çektiriyordu. Çeşitli vazifelerle uzun zaman aralarında bulunarak, her hallerini yakından görüp, ağır başlılıkları, çalışkanlıkları, dürüstlükleri ve bilhassa ahde vefakârlıklarıyla takdir ettiğim İngilizler, bunlar mı idi? Böylesine bir aldaniş, kendi kendime bir türlü izah edemiyordum”. (Orbay 1993: 227)

15 Mayıs 1919’dan, yani İzmir’in işgalinden, yeni devletin Ankara’da kurulduğu 23 Nisan 1920’ye kadar geçen on bir ay sekiz günlük devre Türkiye halkının, halk olarak, başlarında bir avuç cesur öncü, dedelerden hatıra kalmış silahlar, nacaklar, bıçaklar, hatta sopalarla Yunan ordusunu durdurduğu, zaman zaman tepelediği MUCİZE devridir ve Kuvayı-ı Milliye Devri, işte asıl bu devirdir. Celal Bey (Celal Bayar) Kuvayı-ı Milliye teşkilatının bu safhasında iken, Mondros Mütarekesini imzalamış olan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), yedinci maddenin tatbikatı karşısında derin bir yeis içinde ve o da “vatanı ancak silahlı bir mukavemetin kurtaracağını” kabul ederek, işgallerin başladığı Ege’ye gelmiş, beraberinde eniştesi Bahriye Binbaşısı Aziz bey olduğu halde evvela Akhisar’a oradan Bursa’da Fırka Kumandanı olan Bekir Sami Bey’i ziyaret etmiş, gelirken Bandırma yolunu tercih etmiş, Çerkez Ethem’le ağabeyi Reşit ve Tefvik Beylerle görüşerek yaklaşan tehlikeyi anlatmış, çevrelerinde nüfuzu olan ve Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ’da, Eşref Beyin maiyetinde çalışan gerillacıların hazırlanmasını tavsiye etmişti. Ethem’i teşkilatın başına geçirdi. Ethem bey Zile isyanını bastırmaya memur edildi. Anzavur’u tepeleyecekti, kendisine Umum Kuvayı-ı Seyyare Kumandanı unvanı verildi.

Bu devre içinde birkaç şahsiyet akıbetleri ne olursa olsun, kendilerini haşmetle gösterirler: Mahmut Celal Bey (Celal Bayar), Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve Çerkez Ethem. (Kutay 1981, 18: 10838-10843)

2. Hüseyin Rauf Bey Anadolu’da:

Rauf Bey ve üç arkadaşı Haziran 1919 başlarında Afyonkarahisar’a gelirler. Rauf Bey’in Ankara’ya geldiğini Mustafa Kemal’e Ali Fuad Paşa bildirir. 12 Haziran 1919’da Havza’ya hareket ederler. Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’ya geldiğini öğrenirler. O geceyi Değirmen köyünde geçiren Ali Fuad Paşa ve Hüseyin Rauf Bey, sabah erkenden Amasya’ya girdiler. Kendilerini bizzat Mustafa Kemal Paşa karşılamıştı.

Ali Fuad Paşa Mustafa Kemal’e:

“- Vaziyet ne şekilde olursa olsun ben ve kolordum daima emrinde kalacaktır.” dedi. Çünkü İstanbul, Mustafa Kemal’i ne pahasına olursa olsun Anadolu’dan çekip almak

kararında idi. Bu kararı önleyecek başlıca üç insan vardı: Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa ve Rauf bey. İstanbul Yeni Harbiye Nazırı Nazım Paşa 30 Temmuz 1919 tarih 2733 nolu şifre ile Kazım Karabekir Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmasını istiyordu. Kazım Karabekir, durumdan Mustafa Kemal'i haberdar etti ve İstanbul'a mertçe cevap verdi. 29 Ağustos'ta Erzurum'dan Sivas'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, 3 Ağustos 1919'da tehlikeli ve zahmetli bir yolculuktan sonra Sivas'a gelmişlerdi. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da Sivas Lisesi salonunda yapıldı. Kongre riyasetine Mustafa Kemal Paşa seçildi. Reis vekilleri İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuad Cebesoy'un babası) ve Hüseyin Rauf Bey (Orbay) idi. Milli Mücadelenin temel ideolojisi olan ve esas fikri Erzurum Kongresinde atılan Misak-ı Milli ALTI MADDE halinde tedvin ve ittifakla kabul edildi. Sivas Kongresi, Misak-ı Milli'yi daha geniş olarak izah eden bir beyanname neşretti. (Kutay 1981, 18: 10848-10887)

İstanbul'da Milli harekete destek olacak bir grubun Osmanlı Meclisi'nde meydana gelmesine son derece önem veren Mustafa Kemal Paşa, eğer bir çoğunluk sağlayabilirse o takdirde bu meclis "Osmanlı Mebusan Meclisi görünüşünden çıkacak, milli hareketin, Anadolu'nun meclisi olacaktı." Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, "Meclise Ankara'dan hâkim olacağımı ve istediği kararları aldıracağımı ümit ediyor, meclise katılmak istememekle beraber, aynı meclise başkan olmağı da arzu ediyordu. Heyet-i Temsiliye, milli davaya inanan ve güvenilir bir kişi olan Rauf (Orbay) Bey'in, "Meclis-i Milli küşadında" İstanbul'da bulunmasını uygun görmüştü.

Meclis, 12 Ocak 1920 Pazartesi günü öğleden sonra saat ikide Padişah'ın okunan bir beyannamesiyle açıldı. Fakat Mustafa Kemal Paşa tarafından telkin edilen ve lüzumlu görülen şeylerin bir kısmı gerçekleşemedi, yani ne Mustafa Kemal Paşa başkanlığa getirildi ne de "Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Grubu" kuruldu. Bununla beraber, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu yerine, meclisteki milliyetçi üyeler tarafından kurulmuş olan Felah-i Vatan Grubunda ilginç konuşmalar oluyor ve önemli kararlar alınıyordu. Nitekim bu Grubun 22 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında, "Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli metni okunmuş" ve pek az değişiklikle bu metin, 28 Ocak 1920'deki gizli toplantıda kabul olunmuştu. Müttefik güçleri İstanbul'u işgale karar vermişlerdi. 16 Mart 1920'de askeri işgal başladı. Meclis "ikinci reis vekili Abdülaziz Mecdi, Mebusandan Vehbi Efendilerle Rauf Bey" Padişahla görüştüler ve kendisinden Meclis'in onayı olmadan hiçbir uluslararası antlaşmaya imza konulmamasını istedilerse de Padişah bu sözlere değer vermemişti. Bu milletvekilleri Saray'dan ayrılıp Meclis'e varışlarından az sonra bir İngiliz askeri birliği geldi ve Meclis

Başkanlığından, Rauf Bey'le Kara Vasıf Bey'in kendilerine teslim edilmelerini istedi. Bundan dolayı mecliste çok sinirli bir hava esti. Bir kısım Milletvekilleri ise İngilizlerin, Türk Milletvekillerini tutukladıklarını bildirir bir kâğıt verdikleri takdirde bu işe razı olabileceklerini söylediler. Sonunda bu fikir çoğunluk kazanmış ve Rauf Bey'le Vasıf Bey, imza karşılığında İngilizlere teslim olunmuştu. (Tansel 1991, 3: 16: 53)

Amiral De Robeck, vapura yükleyip Malta'ya yolladığı bu kişileri kısaca Lord Curzon'a tanıtır. Listelerin üçüncü sırasında bulunan Hüseyin Rauf Bey için: “Eski Bahriye Nazırı Milliyetçi hareketin başlıca teşkilatçılarından biri. Sivas mebusu” der. Adının karşısında bir de rakam vardır: 2776. bu, Rauf Bey'in Malta'daki sürgün numarasıdır. Bundan böyle Rauf Bey, artık İngilizlerin bir konuğu değildir. Tel örgüler arkasında, Polverista kampında tutukludur “Hamidiye” kahramanlığı, bahriye nazırlığı, mütarekenin imzacısı nitelikleriyle de anılmayacaktır. Kendisinden Malta'da, “Savaş tutsağı, siyasal suçlu, savaş suçlusunu” diye söz edildiği olacaktır. Ama bu dönemin İngiliz belgelerinde o, sürekli olarak sadece bir numarayla anılır. 2776 Rauf Bey!

Atatürk olacakları önceden sezmiştir. İki ay önceden tedbirini alır. 22 Ocak 1920 günü Kazım Karabekir Paşa'ya şu emri vermiştir: “İngilizler İstanbul'da saldırıyı arttırarak nazır ya da bazı kimseleri ve özellikle Rauf Bey'i tutuklarsa, buna bir karşılık olmak üzere Anadolu'da bulunan İngiliz subayları tutuklanacaklardır. Bu bakımdan Erzurum'da bulunan Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden tedbir alınmasını rica ederim.” (Atatürk, Nutuk, Belge 226b) Aynı gün Konya ve Sivas'taki Kolordu Komutanlarına da aynı yolda bir şifre telgraf yollanmıştır. Yalnız bu telde Atatürk, tutuklanacak İngiliz subaylarını tutuklayabilmek için şimdiden tedbir alınmasını rica ederim” demiştir. (Atatürk, Nutuk, Belge 226a) 16 Mart günü İstanbul'un işgal edildiği haberlerini alır almaz Atatürk, Kazım Karabekir Paşa'ya: “İstanbul Hükümetine İngilizlerin el koymaları kuşkusuzdur. Rawlinson hakkında eski kararı hatırlatırım.” der. (K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.500)

Rawlinson'un kontrol altına alınmasıyla Anadolu'da İngiliz avı başlamış olur. Atatürk'ün giriştiği bu misilleme, İngilizlere karşı en etkin silah olacaktır. Malta sürgünlerini kurtarmak için ileride bu sürgünlerin listesiyle pazarlığa girişilecektir. Son tutsak değiş tokuşu 30 Ekim 1921 günü İnebolu limanında yapılacaktır. 25 Ekim Çarşamba günü sürgünler Malta'dan yola çıkarıldılar. Son grupta 2776 Amiral Rauf Bey de vardı. (Şimşir 1985: 20, 397)

Rauf Orbay 1921'de Vekil ve daha sonra Başvekil oldu. Başvekil Rauf Bey, Hariciye vekili İsmet Paşa'ya, Lozan'da Murahhas Heyeti sıfatıyla bulunduğu müddet içinde “Hariciye

Vekili” olarak vekâlet ediyordu. Rauf Bey şu kanaatini sonuna kadar muhafaza etti: “Batı Trakya Türkiye’de kalmalıdır. On iki Ada karasularımızın devamıdır, başkasına verilemez. Irak hududu, Sevr’de bile, İmadiye bizde kalmak şartıyla Musul hudududur. Musul bizim olacaktır. Hatay, Türkiye’nin cenub hudutlarının istitalesidir, gayrıda kalamaz. Tamirat ve tazminata gelince: Vatani harabezare çeviren meş’um bir istilayı mücrime tamir ve tazmin ettirmemek, şehidlerimizin emanetini ifna etmek olduğu kadar, mümasil hiçbir milletlerarası ahide bulunmayan bir ihmal ve hata teşkil eder.” Başvekil Rauf Beyle, Murahhas Heyeti Reisi İsmet Paşa arasındaki muahedenin ruhu ve temeli üzerindeki görüş ayrılığının devamı müddetince, Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşayı iltizam etti ve destekledi. Rauf Bey, Lozan sulh müzakerelerinin aldığı istikamet taayyün ettiği andan itibaren çekilmek kararında idi. Rauf Bey, kanaatlerinde ve görüşünde belki haklı olmayabilirdi, fakat doğruluğuna inandığı fikrini zevahire feda etmeyi nefsinin zebun etmedi. Rauf Beyin istifası, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanma günlerine rastlıyordu. 11 Ağustos 1923’te toplanan İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 13 Ağustos 1923’te, Başvekâlete, aynı zamanda Dahiliye Vekili bulunan Ali Fethi Beyi intihap etti. (Kutay 1981, 18: 11196-11205)

3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Rauf Orbay:

17 Kasım 1924’te: Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi Milli Mücadele kahramanları ile Dr. Adnan (Adıvar) ve daha birçok ünlüler, Cumhuriyet Türkiye’sinde ilk muhalefet partisi olan “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını” kurmuşlardı. 1924 sonunda Kazım Karabekir Paşa “Terakkiperver (İlericiliği seven) Cumhuriyet Fırkasına” Genel başkan seçildi. (Kırzioğlu, 1991: 38)

Mustafa Kemal Paşa; direniş hareketinin öteki liderlerini (Rauf, Refet, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Kazım Karabekir, Kara Vasıf, Bekir Sami, Ali İhsan, Nurettin, Hüseyin Avni, Celalettin Arif) Nutuk’ta eleştirir. Lozan antlaşmasından sonra hareket içindeki ayrılığa -ki bu özellikle Rauf’un hazırladığı bir komplo olarak gösterilmektedir- hasredilmiştir. (Atatürk, Nutuk Cilt 2, s. 797)

1925 Şeyh Sait isyanına söz ve davranışları ile yol açtığı gerekçesiyle 3 Haziran 1926’da K. Karabekir’in Muhalefet Partisinin birkaç üyesi sebep gösterilerek TCF kapatılır.

Atatürk’e İzmir suikastını planlayıcılar içine katılmak istenen Rauf Orbay (Lider olarak görüldü) ve Kazım Karabekir Paşa tutuklandı. Kazım Karabekir 1 ay sonra beraat etti (26 Temmuz 1926), Rauf Orbay 10 yıla mahkûm oldu. 1926’dan 1936’ya 10 yıl yurt dışında yaşadı. (Zürcher 1995: 226) (Kırzioğlu 1991: 39) Rauf Orbay ve Mustafa Kemal Millî

Mücadelenin büyük bölümünde dava arkadaşı olmuşlardı. Fakat Cumhuriyetin ilanından sonra yolları ayrıldı.

Kaynaklar

Atatürk, M K, **Nutuk III. Cilt Vesikalar**, Milli Eğitim Basımevi 11. Baskı İstanbul 1970.

Kırzıoğlu, MF, **Kazım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1991.

Kutay, C, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, 18. Cilt, Alioğlu Yayınevi İstanbul, 1981.

Orbay, R, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Şimşir, BN, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.1985.

Zürcher, El, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çeviren: N. Salioğlu), Bağlam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995.

YAZIM KURALLARI

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Yakın Tarih Dergisi, özellikle Türk Dünyası yakın tarihi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı hedefleyen özgün araştırma ve derleme makalelerini; hakemli, açık erişimli ve sadece elektronik olarak yayınlayan bilimsel bir dergidir.

Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk Dünyası ve akraba topluluklardan temin edilmektedir. ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'nde, Yakın Tarih ve Eğitimi ile ilgili akademik, evrensel bilim ölçütlerine uygun kuramsal ve uygulamalı çalışmaları ile Türk Dünyası genelinde tarihle ilgili gerçekleri bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen çalışmaları yayınlamak; bu konularda geleceğe yönelik bilimsel çözüm önerilerinin ortaya konulmasını hedeflemekteyiz.

Makalelerin dergide yayınlanabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması ve hakemler tarafından olumlu rapor verilmesi gerekir. Yazarlar, yayınlanmak üzere kabul edilen makalelerinin yayın haklarını ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi 'ne devrini kabul etmiş sayılırlar.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne yayınlanması için makale göndermek isteyenlerin, öncelikle <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/tarih> adresinden dergi sistemine üye olmaları, daha sonra çalışmalarını **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla dergiye göndermeleri gerekir.

Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.

ESTÜDAM Yakın Tarih Dergisi'ne gönderilen yazılardan/yazarlardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazar veya yazarlarına aittir.

YAZAR REHBERİ

1. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi Ocak ve Temmuz ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezinin yayın organıdır. Yakın Tarih alanına özgü çalışmalar, bilimsel araştırmalar, olgu sunumları, derlemeler, editöre mektup, ve özet olmak üzere hakemli açık erişimli sadece internet ortamında yayınlanan bir dergidir. Derginin dili Türkiye Türkçesi'dir. Yazılar Türk dünyası ve akraba topluluklardan alınacaktır. Yazıların dergide yer alabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması gereklidir. Dergi Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.

3. Dergiye gönderilen yazılar;

- **Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 30 A4 sayfa boyutunda olmalıdır.**
- **Yazılar başlıklar dahil 12 puntoda “Times New Roman” fontu kullanılarak hazırlanmalıdır.**
- **Makale başlığı 12 p büyük harf olmalıdır. Başlık altına büyük harfle ancak 11p karakterde İngilizce başlık gelmelidir.**
- **Yazar adları küçük harf, soyadları büyük harf olmalıdır.**
- **Yazar ismi sonuna üstharf numara konulmalı, yazarın kurumu giriş sayfası altında gösterilmelidir. Yazının sayfaları, sayfa sağ alta gelmek üzere ilk sayfadan itibaren numaralandırılmalıdır.**

4. Özet ve anahtar kelimeler:

- **Gönderilen yazıların 300 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkiye Türkçesi ve İngilizce özetleri olmalıdır.**
- **Özetler sonunda en az üç en fazla beş adet Türkiye Türkçesi ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.**
- **Özetlerin başlığı ve metin kısmı, “Times New Roman” karakterde 11 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır.**

5. Metin yazımı:

- **Tüm metin iki yana yaslı,**
- **Paragraflar arasında 6nk boşluk verilmiş,**
- **Başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır.**
- **Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.**

6. Başlıklar:

- **Makalenin “Giriş”, “Yöntem”, “Bulgular”, “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri olmalı. Bu başlıklar yukarıdaki karakterle sola yaslı bold olarak yazılmalıdır.**
- **Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde 12 p “Times New Roman” karakterde yazılmalıdır.**
- **Alt başlıklar varsa 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.**

7. **Dipnotlar** aynı sayfa altında aşağıdaki formatta verilmelidir. Dipnotlar *Times New Roman* karakterde, 9p büyüklükte olmalıdır.

Örnek 1) Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 241.

Örnek 2) Bige Sükan, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı: 9 (Bahar 2003), s.147.

Örnek 3) Ertan, **a.g.e.**, s.243.

Örnek 4) Sükan, **a.g.m.**, s. 150.

Örnek 5) Mümtaz Faik Fenik, “Dünya Harbi Bitti”, **Ulus**, 15 Ağustos 1945, s. 1.

Arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası veriliyorsa “Aynı yer” ifadesi kullanılmalıdır.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

Örnek 6) Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s. 245.

8. Makalede kullanılan kaynaklar, makale sonunda 11 punto büyüklüğünde, büyük harflerle “**KAYNAKÇA**” listesi olarak yazar soyadına göre alfabetik verilmiş olmalıdır.

Örnek 1) Çapa, Mesut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. XV, Sayı: 29-30 (Mayıs-Kasım 2002), s. 39-55.

Örnek 2) Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Kaynakça’ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

- Arşivler
- Resmi Yayınlar
- Kitaplar
- Makaleler
- Süreli Yayınlar
- Tezler
- Ansiklopediler ve Sözlükler
- İnternet Kaynakları
- Sözlü Tarih Görüşmeleri

9. Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

10. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekile dönüştürülmelidir.

Yazıların Dergiye Gönderilmesi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisine gönderilecek yazılar yazar(lar)ın tanıtıcı bilgilerine yer veren ve yer vermeyen iki farklı yazının aynı elektronik posta ekine eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde "Dergi Yayın Kurulu" tarafından esasa yönelik olmamak kaydıyla, küçük düzeltmeler yapılabilir. Makale yukarıda ifade edilen programda kayıt edilerek, son şekli dergi editörü ve editör sekreteri e-posta adreslerine iletilmelidir.

Sunulan yazı öncelikle yayın kurulu tarafından kabul veya red edilir. Kabul edilen yazılar yayın kurulu tarafından belirlenen çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik (peer-review) ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Son karar dergi yayın kuruludur. Yayın kurulunda derginin inceleme aşaması; 1- Editör sekreter tarafından teknik inceleme, 2- Editör tarafından İnceleme: [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 3- Bölüm editörü / Önlisans Editörler tarafından İnceleme, 4- Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek ya da yayını ilerletme değerlendirmesi], 5- İki veya daha fazla dış yorumcular tarafından İnceleme, 6- Gerekli ise bir istatistikçi tarafından değerlendirme, 7- Benzerlikleri denetleme, 8- Bölüm Editörü tarafından değerlendirilme, 9- Kopya değerlendirilmesi, 10- Benzerlikleri yeniden denetleme, 11- Proof Hazırlığı, ve 12- Yayınlama aşaması olmak üzere 12 adımdan oluşmaktadır.

Yazı Başvuruları İçin İletişim Adresi

Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye

Editör: Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Telefon: +90 222 239 29 79 /2728
e-posta: mersan@ogu.edu.tr

Editör Yardımcısı: Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yahya METİNTAŞ
Telefon: +90 222 239 29 79 /2715
e-posta: mmetintas@hotmail.com

Editör Sekreteri: Zekeriya YILDIRIM
Adres: Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi, 26480 Eskişehir, Türkiye
Tel: +90 222 239 29 79 / 4499
e-posta: zekeriya@ogu.edu.tr

Telefon: 0 222 2293048

Başvuru Kontrol Listesi

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular yazarlara geri döndürülecektir.

1. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamıştır (Yazar Rehberi'nde detaylı açıklama vermiştir).
2. Gönderi dosyası OpenOffice, Microsoft Word, RTF veya WordPerfect dokümanı dosyası biçimindedir.
3. Burada mevcut başvurular için URL'ler sağlanmıştır.
4. Metin tek satırlı, 10 punto, altı çizilme yerine italik olarak vurgulanmış (geçerli URL adresleri ile) ve tüm şekil, resim ve tablolar sayfa sonu yerine metin içinde uygun noktalara yerleştirilmiştir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderiniz. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.
5. Buraya eklenen sitil ve bibliyografik gereksinimler Dergi Hakkında kısmındaki Yazar Rehberi'nden görülebilir.
6. Yazınızı hakem değerlendirmesi yapılan bir dergi bölümüne gönderiyor iseniz kör hakemlikten emin olmak için tıklayın. Yardım sayfasındaki önerilere tam olarak uyunuz.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.